

❖ Наукове забезпечення розвитку агропромислового комплексу

26 листопада 2015 року відбулося засідання Загальних зборів Національної академії аграрних наук України.

У роботі Загальних зборів взяли участь Віце-президент НАН України *В'ячеслав Григорович Кошечко*, перший заступник Міністра аграрної політики та продовольства України *Ярослав Васильович Краснопольський*, ректор Національного університету біоресурсів і природокористування України *Станіслав Миколайович Ніколаєнко*, депутати Верховної Ради України, працівники профільного міністерства, Міністерства освіти і науки України, керівники та спеціалісти сільськогосподарських підприємств країни, науковці, зарубіжні спеціалісти аграрної сфери, всього понад 230 осіб.

На Загальних зборах з доповіддю виступив *Ярослав Михайлович Гадзало*, президент Національної академії аграрних наук України, доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН.

Нижче публікуємо виклад доповіді.

Про реформування аграрної науки на інноваційній основі

Сьогодні для держави вкрай актуальним є вчасне та якісне проведення реформ, які передбачають входження України до європейського та світового наукового простору.

Після розпаду Радянського Союзу наша держава успадкувала досить потужну наукову школу. Проте впродовж наступних років, в умовах ресурсоемної економіки, хронічного недофінансування та істотного зниження рівня матеріально-технічного забезпечення, наука чомусь виявилася зайвим тягарем для молодої держави, внаслідок чого відбулося старіння наукової інфраструктури, а заодно – й людського капіталу через відтік талановитих вчених за кордон. Становище вітчизняної науки сьогодні якоюсь мірою ускладнюється й через протилежну

світову тенденцію – стрімкий науково-технічний прогрес.

Слід зазначити, що протягом усього періоду існування незалежної України, окрім розрізнених заходів влади щодо пошуку напрямів організаційних перетворень наукових організацій, у цілому так і не відбулось формування нового погляду на роль державного, зокрема й академічного, сектору науки.

До розв'язання цієї проблеми ще на початку 2010 року активно долучилася наукова спільнота, і в першу чергу – всі національні та галузеві академії наук. Проте лише Національна академія аграрних наук України змогла від загальних слів перейти до конкретних заходів, здійснивши шлях від участі у підготовці Концепції з реформування аграрної освіти

та науки до практичної реалізації Плану заходів щодо реалізації Концепції реформування і розвитку аграрної освіти та науки на період до 2015 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України (від 31.10.2011 р. № 1112) у жовтні 2011 року.

Так, відповідно до нього розпочалася перша хвиля реформ (2011-2013 рр.): оптимізовано мережу наукових установ НААН, скорочено чисельність установ та науковців Академії порівняно з 2010 роком майже на 25 %, в протизагуг від інших академій, у яких штатна чисельність працюючих та мережа установ й дотепер залишилися переважно без змін.

На першому етапі, згідно з Програмою оптимізації чисельності наукових установ, їхньої структури та кількості працівників, було зменшено загальну чисельність установ від 119 до 86. Таким чином, вивільнено значну кількість адміністративних одиниць. При цьому кількість національних наукових центрів залишилася незмінною – 10, однак число галузевих і регіональних інститутів було скорочено від 52 до 33.

У межах фінансування наукових установ Академії було поставлено завдання зменшити частку заробітної плати і соціальних нарахувань на неї до 60 %. Нагадаємо, що ще в 2010 році ця частка становила 95 %, тоді як у 2013 році було вже досягнуто рівня 60 %. Таким чином, усі наукові установи нашої Академії мають можливість за рахунок державного бюджету забезпечити себе всіма комунальними послугами і робити мінімальні витрати власне на організацію наукових досліджень.

За напрямом реформування інноваційної роботи до кінця 2013 року в Україні було створено 7 зональних науково-інноваційних центрів, *відповідно до наших природно-кліматичних зон: Кримський, Північно-Степовий, Південно-Степовий, Лівобережно-Лісостеповий, Правобережно-Лісостеповий, Поліський, Карпатський*. Ці центри займаються вивченням потреб аграрного ринку в новітніх аграрних технологіях, а також є лідерами інноваційної діяльності і надають дорадчі послуги сільгосптоваровиробникам. Практично на їх базі проходять всі наукові семінари, Дні поля та інші заходи НААН спільно з Мінагрополітики на рівні регіонів.

Разом із цим слід зазначити, що при цьому не вдалось уникнути і деяких помилок, які спонукали відтік високодосвідчених кадрів чи призвели до нераціонального перепідпорядкування експериментальної бази, яким, зокрема, було перепідпорядковано ряд дослідних станцій непрофільним науковим установам. (Дослідної станції лікарських рослин – до Інституту сільського господарства Північного Сходу чи Полтавської зональної науково-дослідної ветеринарної станції – до Інституту свинарства та АПВ НААН, Інституту епітозології – до Інституту сільського господарства Західного Полісся).

Але найбільші негативні наслідки мало прийняття розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2012 року № 113-р «Про погодження передачі в оренду цілісних майнових комплексів державних підприємств» щодо передачі в оренду 26 державних підприємств НААН, які протягом 2010-2012 років співпрацювали із групою компаній ТОВ «ТД «Укграгропром» і за якими було закріплено 111 954 га землі. За період дії зазначеного розпорядження відбулося надмірне зростання кредиторської заборгованості вищезазначених господарств, що стало наслідком правопорушень в договірних відносинах ТОВ «Торговий дім «Укграгропром» з дослідними господарствами Академії. Так, якщо протягом 2011-2012 років чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, послуг) зростає лише на 36,6 % до рівня 2010 року (від 223,8 млн грн до 305,7 млн грн), то кредиторська заборгованість збільшилася вже у 5 разів і станом на 01.07.2013 року становила 415 млн грн, з них перед товариствами - 314 млн грн).

Тільки завдячуючи активній позиції Президії НААН керівництвом держави було прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 червня 2014 року № 583-р «Про скасування розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2012 року № 113-р», в результаті чого вищезазначені 26 дослідних господарств НААН загальною площею землекористування 111,9 тис. га землі залишені у підпорядкуванні Академії, тоді як їх кредиторська заборгованість станом на 01.07.2015 року знизилася майже вдвічі – до 274,5 млн грн.

Але навіть попри ці помилки, в цілому система академічних установ працювала і працює без порушення процесів наукових досліджень та виробничих випробувань. Підтвердженням цього є 3204 од. наукових та науково-технічних робіт, виконаних організаціями НААН за 2011-2014 роки. Опубліковано 33,5 тис. наукових праць, статей в наукових журналах та одержаних об'єктів права інтелектуальної власності до та після проведення першої хвилі реформування. Як бачимо, вони залишилися на достатньо високому рівні.

Державна статистика свідчить, що з-поміж усіх виконаних у країні наукових і науково-технічних робіт у 2014 році на сільськогосподарські науки разом із ветеринарними припадала найбільша кількість – 6247 од. Також сільськогосподарські науки залишаються локомотивом за кількістю отриманих охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності, займаючи 2-е місце після медичних.

Щорічно укладається близько 2,5 тис. ліцензійних угод на використання об'єктів права інтелектуальної власності НААН, за якими протягом 2011–2014 років надійшло понад 84 млн грн додаткових коштів.

Наукові розробки вітчизняних учених-аграріїв, які визнає весь світ, представлені банками генетичних ресурсів рослин і тварин, що налічують сотні тисяч зразків сільськогосподарських культур та десятки тисяч племінних тварин і птиці, та штамів мікроорганізмів.

Нами збережено і зорганізовано науковий кадровий потенціал, представлений визаними в світі науковими напрямами досліджень та школами в генетиці, селекції, ветеринарії. Академія виконує функції наукового супроводу біобезпеки, збереження родючості ґрунтів, розвитку біоенергетики та ін.

Досягненнями аграрної науки забезпечується продовольча безпека України через пропозицію інноваційної продукції з часткою на вітчизняному ринку круп'яних культур на рівні 95%, озимої пшениці – 67%, ячменю – 70%, племінних тварин у молочному скотарстві – 90%, свиней – 75% та ін.

Потенціал Академії дозволив здійснити науковий супровід аграрної реформи в 1994-2004 роках, розроблення та реалізацію заа-

льнодержавних і регіональних програм розвитку аграрного сектору на новому етапі аграрної реформи.

Академією сформовані у кожній області виставкові полігони, здійснюється науково-консалтингова робота з надання дорадчих послуг сільгоспвиробникам та підготовки кадрів для АПК.

Міжнародні зв'язки установ НААН охоплюють понад 50 країни світу близького та далекого зарубіжжя. Міжнародна співпраця відбувається у формі спільних науково-технічних програм, грантів, комерціалізації завершених наукових розробок і технологій. Щорічно укладається понад 100 таких угод вартістю близько 40 млн грн. Академічні установи є членами понад 70 провідних Європейських і Світових міжнародних організацій, центрів, товариств, асоціацій тощо.

Отже, незважаючи на хронічне недофінансування з держбюджету, сьогодні Академія залишається потужним життєздатним організмом, що стоїть на сторожі національних інтересів, а науковці працюють переважно на патріотизмі й ентузіазмі, отримуючи при цьому невисоку заробітну платню.

І навіть в таких умовах продукція Академії (насіння, племінні тварини, технології) залишається високо наукоємною і конкурентоспроможною, хоча ми визнаємо, що є проблеми з їх практичною реалізацією у виробництві. Проте давайте будемо об'єктивними – не можна перекладати на плечі вчених усю відповідальність за відсутність інноваційної складової в результатах наукових досліджень. Вона, як відомо, формується під впливом багатьох факторів, які роблять можливим успішне впровадження результатів наукових досліджень в реальне виробництво.

Основними з них є: наявність ефективної системи законодавчо-нормативного забезпечення інноваційної діяльності; насиченість ринку суб'єктами інноваційної інфраструктури (спеціалізованих науково-інноваційних, фінансових, консалтингових, маркетингових, інформаційно-комунікативних, юридичних, освітніх організацій); наявність механізму фінансово-інвестиційного забезпечення тощо. У даних напрямках в державі досі не зроблено рішучих кроків, окрім декларування гасел про

необхідність переходу до інноваційно-інвестиційної моделі економічного зростання. Актуальним залишається висновок парламентських слухань «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», де було зазначено: «всі ми майже десять років перебуваємо в небезпечній омані з приводу інновацій, оскільки масштаби здійснюваних в країні інноваційних процесів украї малі, а обсяг фінансування науково-дослідних робіт більшістю великих компаній є просто мізерним».

За відсутності загальнодержавної стратегії інноваційного розвитку нас вкотре втягують у дискусії щодо необхідності розпаювати та приватизувати значну частину земельного фонду Академії. Але хіба це вирішить наголошені вище проблеми? Інше питання – чи буде такий крок раціональним, з огляду на відсутність впорядкування значно більших земельних фондів державних підприємств Міністерства аграрної політики та продовольства України та інших відомств?

Адже на сьогодні в державі 8,8 млн га державних земель, з яких в Академії лише 454 тис. га, із них 364 тис. га ріллі, що становить 0,4% (хоча раніше вони складали 1,0%), а ефективність їх використання в НААН на декілька порядків вища, ніж у цілому по державі.

Втім, навіть за таких умов Академія не стоїть осторонь від втілення наступних кроків з власного реформування, які були задекларовані у Концепції інноваційного розвитку Академії та Моделі науково-організаційних перетворень та інноваційно-інвестиційного розвитку, ухвалених рішенням попередніх Загальних зборів НААН і прописаних в Концепції розвитку аграрної науки та інновацій, оскільки наука сама по собі є середовищем, де постійно відбуваються зміни, пов'язані із генеруванням нових знань та ідей, у тому числі – пошуком шляхів удосконалення суспільства.

Другу хвилю реформування НААН розпочато у 2014 році та продовжено у 2015 році з урахуванням масштабних змін у державі. У тому числі – через введення в дію нового Закону України «Про освіту», ухвалення в першому читанні проекту Зако-

ну України «Про наукову та науково-технічну діяльність».

Крім того, ведеться пошук дієвих моделей державно-приватного партнерства з метою залучення інвестицій. У перспективі планується створення Наукового парку з управління активами як нового підприємства (з передачею підприємству активів для проведення господарської діяльності, залучення інвестицій).

На нашу думку, такі заходи у довгостроковій перспективі посилять фінансову самостійність НААН, її консультативну роль у формуванні та впровадженні аграрної політики, сприятимуть зміцненню соціальної захищеності науковців та їх матеріального заохочення.

Разом із тим ми рішуче відстоюємо позицію щодо збереження базового бюджетного фінансування пріоритетних фундаментальних та прикладних досліджень, принаймні допоки система конкурсного відбору наукових проектів та грантової підтримки не набуде дієвого втілення в практику вітчизняної науки. А це, в своє чергу, вимагає розбудови інституту незалежної позавідомчої експертизи для науково-дослідницьких проектів, регулярної оцінки вкладу наукової організації у розв'язанні поставлених завдань з метою визначення рангу установи, а відтак – розмірів її базового фінансування.

Хочу наголосити, що вже сьогодні наукові установи по тематиках беруть участь у конкурсі на фінансування програм «Горизонт - 2020».

Пріоритетом для аграрної науки (академічної, освітянської, відомчої, недержавної) є наукове забезпечення перетворення агропромислового комплексу у фінансово успішний сектор економіки. Це потребує функціонування та розвитку наукової сфери на інноваційній основі, яка передбачає реалізацію інтелектуального потенціалу наукових установ, впровадження прогресивних інструментів та методів модернізації виробництва, зниження його ресурсоемності й енергозалежності, підвищення продуктивності та прибутковості.

Слід визнати, що галузева структура наукових установ Академії досі недостатньо сконцентрована і спеціалізована, переважно про-

дує нові знання, фінансується за подушною системою і не витримує конкуренції на ринку інновацій. Частково втрачено регіональну структуру, яка потребує відновлення та запровадження системи міжрегіонального управління, адаптованої до ринкових умов.

Це знайшло своє відображення і у Постанові Верховної Ради України від 11.02.2015 р. № 182-VIII, якою було визнано необхідність здійснення заходів щодо посилення координації проведення прикладних наукових досліджень у сфері аграрних наук, організації використання отриманих результатів, формування сучасної інноваційної інфраструктури, реалізації пілотних проектів інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної галузі.

Зазначені підходи були враховані під час підготовки Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки, над якою плідно впродовж року працювали фахівці Мінагрополітики, міжнародні експерти та вчені Академії.

У рамках та на основі цієї Стратегії Академією спільно з Мінагрополітики розроблено **Концепцію реформування аграрної науки на основі інноваційної моделі**, яка пройшла громадське обговорення та в установленому порядку подана до Кабінету Міністрів України.

Таким чином, ми стоїмо на порозі нових структурних змін, зумовлених необхідністю трансформації всієї аграрної науки. Академія, будучи локомотивом цієї підгалузі економічного сектору держави, ініціює реформування аграрної науки на основі інноваційної моделі.

До сфери аграрної науки України, як відомо, входять:

- Національна академія аграрних наук України;
- галузеві наукові установи Мінагрополітики, Мінприроди та інших міністерств і відомств;
- вищі аграрні навчальні заклади;
- наукові підрозділи аграрних компаній – наукова робота в них фінансується цими компаніями, і, відповідно, результати досліджень належать цим компаніям.

Найбільший науковий та дослідницький потенціал аграрної науки сконцентрований

у системі НААН, тому одним із головних завдань Академії є координація наукових досліджень усіх суб'єктів, а також розробка Програми розвитку аграрної науки на наступні роки.

На часі формування Наглядової ради за участі науковців НААН, вищих навчальних закладів, Мінагрополітики та громадських професійних об'єднань – для формування спільної наукової платформи з визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень в галузі АПК. Вже зараз установи Академії плідно співпрацюють із понад 80 вищими навчальними закладами, проте й досі відсутні консолідовані програми спільних наукових досліджень.

Водночас, ми свідомі того, що ефективна реалізація завдань переходу аграрної науки на інноваційний шлях розвитку вимагає формування та запровадження механізмів всебічної взаємодії між органами державної влади, бізнесом, науковими й освітніми закладами, громадськими організаціями.

Тобто, необхідним є існування в країні сприятливого «інноваційного клімату», чи не найважливішим завданням якого є створення умов для набуття громадянами компетенцій інноваційної діяльності, інакше кажучи – компетенцій «інноваційної людини», яка здатна не тільки використовувати досягнення науки і техніки, але й сама бути зорієнтованою на створення інновацій, впровадження їх у всі сфери суспільного життя.

Ключовими компетенціями інноваційної спільноти повинні стати: здатність і готовність до виваженого ризику, критичного та креативного мислення, до безперервного навчання, постійного самовдосконалення і прагнення нового, а також достатнє володіння іноземними мовами як інструментом комунікацій в умовах глобалізації.

Нарощування таких навичок і вмінь – тривалий і складний процес, який вимагає не тільки адаптації політики у сфері науки й освіти, а й суспільного середовища в цілому, трансформації громадської думки.

Імперативом переходу аграрного сектору економіки на інноваційний шлях розвитку є кардинальне підвищення інноваційної активності аграрного бізнесу, виникнення нових інноваційних компаній. Глибоко перекона-

ний, що аграрна наука повинна ініціювати перетворення не тільки в собі, але і в зовнішньому бізнес-середовищі, тобто формувати попит на нові знання, об'єкти інтелектуальної власності – наукових продуктів для інноваційного розвитку агропромислового комплексу, використання яких має сприяти збільшенню обсягів виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції.

Без зростання зацікавленості суспільства та бізнесу в нових наукових розробках не слід очікувати і на приріст впроваджень у виробництво досягнень аграрної науки. І тут справа за державою, Урядом – у запровадженні пільг і стимулів. А аграрна наука має активно долучитися до розроблення відповідних механізмів.

Інноваційність змін, пропонованих вченими нашої Академії, зумовлена тим, що на сьогодні в Україні державними органами чітко не сформовані та не визначені єдині підходи та напрями реформування науки в цілому, що донедавна відображалось в існуванні аж чотирьох альтернативних варіантів законопроекту «Про наукову та науково-технічну діяльність», внесених на розгляд Верховної Ради України.

Водночас, за нинішнього стану справ (дефіцитного бюджетного фінансування) назріває криза всередині наукової спільноти – низька вмотивованість до праці, зниження соціальних гарантій (незабезпеченість житлом молодих учених, зменшення пенсійного забезпечення і заробітної плати), що не сприяє творчій продуктивній роботі вчених.

Академія є певною мірою першопрохідцем, взявши на себе відповідальність за розроблення Концепції реформування аграрної науки на основі інноваційної моделі.

Враховуючи негативний досвід реформування Російської та інших академій наук, українські вчені-аграрії наголошують, що підготовка та проведення реформи науки має проходити в декілька етапів та **базуватися на принципах публічності, об'єктивності та логіки**. На відміну від згаданого випадку, коли влада поставила вчених перед фактом, в Україні вчені беруть безпосередню участь у розробці концептуальних положень реформи і стали її союзниками – тільки в такому разі ефект буде пози-

тивним. Реформувати аграрну науку, її місце та роль у розвитку суспільства, повинні представники наукового середовища, ті, хто розуміє, що таке наука, як створюються технології, як керувати великими науковими колективами тощо.

На наше глибоке переконання, у науці треба зберегти найцінніше – її самоврядність, наукові школи та матеріально-технічну базу. Важливо, щоб науковим процесом керували не чиновники зверху, а вчені, оскільки у чиновників реформування науки, як правило, спрямоване на управління власністю та контроль учених.

Реформування аграрної науки в Україні повинно здійснюватися еволюційним шляхом, засади якого зазначено у *Концепції реформування аграрної науки на основі інноваційної моделі*. Ми вже фактично перебуваємо у стані реформування, оскільки науковим співтовариством та представниками громадянського суспільства широко обговорюється прийнята в першому читанні нова редакція Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Саме цей законодавчий акт повинен максимально забезпечити правові гарантії наукової діяльності на довгі роки.

Стратегічною метою реформування аграрної науки є виведення науково-технічних вітчизняних розробок на світовий рівень і повне та всебічне забезпечення потреб агропромислового комплексу в передових наукових знаннях і технологіях.

Основними завданнями (напрямами) реформування аграрної науки є:

- оптимізація наукової інфраструктури в країні – і деякі заходи в системі НААН ми розпочали вже проводити, про що хочу сказати;
- удосконалення організаційних форм діяльності наукових установ;
  - координація наукових досліджень у галузі АПК вченими наукових центрів НААН;
- покращення системи фінансування через істотне зростання конкурсної (грантової) складової;
- посилення відповідальності за отримані результати через введення критеріїв оцінювання наукової діяльності на всіх рівнях;
- удосконалення кадрової політики через систему об'єктивної атестації і як результат

– запровадження відповідного стимулювання.

Ми розуміємо, що реалізація наміченого та отримання стабільного позитивного результату потребує тривалої наполегливої праці.

На наш погляд, доцільно визначити етапи та ключові індикатори їх проходження.

I етап (2016-2018 роки) – антикризовий. Його завдання зупинити катастрофічне падіння у сфері аграрної науки.

II етап (2019-2024 роки) – забезпечення розширеного економічного відтворення.

III етап (2025-2030 роки) – період максимального інвестиційного зростання.

Реалізація першого етапу вимагає від нас високої самоорганізації, самовідданості, патріотизму та готовності працювати у критичних умовах і постійно шукати резерви для самовиживання. Об'єктивно є необхідність затягнути пояси і не розраховувати на значне фінансування з державного бюджету. В нас є великі внутрішні не використані можливості для заробляння коштів.

Актуальними завданнями аграрної науки на цьому етапі, від вирішення яких очікуються швидкі результати, є:

1. Створення засад захисту активів, необхідних для потреб наукової діяльності та подальшого розвитку аграрної науки, для чого нам необхідно:

- провести незалежний аудит діяльності організацій НААН та галузевих інститутів Міністерства аграрної політики та продовольства України;

- провести аудит земель, які належать НААН, та завершити процедуру землевпорядкування в системі Академії;

- за результатами цієї роботи: розробити зміни до нормативно-правової бази та пропозиції щодо системи економічних стимулів наукової діяльності (фінансово-кредитних, податкових, страхових тощо).

2. Зміцнення взаємодії між аграрними академічними та освітянськими установами, посилення зв'язків науки з громадськими професійними організаціями та бізнесом:

- створити Міжвідомчу наглядову раду з формування спільної наукової платформи з координації наукових досліджень у галузі АПК;

- сприяти об'єднанню вчених у громадські наукові організації (наукові товариства, асоціації, спілки) для цілеспрямованого розвитку відповідних напрямів науки, обміну досвідом;

- розширити перелік дорадницьких послуг установ Академії з використанням сучасних технологій (on-line (он-лайн): консультації, моделювання та прогнозування кризових явищ у сфері АПК за використання засобів ДЗЗ, демонстраційні відео-курси тощо);

- розробити нормативні акти щодо встановлення порядку ліцензування науководослідних установ на провадження ними освітньої діяльності у сфері післядипломної освіти, зокрема підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників та фахівців АПК.

3. Створення ефективної системи позабюджетного фінансування наукової діяльності, в тому числі – через:

- активізацію участі науковців Академії у конкурсних проектах;

- внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2012 року № 296 щодо змін в порядку укладання договорів спільної діяльності державними підприємствами, установами, організаціями, з урахуванням персональної відповідальності керівника;

- розроблення пропозицій до нормативно-правових актів, спрямованих на спрощення ведення державно-приватного партнерства.

4. Інтеграція української науки у світовий, і, зокрема, Європейський дослідницький простір, через виконання спільних міжнародних проектів та підвищення публікаційної активності вчених-аграріїв.

Початок другого етапу реформування аграрної науки буде відзначений поступовим переходом від організації наукових досліджень за принципом розподілення між установами базового бюджетного фінансування до все більш широкого застосування програмно-цільових засад формування наукової тематики та грантів, які відповідно до схваленого у першому читанні Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» будуть як інституційними (колективними), так і індивідуальними.

Третій етап інвестиційного зростання передбачає перетворення підприємств дослідно-виробничої бази Академії на структури інноваційного типу та створення науковими установами підприємницьких структур для трансферу розробок і технологій – об'єктів права інтелектуальної власності, як це прописано у вже схваленому в першому читанні Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Прикладом такої структури може стати Науковий парк НААН, організаційна структура якого включає наукові установи, дослідні господарства, інвесторів, виробничі та комерційні структури.

Запровадженню реального (дійсного) реформування Академії та інноваційного розвитку сприятиме формування фонду розвитку НААН, що в свою чергу дасть змогу зробити три кроки від виживання до розвитку.

Вважаємо, що розроблена вченими-аграріями, разом із спеціалістами Мінагро-

політики, робочими групами іноземних експертів, представниками громадськості «*Концепція розвитку аграрної науки на інноваційній основі*» є змістовним документом, що враховує практично всі головні положення прийнятого в першому читанні проекту Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність». Переконали, що такий підхід до реформування аграрної науки, у тому числі НААН, є виваженим і саме він буде підтриманий Вами, шановні колеги, Урядом і політиками, оскільки він відповідає суспільним інтересам нашої держави. Тоді як ефективність такого кроку буде повною мірою визначатися Планом заходів з реалізації цієї Концепції, який нам з Вами разом ще необхідно буде напрацювати, до чого закликаю усіх небайдужих членів Академії.

*

УДК 001.82:338.432

*Г.М. ЧОРНИЙ, доктор економічних наук, професор кафедри
Л.М. ХУДОЛІЙ, доктор економічних наук, завідувач кафедри
оподаткування і страхування*

*Я.С. ЛАРИНА, доктор економічних наук, завідувач кафедри маркетингу
І.А. МІЩЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Класифікація методів наукових досліджень на рівні суб'єктів агробізнесу

Постановка проблеми. У наукових дослідженнях, як і в будь-яких видах людської діяльності, важливе місце займають не лише функції дослідника, а й способи їх виконання. Йдеться про методи дослідження. Обрання та використання дослідником ефективніших методів є запорукою одержання об'єктивної достовірної інформації про предмет дослідження. Водночас серед наукової спільноти ще немає єдиного тлума-

чення поняття "методи дослідження", а тим більше розуміння їх класифікації. Така ситуація негативно впливає на проведення наукових досліджень на рівні суб'єктів аграрного бізнесу, в тому числі й на підготовку магістерських та дисертаційних робіт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові публікації та навчальні посібники, що присвячені основам наукових досліджень, показують різні позиції авторів щодо науково-дослідної термінології взагалі й зокрема щодо сутності методів дослідження та їхньої класифікації. Серед них

© Г.М. Чорний, Л.М. Худолій, Я.С. Ларіна,
І.А. Міщенко, 2015

Третій етап інвестиційного зростання передбачає перетворення підприємств дослідно-виробничої бази Академії на структури інноваційного типу та створення науковими установами підприємницьких структур для трансферу розробок і технологій – об'єктів права інтелектуальної власності, як це прописано у вже схваленому в першому читанні Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Прикладом такої структури може стати Науковий парк НААН, організаційна структура якого включає наукові установи, дослідні господарства, інвесторів, виробничі та комерційні структури.

Запровадженню реального (дійсного) реформування Академії та інноваційного розвитку сприятиме формування фонду розвитку НААН, що в свою чергу дасть змогу зробити три кроки від виживання до розвитку.

Вважаємо, що розроблена вченими-аграріями, разом із спеціалістами Мінагро-

політики, робочими групами іноземних експертів, представниками громадськості «*Концепція розвитку аграрної науки на інноваційній основі*» є змістовним документом, що враховує практично всі головні положення прийнятого в першому читанні проекту Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність». Переконали, що такий підхід до реформування аграрної науки, у тому числі НААН, є виваженим і саме він буде підтриманий Вами, шановні колеги, Урядом і політиками, оскільки він відповідає суспільним інтересам нашої держави. Тоді як ефективність такого кроку буде повною мірою визначатися Планом заходів з реалізації цієї Концепції, який нам з Вами разом ще необхідно буде напрацювати, до чого закликаю усіх небайдужих членів Академії.

*

УДК 001.82:338.432

*Г.М. ЧОРНИЙ, доктор економічних наук, професор кафедри
Л.М. ХУДОЛІЙ, доктор економічних наук, завідувач кафедри
оподаткування і страхування*

*Я.С. ЛАРИНА, доктор економічних наук, завідувач кафедри маркетингу
І.А. МІЩЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Класифікація методів наукових досліджень на рівні суб'єктів агробізнесу

Постановка проблеми. У наукових дослідженнях, як і в будь-яких видах людської діяльності, важливе місце займають не лише функції дослідника, а й способи їх виконання. Йдеться про методи дослідження. Обрання та використання дослідником ефективніших методів є запорукою одержання об'єктивної достовірної інформації про предмет дослідження. Водночас серед наукової спільноти ще немає єдиного тлума-

чення поняття "методи дослідження", а тим більше розуміння їх класифікації. Така ситуація негативно впливає на проведення наукових досліджень на рівні суб'єктів аграрного бізнесу, в тому числі й на підготовку магістерських та дисертаційних робіт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові публікації та навчальні посібники, що присвячені основам наукових досліджень, показують різні позиції авторів щодо науково-дослідної термінології взагалі й зокрема щодо сутності методів дослідження та їхньої класифікації. Серед них

© Г.М. Чорний, Л.М. Худолій, Я.С. Ларіна,
І.А. Міщенко, 2015

праці А.С. Гальчинського [3], В.І. Ганіна [4], О.Ю. Єрмакова [5], А.М. Кандиби [7], М.О. Клименка [8], О.В. Крушельницької [9], С.В. Мочерного [10], В.Г. Андрійчука [1], Р.А. Іванухи, С.Л. Дусановського, Є.М. Білана [6].

Суттєвий внесок у розв'язання цієї проблеми зроблено рядом іноземних учених [19-25]. Проте важливість і дискусійність теми потребує подальших досліджень.

Мета статті – поглибити розуміння сутності поняття «методи дослідження» та уточ-

нити їхню класифікацію на рівні функціонування суб'єктів агробізнесу.

Виклад основних результатів дослідження. Слово «метод» набуло широкого вжитку в лексиці сучасної мови стосовно всіх видів людської діяльності. Інтерпретація цього терміна у наукову сферу має свою специфіку, зумовлену її особливостями. Аналіз літературних наукових джерел із метою з'ясування змісту категорії «метод» доводить про його неоднакове тлумачення (табл.).

Тлумачення поняття методу різними авторами

Автор	Зміст поняття «метод»
Пономаренко Л.А. [18, с.9]	Сукупність прийомів і операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності.
Єрмаков О.Ю. [5, с.193]	Система засобів вивчення суті явищ і процесів.
Цехмістрова Г.С. [15, с. 80]	Засіб досягнення мети
Крушельницька О.В. [9, с.78]	Система розумових і практичних операцій
Сурмін Ю.П. [13, с.120]	Правильний шлях, засіб досягнення будь-якої мети, розв'язання будь-якого завдання
Кандиба А.М. [7, с. 63]	Сукупність прийомів і операцій щодо планомірно збору, обробки й аналізу первинної наукової інформації
Клименко М.О. [8, с. 57]	Спосіб дослідження явищ, планомірний підхід до їх вивчення, послідовності дій під час проведення наукового дослідження

Відомий фахівець з організації науково-дослідної діяльності Ю.П. Сурмін наводить цілий ряд визначень змісту поняття "методи дослідження" з посиланням на конкретних авторів, а саме:

"діяльність, спрямована на об'єкт із метою одержання знань про нього";

"правильний шлях, засіб досягнення будь-якої мети";

"засіб пізнання, спосіб відтворення дійсності в нашій свідомості";

"система принципів та правил практичної і теоретичної діяльності";

" сукупність систематизованих пізнавальних операцій";

" сукупність пізнавальних процесів";

" сукупність відносно рівнозначних операцій";

" система дій щодо досягнення поставлених цілей...";

" сукупність принципів, процедур і конкретних методик";

" форма зв'язку дослідника з об'єктом дослідження";

" засіб удосконалення і розвитку знання";

" один з інтеграційних механізмів науки" [13, с. 120].

Ретельний аналіз наукових публікацій, навчальних посібників і словниково-енциклопедичних джерел дав можливість сформулювати авторське розуміння поняття "методи дослідження", а саме: «Методи дослідження як явище – це способи виконання дослідником певних фізичних і розумових дій, операцій та робіт із реальними предметами й процесами навколишнього світу або їх уявними образами та абстрактними поняттями». Виконання фізичних і розумових дій, операцій та робіт із реальними предметами й процесами або їх уявними образами називається дослідженням на емпіричному рівні.

Наприклад, виконання операції з одержання інформації про динаміку цін на продовольчому ринку на зерно щомісячно протягом маркетингового року може здійснюватися такими методами на емпіричному рівні:

1) безпосереднім спостереженням дослідника на ринку і письмовим фіксуванням цін у пам'яті або на паперових та електронних носіях інформації;

2) одержанням цих даних зі сторінок друкованих видань або телепередач;

3) використанням офіційних статистичних матеріалів;

4) дані з мережі Інтернет.

Виконання фізичних і розумових дій, операцій та робіт з абстрактними поняттями називається дослідженням на теоретичному рівні. Наприклад, виконання роботи з оцінювання щомісячної динаміки цін на зерно пшениці на наступні маркетингові роки потребує використання методу формулювання гіпотези і прогнозування.

Тлумаченням методу як явища в практичній роботі ще не вичерпується повний зміст цього поняття в контексті теорії. Всі методи дослідження у своєму змісті дають відповідь на запитання як саме виконувати досліднику дії, операції та роботи, тобто вони регламентують діяльність дослідника конкретними принципами.

Із цих міркувань є підстави стверджувати, що методи дослідження як наукове поняття – це способи використання наявних знань для одержання нових знань. Якщо повести мову ближче до дисертаційного дослідження у сфері економіки, то слід зазначити, що саме дослідження є інтегрованою функцією дослідника. Ця функція в своєму змісті має ряд підфункцій (дій, операцій, проміжних робіт), а саме: ідентифікація проблеми, обрання теми дослідження, ви-

значення об'єкта, виділення предмета, формулювання мети, опрацювання завдань, складання плану, виконання плану, формулювання результатів (висновків), виділення з висновків наукової новизни, формулювання практичного значення, складання списку використаних джерел, запровадження результатів у практику, оформлення додатків.

Ці підфункції різні за обсягом і змістом та виконуються із залученням конкретних адекватних методів виконання плану дослідження як способів практичної діяльності дослідника. Серед підфункцій дослідження найбільш вагомою, об'ємною і складною є підфункція виконання плану дослідження. Для її здійснення досліднику доводиться залучати цілий набір методів із загального арсеналу цих наукових надбань. Добір методів дослідником був би значно кваліфікованішим, якби всі методи в сфері економічної науки були систематизовані в певні класифікаційні групи.

Проте розбіжність у тлумаченні самого поняття «методи дослідження» безумовно породжує аналогічне неоднозначне розуміння їхньої класифікації. Наприклад, Л.А. Пономаренко, автор методичних порад щодо підготовки та захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня, пропонує таку класифікацію методів дослідження (рис. 1).

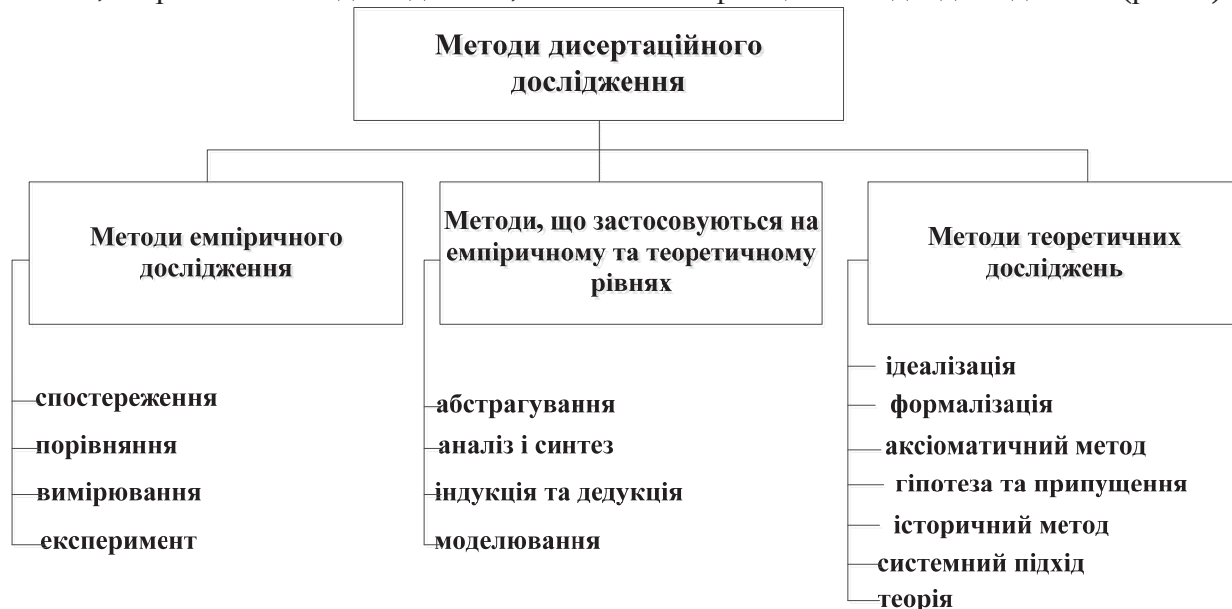

Рис. 1. Класифікація методів наукового дослідження [18, с. 9-14].

Аналогічну позицію займають В.М Шейко, Н.М. Кушнарєнко [16, с. 76]. В.І. Ганін, Н.В. Ганіна, К.Д. Гурова поділяють методи

економічного дослідження на дві групи: 1) загальнонаукові методи; 2) конкретнонаукові методи. Причому загальнонаукові

методи складаються з двох підгруп: методи що використовуються на емпіричному рівні дослідження; методи, що використовуються на теоретичному й емпіричному рівнях дослідження [4, с. 56]. О.В. Крушельницька в методах дослідження виділяє три класифікаційні групи: філософські методи; загальнонаукові методи; конкретно-наукові методи [9, с. 82]. М.О. Клименко, В.П. Фещенко, Н.М. Вознюк пропонують свою класифікацію методів наукових досліджень, розподіливши їх на дві групи:

перша – це методи теоретичних досліджень, а саме: аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування, конкретизація,

модельовання, узагальнення, систематизація, класифікація, аргументація, ранжування, формалізація, гіпотетичний метод, аксіоматичний метод, метод ідеалізації, системний аналіз, створення теорії;

друга – це емпіричні методи наукових досліджень, а саме: спостереження, експеримент, вимірювання і порівняння, опитування, тестування, експертне оцінювання, кореляційний аналіз, факторний аналіз, аналіз імплікаційних шкал, конвент-аналіз, запровадження результатів [8, с. 57-58].

Ю.П. Сурмін пропонує таку розгорнуту схему класифікаційних груп методів дослідження (рис. 2).

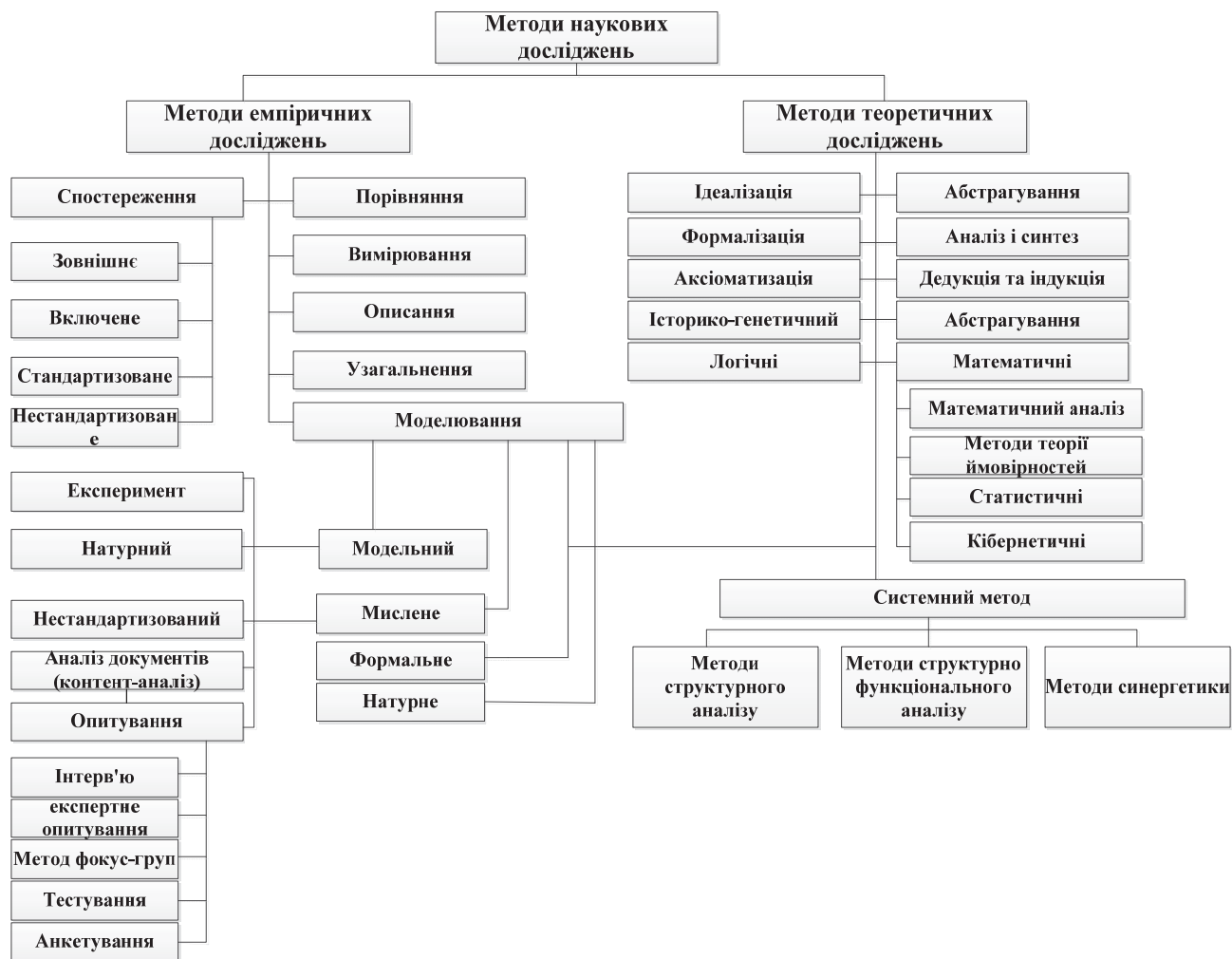

Рис. 2. Класифікаційні групи методів наукових досліджень [13, с. 122].

Поряд із цим існує класифікація методів дослідження, яка передбачає їхній поділ на дві групи – загальнонаукові та спеціальні (специфічні). Наприклад, на рівні суб'єкта агробізнесу при проведенні економічних досліджень мають використовуватися ті методи, які відповідають об'єкту і предмету до-

слідження. Якщо предметом дослідження буде собівартість виробництва зерна пшениці, то використовуватимуть одні спеціальні методи, а якщо предметом дослідження буде менеджмент чи маркетинг, або податкова система, то при цьому використовуватимуть інші спеціальні методи.

Термін загальнонаукові методи не асоціюється з якоюсь загальною абстрактною наукою. До того ж слід зазначити, що існують знання про об'єкти вищого рівня по відношенню до суб'єкта агробізнесу.

Рис. 3. Схематичне зображення рівнів об'єктів дослідження з прикладами відповідних знань (наук)

Джерело: Складено авторами.

Відповідно до структури об'єктів суспільного життя, наведених на рисунку 3 жирним шрифтом, може бути побудована аналогічна схема для об'єктів неживої природи, живої природи, але останні знаходяться за межами нашого дослідження.

З цієї позиції виходить, що лише наука про економіку суб'єктів агробізнесу знаходиться в полі знань аграрної економіки, а остання – в полі знань загальної економічної теорії; економічна теорія – в полі знань соціології, а остання – в полі знань філософії.

При цьому на функціонування суб'єктів агробізнесу поширюються загальні економічні закони (наприклад, закон вартості, закони попиту і пропозиції), а також на них впливають закони й закономірності суспільного життя, закони діалектики. Аналогічно методи економічної теорії, інших суспільних наук можливо застосувати у процесі дослідження функціонування суб'єктів агробізнесу.

Тут важливо наголосити, що автори розглядають методи дослідження як наукове поняття – способами використання наявних

Матеріали спостережень уможливають запропонувати схему диференціації об'єктів дослідження з відповідними до них прикладами знань (рис. 3).

знань, для одержання нових знань, що було обґрунтовано вище. Тому запропонована ієрархія в знаннях віддзеркалює аналогічну ієрархію в методах дослідження про економіку, які в процесі його проведення можуть використовуватися в міру доцільності паралельно зі спеціальними (специфічними) методами. Наприклад, діалектичний метод, метод опитування респондентів, методи дослідження інтелектуального капіталу в аграрній економіці. Перелічені методи є підставою об'єднати в поняття «загальнонаукових», оскільки вони знаходяться за межами спеціальних методів і мають відношення до цілої групи об'єктів дослідження вищих рівнів.

Опрацьовуючи методологію дослідження в першому теоретичному розділі кандидатської дисертації, авторам доцільно ретельно розглянути основні класифікаційні групи методів дослідження і залишити за собою право обирати загальнонаукові та спеціальні методи, які дають змогу досягти мети дослідження.

Іншими словами, закони, якими детермінується функціонування суб'єктів бізнесової

діяльності, знаходяться в полі дії законів загальної економічної теорії, а поле дії законів функції загальної економічної теорії входить до складу поля законів суспільного життя, у свою чергу поле дії законів суспільного життя входить до поля дії глобальних законів, що притаманні всьому матеріальному й духовному світу.

Таким чином, ієрархічна структурна взаємозалежність суб'єктів наукових досліджень і відповідних знань (наука) про них дає підстави стверджувати, що аналогічна ієрархія має місце також серед методів дослідження, при якій досліджувані об'єкти нижчого рівня об'єктивно використовують деякі методи дослідження наук вищого рівня.

З цих міркувань методи дослідження об'єктів вищого порядку по відношенню до методів дослідження діяльності господарюючих суб'єктів у сфері бізнесу є підстави називати загальнонауковими. Тоді методи в межах дослідження функціонування господарюючих суб'єктів у сфері агробізнесу будуть спеціальними чи специфічними.

Стосовно загальновизнаного в економічних дослідженнях поділу методів на дві класифікаційні групи: емпіричні й теоретичні методи, доцільно зазначити, що певні емпіричні методи, як правило, використовуються в комбінуванні з теоретичними.

Наприклад, наукова інформація, що одержана методом спостереження, – це сировинний матеріал, який без обробки логічними методами (узагальнення, доведення суджень, аргументації) не може бути використаний. Тому точніше говорити не про емпіричні методи дослідження, а про методи дослідження на емпіричному рівні, коли досліджують реальні предмети або їхні образи, зафіксовані, відтворені пам'яттю; і про методи дослідження на теоретичному рівні, коли дослід-

ник має справу не з реальними предметами або їх образами, а з абстрактними поняттями, які уособлюють за суттєвими властивостями великі групи реальних об'єктів.

Слід зазначити, що суб'єкти агробізнесу є складними виробничими системами і досягнення мети дисертаційного дослідження в межах цих суб'єктів вимагає розв'язування низки робочих завдань.

Серед таких завдань одні вимагатимуть використання спеціальних методів на емпіричному рівні, інші – на теоретичному, ще інші – комбінування методів цих двох рівнів дослідження.

Висновки. 1. Методи наукового дослідження як явище – це способи виконання дослідником певних фізичних і розумових дій, операцій та робіт із реальними предметами й процесами або їх уявними образами та абстрактними поняттями.

2. Методи наукового дослідження як наукове поняття це способи використання наявних знань про конкретний об'єкт дослідження з метою одержання нових знань.

3. Доцільнішою класифікацією методів наукового дослідження є їхній поділ на дві однорідні групи, одна з яких використовується на емпіричному, а друга – на теоретичному рівнях дослідження.

4. За своїм змістом методи дослідження стосовно конкретного предмета дослідження є реально спеціальними (специфічними) але вони обов'язково комбінуються із загальнонауковими методами дослідження.

5. Загальнонаукові методи дослідження агрофірми – це методи, які використовуються у знаннях вищого порядку про такі об'єкти: аграрне виробництво, загальне виробництво, соціальне життя, весь матеріальний і духовний світ.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч., 2-ге вид. перероб. і доп. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ. – 2002. – 624 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Г.В. Ковальова. – Х.: Фоліо, 2005 – 768 с.
3. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / А.С. Гальчинський. – К.: «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
4. Ганін В.І. Методологія соціально-економічних досліджень: навч. посіб. / В.І. Ганін, Н.В. Ганіна, К.Д. Гурова. – К.: «Центр навчальної літератури», 2008. – 224 с.
5. Єрмаков О.Ю. Основи методології наукових досліджень: навч. посіб. / О.Ю. Єрмаков, Г.Б. Погрішук, В.І. Чорнодон. – Тернопіль: «Підручники і посібники», 2009. – 290 с.
6. Іванух Р.А. Аграрна економіка і ринок / Р.А. Іванух, С.Л. Дусановський, Є.М. Білан. – Тернопіль: "Збруч", 2003. – 306 с.

7. Кандиба А.М. Менеджмент наукового дослідження: навч. посіб. / А.М. Кандиба. – К.: Аграрна наука, 2007. – 220 с.
8. Клименко М.О. Основи та методологія наукових досліджень: навч. посіб. / М.О. Клименко, В.П. Фещенко, Н.М. Вознюк – К.: Аграрна освіта, 2010. – 352 с.
9. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.
10. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т.1/ С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій; за ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
11. Новый словарь иностранных слов / уклад. і передм. О.М. Сліпущко. 20000 слів. – К.: Аконті, 2007. – 848 с.
12. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 1600 с.
13. Сурмін Ю.П. Майстерня вченого: підруч. для науковця / Ю.П. Сурмін. – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. – 302 с.
14. Суслов И.П. Методология экономического исследования (общие вопросы) / И.П. Суслов. – М.: Мысль, 1974. – 334 с.
15. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / Г.С. Цехмістрова. – К.: Видавничий дім «Слово», 2003. – 240 с.
16. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підруч. / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарєнко. – К.: Знання, 2011. – 310 с.
17. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы / В.А. Ядов. – Самара: Самарский ун-т, 1995.
18. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня. Методичні поради: 5-те вид., виправл. і доп. / Автор – упорядник Л.А. Пономаренко. – К.: Вид-во «Толока», 2011. – 80 с.
19. Babbie E.R. The basics of social research (4th ed.) / E.R.. Babbie, Australia: Thomson/Wadsworth. 2007. – s. 576 .
20. Dooley D. Social research methods. 4th ed. / Dooley, David Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall. 2001 – s. 386.
21. Honkapohja S. Methodology doesn't matter, but the history of thought might. In The State of Macro economics / S. Honkapohja (ed.). Oxford: Basil Blackwell. 1989 – s. 344 – Bibliogr.: s. 263—279.
22. Kathleen B. Foundations for research: Methods of inquiry in education and the social sciences. / De Marrais, Kathleen B. and Stephen D. Lapan Mahwah, NJ: L. Erlbaum Associates. 2004. – s. 432.
23. Michael Armstrong. A handbook of MANAGEMENT techniques: the best-selling guide to modern management methods. 3rd edition. - KOGAN PAGE, 2006. – 876 p.
24. Welch F, Human capital theory: education, discrimination and life cycles. American Economic Review / F. Welch, 1975 – s. 75, Bibliogr.: s.63—73.
25. West J. A. Methodology. Journal of Political Economy / West J. A. and Toonder J.G., Whitaker J. K., Stuart M., London The Case for Astrology.: Penguin Books. 1975 – s.1088 – Bibliogr.: s 1033-1050.

Стаття надійшла до редакції 2.11.2015 р.

***

Новини АПК

Нідерланди залишаються одним із ключових зовнішньоекономічних партнерів України

«Мінагрополітики України вважає перспективним двостороннє співробітництво між Україною та Нідерландами в аграрному секторі. Голландський досвід у сільському господарстві, особливо у виробництві сільськогосподарської та молочної продукції, має велике значення для нашої країни», – наголосив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко під час зустрічі з Держсекретарем Міністерства економіки – Міністром сільського господарства Нідерландів Мартайном ван Дамом.

За його словами, використання інноваційних технологій, ретельний догляд за ґрунтом, застосування мінеральних добрив та наукоємних технологій дозволив Нідерландам посісти перше місце за темпами приросту сільськогосподарської продукції. Україна з її родючими ґрунтами та працелюбним населенням за сприяння голландських експертів має всі шанси повторити досягнення цієї країни.

Від початку 2015 року товарообіг сільськогосподарської продукції з Нідерландами досяг 504,1 млн дол. США. Нідерланди є одним із ключових зовнішньоекономічних партнерів України серед країн ЄС.

Вже зараз в Україні функціонує близько 500 підприємств з нідерландським капіталом, серед них – «Royal Dutch Shell», «ING Ukraine», «Rabobank», «Philips», «Akzo Nobel», «Damen Shipyards» та «Unilever Export». У наших планах поглибити інвестиційне співробітництво між Україною та Королівством Нідерланди в найближчому майбутньому», – наголосив Міністр Олексій Павленко.

Він також нагадав, що відкриття Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, що почне діяти з 1 січня 2016 року, відкриває широкі можливості для співпраці між українськими та голландськими підприємствами. Тому наразі здійснюються кроки для збільшення інвестиційної підтримки України з боку голландських компаній.

У ході зустрічі сторони обговорили питання щодо гармонізації українського законодавства до стандартів та норм Євросоюзу, особливо стосовно контролю здоров'я тварин. Олексій Павленко висловив вдячність за технічну допомогу, яка надається Україні Королівством Нідерландів на експертному рівні.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.43(477):338.312

***В.В. ВІТВИЦЬКИЙ**, доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»
Ю.В. ВАКУЛІНА, науковий співробітник
Черкаський науково-дослідний центр
продуктивності агропромислового комплексу*

Продуктивність у системі результативності господарювання

Постановка проблеми. Організація, підприємство, підприємництво в цілому – це основна ланка нашого господарства. Ключова суть перебудови управління економікою полягає в тому, щоб ця ланка була в центрі справи та стала вирішальним елементом у системі для досягнення суспільно важливих результатів. Саме основна ланка виробляє продукцію й водночас є місцем застосування праці кожного зайнятого в матеріальному виробництві, де проявляється ставлення до праці, до колективу та життєва позиція працівника. Отже, уточнюючи питання як правильно господарювати, необхідно враховувати весь комплекс подібних аспектів.

Чи часто при управлінні як на рівні основної ланки, так і держави згадують про те, що нашою метою є принциповий стрибок у формуванні конкурентоспроможної матеріально-технічної бази, якісне вдосконалення суспільних відносин, формування людини ринкового типу.

Зазначені цілі довгострокові, їх не вкладають у програми, які приймають на різних рівнях, і тому довгостроковий аспект менше всього береться до уваги за весь період незалежності нашої держави.

Вічна проблема теоретичної та прикладної економічної науки полягає в тому, щоб конструктивно відповісти на питання, як правильно господарювати. Єдиного рецепту на всі випадки господарського життя бути не може. Але навчитися відповідати на виклики суб'єктів господарської діяльності необхідно вчасно з визначеною точністю.

На наш погляд, завдання науки полягає в тому, щоб виділити окремі класи господарських ситуацій і запропонувати для кожного з них інструментарій, застосування якого допоможе зрозуміти ситуацію, передбачити можливі напрями її розвитку й вибрати доцільне вирішення поставленої мети. Разом із тим мова не може йти про повну класифікацію господарських ситуацій і навіть вичерпний аналіз якого-небудь класу. Та й теорія господарювання не може запропонувати ні того ні іншого.

Актуальність статті полягає в тому, що в абсолютній більшості підприємств недостатньо або взагалі не вимірюють процеси перетворення при виробництві продукції, що призводить до її здорожчання або недостатньої якості, та, як наслідок, – до низької конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система управління продуктивністю й результативністю досліджувалася вченими різних напрямів економічної науки: Р. Акоффом [1], В.В. Вітвіцьким [2, 3], В.С. Дієс-

перовим [4], Т. Пітерсом, Р. Уотерманом [5], Д. Сінком [6], О.М. Сумцем [7], В.С. Сухаревським [8], У. Оучі [9], Р. Фостером [10], Р. Чейзом, Н. Еквілайном, Р. Якобсом [11], М.Л. Шаповал [12].

Мета статті – формування теоретико-методологічних засад та адаптація системи управління продуктивністю. Пропонується розглянути тільки деякі аспекти основної проблеми з погляду теоретичної і прикладної економічної науки: по-перше, стосовно сучасного етапу розвитку продуктивності; по-друге, рівень розвитку підприємництва організацій, підприємств із погляду результативності; й, по-третє, зіставлення умови і системи господарювання в нашій країні та інших розвинутих країнах.

Виклад основних результатів дослідження. Складна діалектика ринку полягає в тому, що в кожний момент необхідно виконувати функцію вимірювання безперервно. Тому далекоглядні менеджери розвинутих країн не ототожнюють вимоги ринку і вироблені ними індикатори: якщо вимоги ринку вони сприймають безперечно, то індикатори використовують обережно при виборі стратегії підприємства залежно від дії різних зовнішніх чинників, у тому числі й на самому

ринку. Таким чином, вибір довготермінової стратегії поведінки підприємства на ринку найменше залежить від поточних значень ринкових індикаторів, хоч завжди вони і беруться до уваги [5,9].

Лише в стаціонарних умовах поточні значення вартісних показників допустимо сприймати як допуски до майбутніх значень.

Якщо в „класичному” ринку відхилення цін ще можна розглядати як випадкові флуктуації, то поява монополій веде до довгострокової різниці: завищеними цінами монополії користуються для одержання надприбутків, заниженими – у боротьбі конкуруючих товарів і послаблення підприємств-конкурентів за найбільшу нішу ринку.

Перш ніж розглядати проблематику продуктивності як таку, необхідно визначити її місце в загальній системі кількісних, якісних індикаторів «параметрів стану» підприємства, фірми, галузі, держави. Систему індикаторів і характеристик, які в сукупності відображають економічну категорію результативності організаційно-господарської системи, нами пропонується розділити на сім підсистем: дієвість, економічність, якість, прибутковість, якість трудового життя, запровадження інновацій, продуктивність (рис.1).

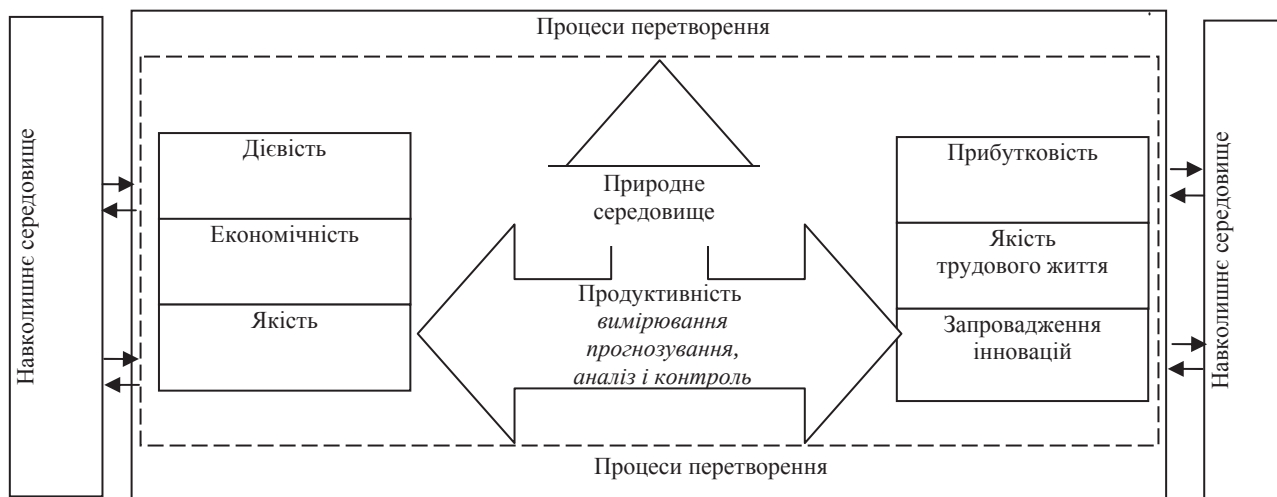

Рис. 1. Модель взаємодії підсистеми продуктивності в системі результативності

Джерело: Розробка авторів.

Дієвість – це ступінь досягнень господарською системою мети. Для оцінки ступеня дієвості необхідно щонайменше три критерії: якість, кількість і своєчасність, які повинні відповідати на запитання: чи робимо ми потрібні речі відповідно до вимог; чи до-

статньо робимо потрібних речей; чи робимо “потрібні речі” вчасно?

Планування тісно пов'язане з дієвістю, оскільки в процесі діяльності порівнюють планові показники з показниками результативності. Як результат дієвість має пряме відношення до продукції або до досягнення

мети і є підсистемою результативності в організаційній системі управління, оскільки фокусує увагу на обсягах продукції, що нею виробляється. Можна розраховувати індекси дієвості, що показують ступінь досягнення мети в певних періодах.

Разом із тим як вітчизняні, так і зарубіжні автори цю економічну категорію пов'язують із вузьковиробничими витратами, інші вважають, що вона відображає не тільки даний аспект, а й сукупний результат функціонування системи, а також накопичений нею потенціал для подальшого розвитку. Характеризуючи *дієвість*, яку використовує переважна більшість зарубіжних економістів, вважають, що як мета може бути використання ресурсів. Але в цьому випадку дієвість вимірюватиметься тими ж показника-

ми що й економічність, яка визначена як відношення запланованих для споживання ресурсів до фактичного споживання.

В іншому випадку дієвість важко відрізнити від самої результативності. Наприклад, розглядаючи дієвість групового процесу, Д.С. Сінк характеризує її «якістю і кількістю результатів та економічністю самого процесу». Проте економічність являє собою паритетну з дієвістю підсистему параметрів і характеристик результативності. На наш погляд, це не так суттєво, якщо якийсь із параметрів з'явиться двічі, характеризуючи, наприклад, одночасно й дієвість, і економічність.

Економічність – це ступінь використання системою «необхідних речей», її можна виразити таким чином (1):

$$\text{Економічність} = \frac{\text{ресурси, необхідні для споживання}}{\text{ресурси, що фактично спожиті}}. \quad (1)$$

Із даного виразу бачимо, що економічність визначають простим зіставленням ресурсів, використаних (спожитих) у процесі виробництва. Щоб знайти величину в чисельнику, звертаємося до кошторисів, нормативних матеріалів, оцінок, прогнозів, планів і т.д. Величина у знаменнику визначається на основі даних бухгалтерського обліку, звітності, аналізу. Якщо знаменник менше чисельника й коефіцієнт менше одиниці, можемо говорити про економічність, якщо коефіцієнт більше одиниці, можемо констатувати неекономічність.

Таким чином, економічність – це показник, що характеризує результативність організаційної системи відносно витрат через відповідні індекси, що характеризують динаміку економічності в окремі періоди.

Якість – це ступінь відповідності господарської системи стандартам, специфікаціям і очікуванням. Традиційне визначення якості також включає критерій своєчасності, який можливо розглядати як різновид специфікації. Головна особливість якості пов'язана з поняттям якості продукту.

Проблемами вимірювання якості займається спеціальна наука – кваліметрія. Проте її рекомендації не завжди переконливі та однозначні, про це доводять як наші, так зарубіжні публікації.

Наприклад, такі продукти, як мінеральні добрива й засоби захисту рослин, мають ряд якісних ознак, які впливають на підвищення врожайності сільськогосподарських культур, на навколишнє середовище, а також людину, тому вони не можуть бути надійно виміряні. Мінеральні добрива та засоби захисту рослин значно підвищують урожайність, але пригнічують біологічну активність ґрунтів, знищують корисні мікроорганізми, комах-запилювачів, порушують нормальні цикли біологічного кругообігу, а насамкінець впливають на зниження врожайності у майбутньому.

Якщо навіть з оцінкою якості кожного окремого виду продукції вдалося розібратися (5–10 видів у рослинництві і у 5 у тваринництві), то як оцінити якість виробленої продукції для сільськогосподарського підприємства в цілому. Принципова відсутність прийнятого алгоритму рішення задачі, звичайно, не означає нерозв'язаності змістовної проблеми, або неприйнятності для пошуку розв'язання проблеми за допомогою наукових методів. За таких умов формальним методом може бути відведена не більше як консультативна функція.

Важливим структурним комплексним показником серед підсистем результативності

є прибутковість – співвідношення між валовими доходами і сумарними витратами.

Прибутковість можна вимірювати порізному.

Традиційні фінансові вимірники результативності виражені фінансовими або операційними коефіцієнтами: оцінки ліквідності, структури цінних паперів, господарської діяльності, прибутковості, росту виробництва, які використовуються для визначення показників фінансового стану фірми.

Аналіз фінансових показників представляє детально розроблений розділ науки, які включають галузеві та середні величини й чітко визначені нормативи результативності з метою аналізу стану продуктивності.

Разом із тим різноманітність показників значно менша, хоча самій категорії прибутковості, як бачимо, відповідає певна кількість вимірників, які різняться не тільки способом розрахунку, але і значеннями. Прибутковість у зарубіжній літературі, як правило, характеризують відносними показниками, чисельник при цьому один із показників доходу, а знаменник – показник, який визначив цей дохід або пов'язані з ним витрати. Очевидно, що як для чисельника, так і для знаменника можна запропонувати не один десяток вимірників. Показників можливо сконструювати безліч, але реальне розмаїття значно менше, тому що вимірюються ці показники однонаправлено.

Крім того, більшість зарубіжних економістів вважають необов'язковим побудову син-

тетичних показників, також вони попереджують «...не потрібно робити спроби все звести до єдиного показника. Більшість помилок виникає через спроби спростити досить складну проблему» [6, с. 123].

Повна якість та суворе розмежування показників якщо не повна гарантія, то в будь-якому випадку важливі аспекти ефективності кількісного аналізу в його достатньо завершених реалізації.

Якість трудового життя – це реагування суспільства господарської системи на соціальні й техніко-технологічні аспекти життя та розвитку працівників. Давно відомо, що психологічна реакція людей на умови праці в організації – це фактор, що впливає на ефективність. Проте теоретики управління й менеджери, як правило, мало враховують важливість цього чинника і він все більше, а в ряді ситуацій має вирішальне значення. Ці питання слід глибоко вивчати та рекомендувати практикам, оскільки характер реакції суспільства, господарської системи на соціально-технічні аспекти є важливим критерієм ефективності функціонування систем.

Так, О.П. Єгоршин до складових якості трудового життя відносить трудовий колектив, оплату праці, робоче місце, керівництво підприємством, службову кар'єру, соціальні гарантії й соціальні блага [13, с. 95].

Б.М. Генкин пропонує якість трудового життя класифікувати системою показників із позицій працівника, підприємства і суспільства в цілому (табл. 1).

1. Показники якості трудового життя

Рівень оцінок з позицій		
працівника	підприємства	суспільства
1. Задоволеність працею. 2. Наявність (відсутність) стресових ситуацій на виробництві 3. Можливості особливого просування 4. Умови праці 5. Можливість професійного росту і самовираження 6. Соціально-психологічний клімат 7. Змістовність праці	1. Ефективність праці 2. Професійна адаптація 3. Плинність кадрів 4. Відчуження праці 5. Трудова дисципліна 6. Ототожнення цілей працівника з цілями підприємства 7. Число конфліктів 8. Наявність, відсутність випадків виробничого саботажу, страйків	1. Рівень життя (вартість спожитого кошика) 2. Поліпшення якості робочої сили 3. Соціальний захист працівників і їхніх родин 4. Споживче поведіння 5. Соціальна адаптація 6. Відчуження від суспільства 7. Показники задоволеності життям 8. Страйковий рух

Джерело: Генкин Б.М. [14, с. 57].

На прикладі діяльності підприємств Черкаської області, зокрема СТОВ "Нива", с. Зорівка Золотоніського району, СПП "РВД-Агро", с. Червона Слобода Черкаського району та СПОП "Відродження",

м. Шпола, було проведено дослідження щодо визначення рівня задоволеності трудовими відносинами. Зазначимо, що плинність кадрів у підприємствах має низький рівень, підприємства є прибутковими, а продуктив-

ність живої й уречевленої праці – на достатньо високому рівні. Тому було розроблено опитувальник, що включав позитивне ба-

чення організованих трудових відносин у підприємствах. Узагальнені дані опитування наведені в таблиці 2.

2. Результати моніторингу трудових відносин у підприємствах Черкаської області

У чому полягають позитивні аспекти Вашої роботи	СТОВ "Нива", с.Зорівка		СПП "РВД-Агро", с.Червона Слобода		СПОП "Відродження", м.Шпола		УСЬОГО	
	Відповіді респондентів							
	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб
Рівень оплати праці	23,9	16	22,6	12	25,0	18	24,0	46
Своєчасна та повна виплата заробітної плати	17,9	12	24,5	13	12,5	9	17,7	34
Гідні умови праці	10,4	7	11,3	6	18,1	13	13,5	26
Достатній рівень забезпеченості необхідними засобами праці (сільськогосподарські машини, обладнання, технології)	22,4	15	18,9	10	12,5	9	17,7	34
Соціальне забезпечення	17,9	12	15,1	8	13,9	10	15,6	30
Сприятливий мікроклімат у колективі	4,5	3	3,8	2	8,3	6	5,7	11
Мотивація праці	3,0	2	0,0	0	4,2	3	2,6	5
Важко відповісти	0,0	0	3,8	2	5,6	4	3,1	6
Разом	100,0	67,0	100,0	53,0	100,0	72,0	100,0	192,0

Джерело: Власні розрахунки авторів.

Як бачимо, важливим аспектом, що сприяє забезпеченню високого рівня якості трудового життя працівників СТОВ «Нива», СПП «РВД-Агро» та СПОП «Відродження», є рівень оплати праці – 23,9; 22,6 і 25,0% відповідно, а також своєчасна й повна виплата заробітної плати, достатній рівень забезпеченості необхідними засобами праці – 22,4; 18,9 і 12,5% відповідно. Для 18,1% працівників СПОП «Відродження» актуальним є гідні умови праці, тоді як у СТОВ «Нива» для 17,9% опитаних позитивним аспектом роботи також є соціальне забезпечення.

Отже, в якість трудового життя сільськогосподарського працівника входять такі критерії: заробітна плата, мотивація праці, умови праці, трудовий колектив, соціальне забезпечення, участь у прийнятті рішень, автономність.

Запровадження інновацій – це процес, за допомогою якого можна одержати якісніші товари і послуги. В більшості літературних джерел, присвячених продуктивності, про інновації як прикладний напрям написано небагато, незважаючи на те, що вони є визначальним чинником продуктивності. Але автори єдині в одному, що організація, яка не вводить нові продукти, послуги, не підвищує їхню якість та не вдосконалює технологічні процеси, не зможе протягом певного часу витримати конкуренцію.

Продуктивність – це відношення між продукцією даної системи протягом даного

відрізка часу й витратами на виробництво цієї продукції за цей же час. Поняття залишається незмінним незалежно від того, про які системи йде мова: індивід, робоча група, відділення, підприємство, об'єднання, галузь, регіон або галузі економіки країни в цілому. Специфіка поглядів на продуктивність визначається колом інтересів або професій і проявляється, на наш погляд, двома шляхами. По-перше, спеціальність дослідника визначає тип систем. Наприклад, економіста – підприємство, галузь; інженера – продукт або завод; менеджера – конкретна управлінська функція або організаційна одиниця. По-друге, для спеціаліста характерний обмежений погляд на сутність продуктивності, а найголовніше – на методи її підвищення. Дуже часто вузький погляд на підвищення продуктивності спонукає спеціаліста, а особливо керівників, навіть сумніватися, чи потрібно вимірювати взагалі. Така тенденція спостерігається в абсолютній більшості сільськогосподарських підприємств.

Перед будь-яким аграрним підприємством на певному етапі постає вибір, яким чином продовжувати розвиток – інтенсивним (за рахунок оптимізації землекористування, створення власної інфраструктури та виробництва), або екстенсивним (підвищення врожайності й доходів за рахунок збільшення земельних площ). Безумовно, перспективнішим є перший метод, оскільки він передбачає раціональніше використання ресурсів, а також дає

змогу за рахунок додаткових інвестицій у технології, добрива та інфраструктуру одержувати більше врожаю з тієї ж землі.

Проаналізувавши загальний рівень продуктивності великих підприємств, що використовують понад 3000 га орних земель, та сільгосппідприємства, що здійснюють діяльність на площах до 3000 га, відносно чистого доходу, то тенденція показує значний рівень

доходів саме у першій групі підприємств і мають відповідні наслідки (рис. 2). З одного боку, такі підприємства забезпечують надходження до бюджету у вигляді податків та зборів, а з іншого – рівень зайнятості на територіях, де ведуть діяльність ці суб'єкти господарювання, досить низький, стримується соціальний розвиток села, що матиме в подальшому набагато глибші наслідки.

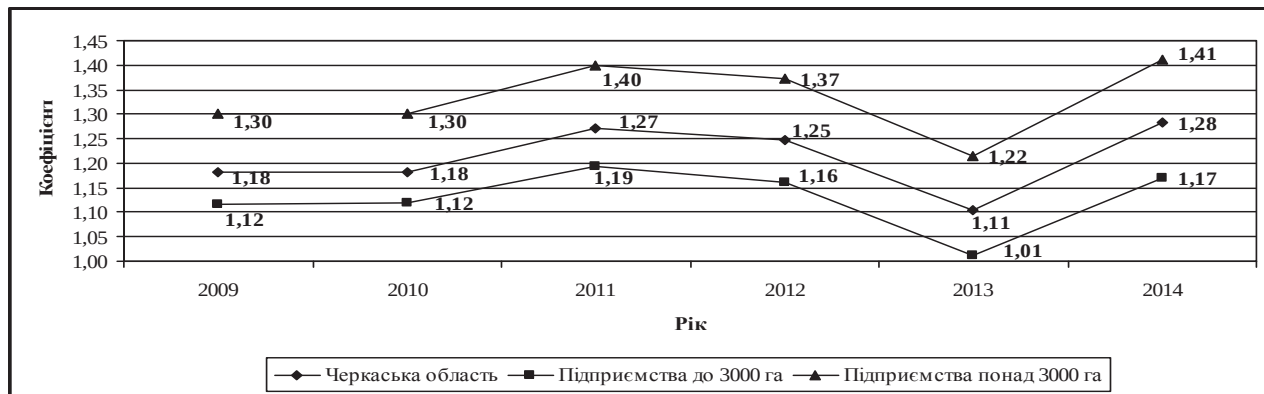

Рис. 2. Рівень продуктивності відносно чистого доходу в Черкаській області за 2009-2014 рр.

Джерело: Власні розрахунки авторів.

Нами проаналізовано загальний показник продуктивності виробництва та продуктивності живої праці у підприємствах Черкаської області: ДП "АФ "Іскра", с. Броварки й СТОВ "Нива", с. Зорівка Золотоніського району; СТОВ "Іскра", с. Байбузи та

СПП "РВД-Агро", с. Червона Слобода Черкаського району; СТОВ "Богодухівське", с. Богодухівка і СТОВ "Маяк", с. Велика Бурімка Чорнобаївського району порівняно з даними по Черкаській області (рис. 3, 4).

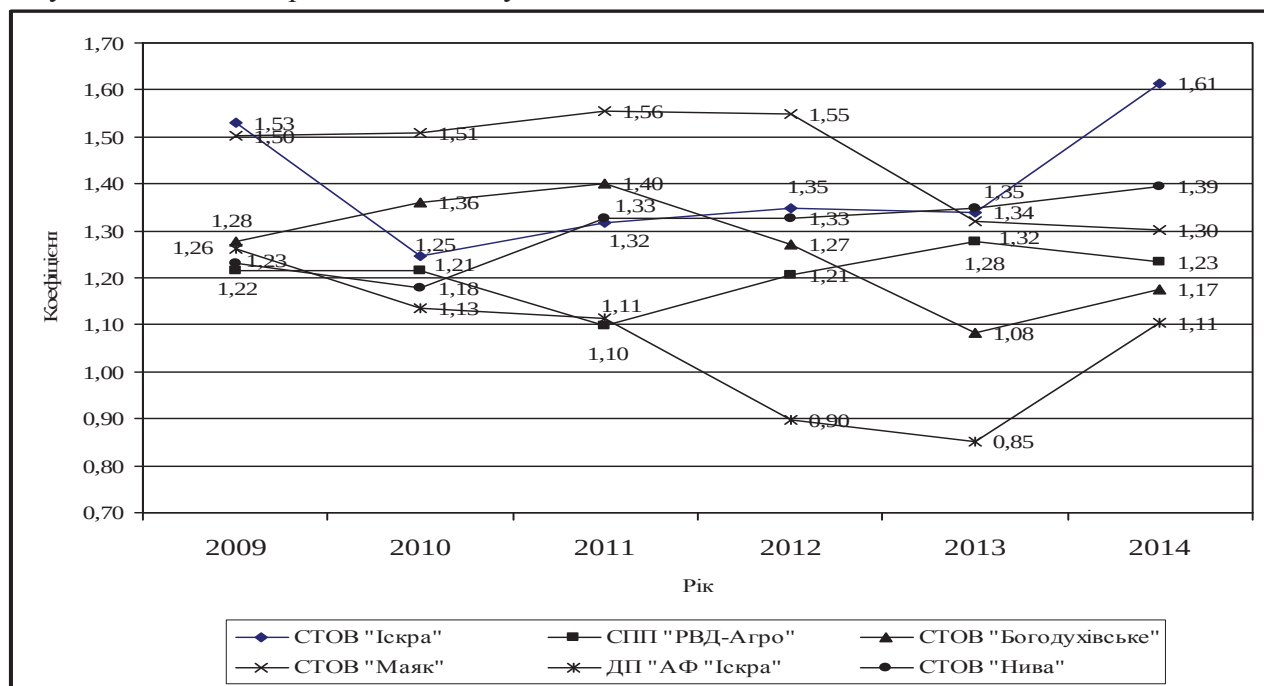

Рис. 3. Рівень продуктивності відносно валового доходу в досліджуваних підприємствах Черкаської області за 2009-2014 рр.

Джерело: Власні розрахунки авторів.

Зіставлення вартості одержаного валового доходу й повних витрат підприємств дає можливість проаналізувати тенденції продуктивності та визначити фактори впливу на результативність. Загалом протягом шести років показник продуктивності зазнавав змін, особливо у 2013 році у бік зниження, але у 2014-му продуктивність зростає в усіх дослід-

жуваних підприємствах (рис. 3). Однією з головних причин зниження продуктивності була адаптація підприємств до зовнішніх факторів зокрема підвищення курсу іноземних валют, що збільшило вартість насіннєвого матеріалу, добрив і засобів захисту рослин, а також вартість машин, механізмів і запчастин до них іноземного виробництва.

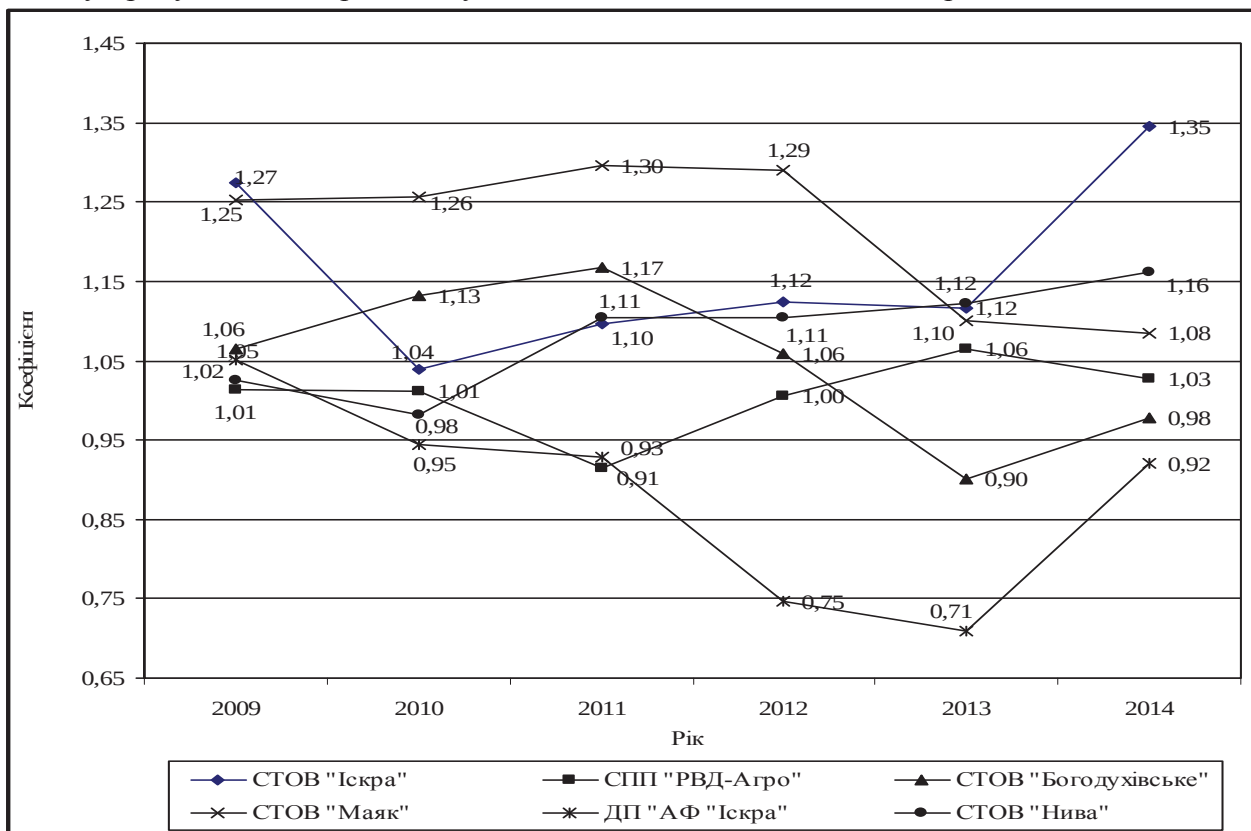

Рис. 4. Рівень продуктивності відносно чистого доходу в досліджуваних підприємствах Черкаської області за 2009-2014 рр.

Джерело: Власні розрахунки авторів.

Прикладом оптимальної результативності можна констатувати в СТОВ "Іскра" і СТОВ "Маяк", де було вдосконалено систему управління підприємством, зокрема чітко налагоджена робота збору аналізу і опрацювання вхідної та вихідної інформації для користувачів усіх рівнів управління, принципово змінений підхід до виробничого процесу, оновлено технічний парк машинами лідерів світового ринку сільгосптехніки: John Deere, Claas, Challenger, Case, Horsch, Amazone. Також впроваджено новітні технології виробництва продукції великої рогатої худоби.

Підприємства ДП "АФ "Іскра", СТОВ "Нива", СПП "РВД-Агро" і СТОВ "Богоду-

хівське" діяльність яких базується на екстенсивних засадах є прибутковими, але їхній потенціал із кожним роком зменшується, й із часом постане необхідність у використанні інновацій і сучасних методів управління та нових виробничо-технологічних систем, які в підприємствах використовують фрагментарно, не в єдиній системі. Ці підприємства постійно залучають додаткову робочу силу на 10–20%, розширивши посівні площі більше на 30 %. Як результат збільшення виробництва відбувається пропорційно зростанню кількості ресурсів, рівень продуктивності залишається на одному рівні і навіть знижується (рис. 5).

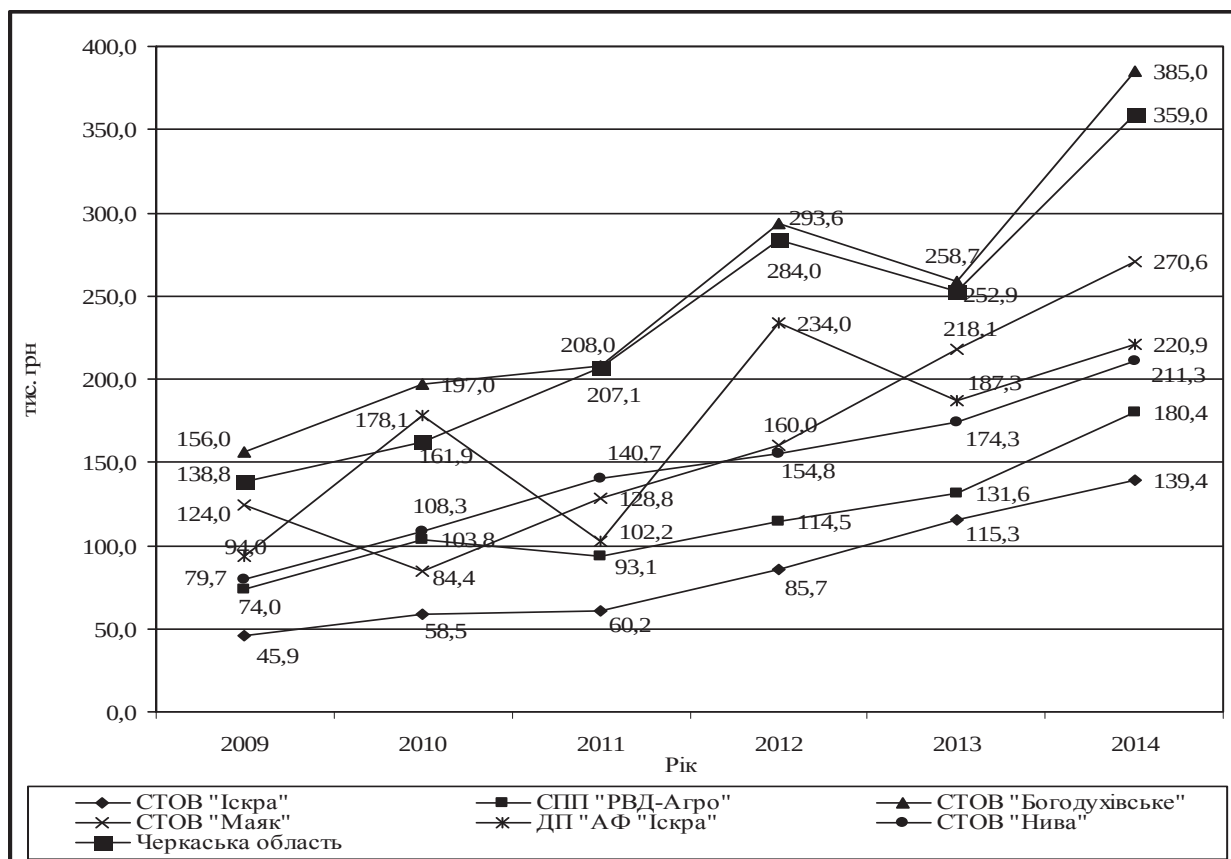

Рис. 5. Рівень показника продуктивності живої праці в досліджуваних підприємствах Черкаської області за 2009-2014 рр., тис. грн

Джерело: Власні розрахунки авторів.

В той же час з 2009 по 2014 роки СТОВ "Іскра" та СТОВ "Маяк", які розвиваються інтенсивним шляхом, чисельність працівників зменшилась від 30 до 40 відсотків.

На наш погляд, одна з основних ідей полягає в тому, що вирішальне значення має послідовність дій у галузі системи управління продуктивністю, які б включали такі етапи:

- 1) забезпечення основи для управління, тобто концентрація уваги на результативності й продуктивності, вироблення спільних поглядів на ці проблеми;
- 2) розробка стратегії та обґрунтування планів програм продуктивності;
- 3) розробка підходів до стратегій і методів вимірювання й оцінки продуктивності;
- 4) розробка підходів до стратегій і методів контролю за підвищенням продуктивності;
- 5) забезпечення організації планування та ефективного запровадження всіх елементів.

Щоб управління результативністю було успішним, необхідно якісно виконати всі

роботи приблизно в такій послідовності. Проте багато менеджерів нині мають дуже слабку підготовку в питаннях управління взагалі й підвищення продуктивності зокрема, щоб мати змогу реалізувати цю ідею в управлінні, враховуючи, що це мистецтво і наука одночасно. Разом із тим спостерігається зловживання терміном «продуктивність». Це відбувається тому, що не було здійснено теоретично обґрунтованої спроби створити міцний концептуальний фундамент для вивчення продуктивності.

Як бачимо, продуктивність органічно пов'язана з усіма критеріями результативності в різних комбінаціях значення цих критеріїв. Конкретні відповіді на питання, як впливає продуктивність на критерії результативності, залежать від типу організаційної системи (державний сектор, приватний сектор, галузь економіки, сфера послуг, підприємства великі та малі, вертикально інтегровані, спеціалізовані й т. п.). Вони також залежать від конкретного виду і структури організаційної системи, або одиниці аналізу

(робоча група, відділення, підприємство, фірма й т.п.). За цих умов менеджери зобов'язані глибоко осмислити залежність і вплив кожного із семи критеріїв результативності та визначити напрями можливого поліпшення.

За допомогою системи контролю, що передбачає створення «диференційованої» контрольної-вимірювальної системи для кожного критерію ефективності з метою їх інтеграції до цілісної системи управління результативністю. На основі проведеного дослідження й опитування фахівців восьми підприємств різних районів Черкаської області, як вони вимірюють продуктивність, або як вони собі уявляють показники продуктивності виявлено, що фахівці назвали лише кілька показників продуктивності живої праці (менше 10%). Це говорить про те, що вони не знають суті продуктивності, або вважають, що нею можна управляти без точного вимірювання. Очевидно, що менеджери не знайомі з основними визначеннями продуктивності або вважають, що, вимірявши інші параметри системи, можна вивести показники продуктивності. Абсолютна більшість менеджерів не бачать різниці між продуктивністю і результативністю, це говорить про існування серйозних проблем. Тобто, не можна управляти тим, чого не розумієш, та неможливо зрозуміти те, що не зміг виміряти.

Стосовно цієї проблеми існує багато поглядів і їх вивчають науковці багатьох галузей, які розглядають цю проблему лише по окремих напрямках. Наприклад, фахівці з ор-

ганізації виробництва концентрують свою увагу на критерії економічності, тоді як спеціалісти з теорії організаційно-управлінського поведіння приділяють увагу лише критерію дієвості, психологи – якості трудового життя, бухгалтери й фінансисти підкреслюють важливість прибутковості.

На наш погляд, потрібно концентрувати увагу на тому, що саме вимірювання продуктивності є основою формування цілісної інтегрованої системи результативності.

Висновки. Продуктивність – лише один із найважливіших вимірювачів або критеріїв результативності в даній організаційній системі.

1. З різних причин продуктивність у більшості підприємств і організацій не вимірюється в чіткому розумінні цього поняття.

2. Відсутність підсистеми вимірювання продуктивності в організаційно-регуляторній системі результативності призводить до значних проблем в управлінні в близькому й далекому майбутньому та втрати конкурентоспроможності виробленої продукції.

3. Очевидно, що розробка багатьох систем управління результативністю не відповідає сучасним вимогам, і дуже часто менеджери не знають, що вони вимірюють та для чого.

4. Відсутність системних науково-методологічних досліджень й інституціональних засад формування і запровадження продуктивності та її вплив на функціонування підсистеми результативності призводить до послаблення конкурентоспроможності наших товарів як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках.

Список використаних джерел

1. Акофф Р. Планирование будущего корпорации / Р. Акофф. – М.: Прогресс, 1985. – 328 с.
2. Вітвіцький В.В. Аспекти теорії вимірювання продуктивності живої та минулої праці у сільському господарстві / В. В. Вітвіцький // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 8. – С. 18-24.
3. Вітвіцький В.В. Концепція продуктивності як інтегрованого показника ефективності / В. В. Вітвіцький // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 10. – С. 53-60.
4. Дієсперов В.С. Продуктивність сільськогосподарської праці [Текст] : моногр. / В.С. Дієсперов. – К. : ІАЕ, 2006. – 274 с.
5. Peters, Thomas J.; Waterman, Robert H. JR. In Search of Excellence: Lessons from America's Best-Run Companies. Warner Books Inc. 1984. – P. 360.
6. Scott D. Sink Productivity Management: Planning, Evaluation, Control, and Improvement. John Wiley & Sons, 1985 – pp.518
7. Сумець О. М. Основи операційного менеджменту: підруч. / О. М. Сумець ; Мін. освіти і науки України, Нар. укр. акад. – К. : Професіонал, 2004. – 414 с.
8. Сухаревський В.С. Менеджмент: теорія, методологія та практика: Монографія. / В.С. Сухаревський – 2004. – 166 с.
9. William G. Ouchi Theory Z: How American Business Can Meet the Japanese Challenge. Avon Books (P), 1993. – P. 255.
10. Richard N. Foster Innovation: The Attacker's Advantage. Summit Books. 1986. – P. 316.
11. Richard B. Chase, Nicholas J. Aquilano, Robert F. Jacobs Production and Operations Management: Manufacturing and Services, 7th Edition. 1995 – 853 p.
12. Шаповал Н.Л. Менеджмент якості: підруч. / Н.Л. Шаповал. – К. : Т-во «Знання» ЛПЦШ, 2003. – 476 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2015 р.

*

УДК 388.005:633.1:631.53.01

**В.В. ЛИПЧУК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри статистики та аналізу
Д.В. МАЛАХОВСЬКИЙ, кандидат економічних наук,
в.о. доцента кафедри
Львівський національний аграрний університет**

Організаційно-економічні проблеми розвитку насінництва зернових культур

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток зернового господарства на інноваційній основі, підвищення врожайності, поліпшення якості та нарощування обсягів виробництва зернових культур неможливо досягнути без ефективної системи селекції й насінництва, здатної забезпечити потреби товаровиробників зерна у високоякісному посівному матеріалі. Незважаючи на хиткий економічний стан сільськогосподарських підприємств, сортозаміна і сортооновлення зернових культур є одним із найпоширеніших та пріоритетних напрямів в інноваційній діяльності зерновиробничих підприємств.

Насіння є «специфічним наукоємним товаром, оскільки несе в собі потенціал росту ефективності аграрних підприємств» [1, с. 27]. Встановлено, що чим вища врожайність культури, тим більший внесок у її подальший ріст забезпечують сорт і насіння. За результатами багаторічних даних урожайність озимої пшениці в степовій зоні України на 14,2% залежить від сортового складу насіння [8, с. 48]. У країнах з урожайністю зернових культур 40-50 ц/га приріст урожаю до 50% забезпечується селекцією й насінництвом [12, с. 221]. Останніми роками потреба в насінні зростає, а формальний трансакційний ринок насіння рослин

становить 30 млрд дол. США, або лише 60% загальної потреби в насінні [15].

Головним завданням галузі насінництва, крім поліпшення якісних властивостей виробленої продукції, повинно бути створення системи, здатної у повному обсязі забезпечити не лише виробників зерна, але й насінницькі підприємства високоякісним насіннєвим матеріалом відповідних категорій та сортів, що дасть змогу повністю реалізувати сортовий потенціал зернових культур і забезпечити внутрішні потреби у насінні зерна.

Проте динамічні ринкові процеси розвитку аграрного сектору економіки породжують ряд організаційно-економічних проблем стосовно галузі насінництва зернових культур, пов'язаних, передусім, з існуючою організаційно-виробничою структурою галузі, потребою проведення комплексу маркетингових заходів щодо товаропросування насінницької продукції від виробника до кінцевого споживача, а також налагодженням ефективної співпраці суб'єктів галузі насінництва – селекційних установ, спеціалізованих насінницьких підприємств, посередницьких структур та виробників товарного зерна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку галузі насінництва зернових культур приділяли увагу І.А. Ажаман, В.Я. Амбросов [1], Г.М. Бабарика [2], С.С. Бакай, В.В. Волкодав, Н.Ю. Єгорова [1], О.В. Захарчук [9], В.В. Кириченко, Г.Г. Омеляненко, І.П. Пазій, В.В. Петриченко,

Стаття надійшла до редакції 11.11.2015 р.

*

УДК 388.005:633.1:631.53.01

**В.В. ЛИПЧУК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри статистики та аналізу
Д.В. МАЛАХОВСЬКИЙ, кандидат економічних наук,
в.о. доцента кафедри
Львівський національний аграрний університет**

Організаційно-економічні проблеми розвитку насінництва зернових культур

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток зернового господарства на інноваційній основі, підвищення врожайності, поліпшення якості та нарощування обсягів виробництва зернових культур неможливо досягнути без ефективної системи селекції й насінництва, здатної забезпечити потреби товаровиробників зерна у високоякісному посівному матеріалі. Незважаючи на хиткий економічний стан сільськогосподарських підприємств, сортозаміна і сортооновлення зернових культур є одним із найпоширеніших та пріоритетних напрямів в інноваційній діяльності зерновиробничих підприємств.

Насіння є «специфічним наукоємним товаром, оскільки несе в собі потенціал росту ефективності аграрних підприємств» [1, с. 27]. Встановлено, що чим вища врожайність культури, тим більший внесок у її подальший ріст забезпечують сорт і насіння. За результатами багаторічних даних урожайність озимої пшениці в степовій зоні України на 14,2% залежить від сортового складу насіння [8, с. 48]. У країнах з урожайністю зернових культур 40-50 ц/га приріст урожаю до 50% забезпечується селекцією й насінництвом [12, с. 221]. Останніми роками потреба в насінні зростає, а формальний трансакційний ринок насіння рослин

становить 30 млрд дол. США, або лише 60% загальної потреби в насінні [15].

Головним завданням галузі насінництва, крім поліпшення якісних властивостей виробленої продукції, повинно бути створення системи, здатної у повному обсязі забезпечити не лише виробників зерна, але й насінницькі підприємства високоякісним насіннєвим матеріалом відповідних категорій та сортів, що дасть змогу повністю реалізувати сортовий потенціал зернових культур і забезпечити внутрішні потреби у насінні зерна.

Проте динамічні ринкові процеси розвитку аграрного сектору економіки породжують ряд організаційно-економічних проблем стосовно галузі насінництва зернових культур, пов'язаних, передусім, з існуючою організаційно-виробничою структурою галузі, потребою проведення комплексу маркетингових заходів щодо товаропросування насінницької продукції від виробника до кінцевого споживача, а також налагодженням ефективної співпраці суб'єктів галузі насінництва – селекційних установ, спеціалізованих насінницьких підприємств, посередницьких структур та виробників товарного зерна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку галузі насінництва зернових культур приділяли увагу І.А. Ажаман, В.Я. Амбросов [1], Г.М. Бабарика [2], С.С. Бакай, В.В. Волкодав, Н.Ю. Єгорова [1], О.В. Захарчук [9], В.В. Кириченко, Г.Г. Омеляненко, І.П. Пазій, В.В. Петриченко,

Т.Ю. Приймачук, В.І. Ратошнюк [12], Т.М. Ратошнюк [12], Г. Боллінг [14], Л. Качинські [16], Р. Вебер [18] та інші. Незважаючи на це, існує достатньо як традиційних, так і нових проблем розвитку галузі насінництва зернових культур. Зокрема, потребують поглибленого дослідження питання, пов'язані з подальшою стратегією розвитку та пошуком основних чинників впливу на інтенсифікацію насінницької галузі, дієвого механізму підвищення конкурентоспроможності вітчизняного насінництва й ефективності функціонування організаційно-виробничої структури системи насінництва зернових культур.

Мета статті – оцінка сучасного стану, основних тенденцій та проблем розвитку галузі насінництва зернових культур у контексті розвитку зернового господарства України, що дає змогу обґрунтувати рекомендації щодо вдосконалення організаційно-виробничої структури системи насінництва зернових культур і визначити напрями оптимізації розвитку галузі.

Виклад основних результатів дослідження. Відповідно до прийнятої державної програми «Зерно України – 2015» [11] ученими НААН передбачено одержати у 2017 році валовий збір зерна не менше 80 млн т. Нарощування валових зборів зернових культур в Україні у найближчій перспективі пов'язано як зі збільшенням обсягів внутрішнього споживання, насамперед за рахунок розвитку галузі тваринництва, так і підвищенням експортного потенціалу до 33-34 млн т зерна, посилюючи тим самим роль України у формуванні світової продовольчої безпеки.

Прогноз розвитку зернової галузі в Україні передбачається виключно на інтенсивній основі, тобто при фактично незмінних площах посіву, за рахунок підвищення середнього рівня врожайності зернових культур до 44-50 ц/га. Потенціал приросту виробництва зерна при цьому та підвищення врожайності на 20-25% передбачається досягнути за рахунок освоєння сучасних надбань селекції й ефективного розвитку галузі насінництва. При площі посіву 16,2 млн га щорічна внутрішня потреба у насінні зернових культур становитиме 3,1 млн т (1,8 млн т

озимих і 1,3 млн т ярих зернових та зернобобових культур).

Відповідно до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» система насінництва та розсадництва складається з ланок добазового, базового і сертифікованого насіння та розсадництва, страхових і державного резервного насіннєвих фондів [10, с. 8]. Таким чином, ринок насіння зернових культур можна визначити як систему господарсько-економічних відносин, що склалися між оригінаторами сортових ресурсів, спеціалізованими насінницькими підприємствами, посередницькими структурами та виробниками товарного зерна. Специфіка ринку насіння зернових культур полягає у тому, що ринок забезпечує потреби як самої галузі насінництва, так і товарного його виробництва, й складається з трьох організаційно взаємозв'язаних субринків: добазового, базового та сертифікованого насіння.

Для ведення галузі насінництва в Україні функціонує мережа науково-дослідних установ і спеціалізованих підприємств, які за результатами державної атестації мають дозвіл на виробництво та реалізацію різних категорій насіннєвого зерна (рис. 1).

За локалізацією розміщення, найбільша кількість насінницьких підприємств функціонує у Дніпропетровській (57), Одеській (49), Харківській (49), Київській (47), Вінницькій (39) і Полтавській (34) областях. За обсягом виробництва насіння зернових культур найбільша частка припадає на Дніпропетровську (13,9%), Полтавську (11,2%), Київську (10,2%), Одеську (8,6%), Харківську (6,7%) та Черкаську (6,2%) області України. Відповідно у 2013 році частка цих областей у загальному обсязі виробництва насіння зернових культур в Україні становила 56,8%.

Зокрема, можна зробити висновок, що не існує чіткої залежності локалізації виробництва насіння зерна від обсягів виробництва товарного зерна. Насамперед це пов'язано з розміщенням провідних науково-дослідних інститутів у галузі селекції та насінництва й сортовипробувальних станцій, які займаються сортооновленням, розробкою і запровадженням нових сортів зернових та зернобобових культур, та з локалізацією найбіль-

ших насінницьких компаній, які мають потужні насіннєві заводи та відповідну матеріально-технічну базу, зокрема таких, як ТОВ "Агроцентр "Раївський" (Дніпропетровська обл.), НВФГ Компанія "Маїс" (Дніпропетровська обл.), ТОВ "Маїсадур Семанс Україна" (Дніпропетровська обл.), ПрАТ "Райз-Максимко" (Полтавська обл.), ТОВ "Рост Агро" (Полтавська обл.), ТОВ "Монсанта

Україна" (Київська обл.), ПрАТ "Селена" (Одеська обл.) і т.д. Насіннєве зерно, вироблене у насінницьких компаніях, транспортується в інші області України. Так, у 2013 році лише фермерське господарство «Компанія «Маїс» виробила більше насіння зернових та зернобобових культур, ніж насінницькі підприємства західних областей України разом узяті.

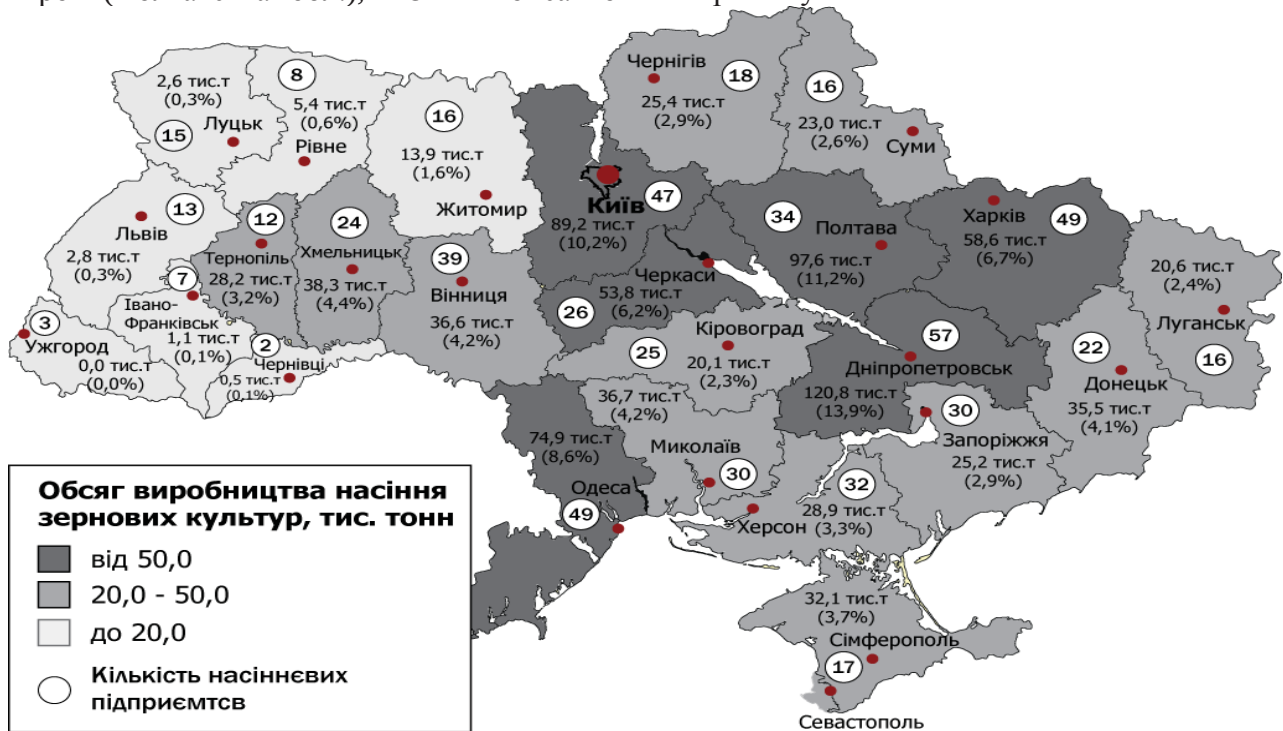

Рис. 1. Локалізація розміщення насінницьких підприємств та обсяг виробництва насіння зернових культур в областях України, 2013 рік

Джерело: Розробка авторів на основі [4 – 7].

Окрім регіональної локалізації розміщення виробництва, галузь насінництва зернових культур характеризується організаційно-

правовою формою господарювання насінницьких господарств і структурою виробництва відповідних категорій насіння (табл. 1).

1. Обсяг та структура виробництва насіння зернових культур за організаційно-правовою формою господарювання насінницьких господарств і категоріями насіння у 2013 році

Організаційно-правова форма	Усього		Із них:					
	тис. т	%	ДН		БН		СН	
Приватні с.-г. підприємства	663,7	76,1	6,6	42,7	167,8	58,7	489,3	85,8
Із них:								
господарські товариства*	510,8	58,6	6,1	39,7	137,5	48,1	367,2	64,4
приватні підприємства	78,6	9,0	0,1	0,5	15,5	5,4	63,0	11,0
фермерські господарства	62,6	7,2	0,4	2,6	13,0	4,5	49,2	8,6
сільськогосподарські кооперативи	11,7	1,3	0,0	0,0	1,8	0,6	9,9	1,7
Державні підприємства	208,0	23,9	8,8	57,3	118,1	41,3	81,1	14,2
у т.ч. НААН	136,1	15,6	4,7	30,6	77,3	27,0	54,1	9,5
Усього	871,7	100,0	15,4	100,0	285,9	100,0	570,4	100,0

Джерело: Опрацьовано на основі [4 – 7].

* у т.ч. ТзОВ та акціонерні товариства.

У 2013 році загальний обсяг виробництва кондиційного насіння зернових та зернобобових культур насінницькими господарствами України становив 871,7 тис. т. У загальному обсязі насіння зернових культур 65,4% припадає на виробництво сертифікованого насіння, 32,8% – базового (елітного) та 1,8% – добазового (оригінального) насіннєвого зерна.

Основні потреби в насіннєвому матеріалі сільськогосподарські виробники зерна забезпечують за рахунок власного виробництва. Так, згідно з даними балансу зернових і зернобобових культур [3, с. 37], у 2013 році витрати насіння на посів зернових культур становили 2,9 млн т. Відповідно пропозиція насіння зернових культур забезпечувала лише 30,1% загальної потреби в посівному матеріалі. Оскільки специфіка сортового насіння зернових культур, за винятком гібридів деяких культур, полягає в тому, що насіннєве зерно наступних категорій у процесі виробництва зберігає свої якісні характеристики й урожайні властивості, то зерновиробничі підприємства закупають насіння нижчих генерацій та виробляють значну кількість власного насіннєвого зерна для внутрішніх потреб, формуючи таким чином насіннєвий фонд.

Виробництво насіння зернових культур зосереджене як у державних, так і в приватних підприємствах, проте виробництво добазового насіння, як вихідне, зосереджене у державних підприємствах, третина з якого виробляється у закладах НААН. У первинному насінництві перевага віддається державним підприємствам (57,3% загального

виробництва), хоча виробництвом добазового насіння займаються також підприємства інших форм господарювання.

Щодо репродукцій насіння зерна (базового й сертифікованого), то виробництво трансформується із державного у приватний сектор. Загалом, найбільша кількість насіння зернових культур виробляється у приватних підприємствах (76,1% загального обсягу виробництва у 2013 році).

У розвитку насінництва зернових культур в Україні достатньо негативних тенденцій. Так, цілком можна погодитися з С. Подляським, що насінництво країн колишнього Радянського Союзу та окремих соціалістичних країн значно відстало в розвитку і невідомо коли досягне четвертої стадії, характерної для розвинутих країн [17].

Основною з ключових проблем є скорочення кількості насінницьких господарств із виробництва насіння зернових культур (табл. 2). За період 2005-2013 років їхня кількість скоротилася у 2,8 раза. Причому це стосується як приватних, так і державних підприємств. Скорочення кількості останніх зумовлено, насамперед, зменшенням обсягу фінансування галузі.

Скорочення кількості приватних насінницьких підприємств пов'язано з досить високими регламентованими вимогами щодо відповідності самих підприємств, які мають право займатися сертифікованим насінництвом зернових культур, а також високою конкуренцією з боку іноземних насінницьких компаній.

2. Динаміка кількості насінницьких господарств із виробництва насіння зернових культур в Україні за організаційно-правовою формою господарювання

Організаційно-правова форма господарювання	2005 р.	2008 р.	2010 р.	2013 р.	2013 р. до 2005 р., %
Приватні с.-г. підприємства	1441	1304	766	461	32,0
Із них:					
господарські товариства*	767	705	438	281	36,6
приватні підприємства	355	311	159	95	26,8
фермерські господарства	165	189	107	70	42,4
сільськогосподарські кооперативи	140	93	49	15	10,7
інші підприємства	14	6	13	0	0,0
Державні підприємства	264	240	180	146	55,3
у т.ч. НААН	156			94	60,3
Усього	1705	1544	946	607	35,6

Джерело: Опрацьовано на основі [4 – 7].

* у т.ч. ТзОВ та акціонерні товариства.

На думку О.В., Захарчука М.І. Кісіля та ін. [9, с. 36], скорочення частки низькоконкурентних господарських одиниць у галузі насінництва в усіх регіонах України є позитивною тенденцією й має сприяти стабілізації розвитку галузі насінництва. Зазначимо однак, що зменшення кількості суб'єктів галузі насінництва є шляхом до монополізації ринку посівного матеріалу з боку потужних іноземних насінницьких компаній та посилення імпортозалежності в цій галузі.

Зміни, які відбулися в галузі насінництва України, істотно вплинули на динаміку виробництва різних категорій насіннєвого зерна в розрізі окремих зернових культур (табл. 3).

Проблеми в збутовій діяльності, реально низький попит на сертифіковане насіння й скорочення приватних насінницьких структур призвели до зменшення виробництва сертифікованого та деяких видів базового насіння зернових і зернобобових культур.

3. Динаміка ліцензованих обсягів виробництва насіння зернових культур насінницькими господарствами України за категоріями насіння, тонн

Культура	2005 р.	2008 р.	2010 р.	2013 р.	2013 р. до 2005 р, %
Добазове насіння (ДН)					
Озимі зернові	5589	16148	25217	9844	176,2
Ярі зернові	4699	15113	21605	4736	100,8
Зернобобові	902	1355	6056	863	95,6
Зернові – всього	11190	32616	52878	15444	138,0
Базове насіння (БН)					
Озимі зернові	178106	227275	197927	200926	112,8
Ярі зернові	125466	116370	78534	77504	61,8
Зернобобові	29826	11589	11070	7497	25,1
Зернові – всього	333397	355234	287530	285927	85,8
Сертифіковане насіння (СН)					
Озимі зернові	524166	1049167	546340	263920	50,4
Ярі зернові	353361	389436	210962	296583	83,9
Зернобобові	36778	21998	15790	9881	26,9
Зернові – всього	914304	1460601	773091	570384	62,4

Джерело: Опрацьовано на основі [4 – 7].

Найсуттєвішого зменшення зазнала категорія сертифікованого насіння, обсяги якого у 2013 році скоротилися на 37,6%. Відповідно майже вдвічі зменшилося виробництво сертифікованого насіння озимих зернових, на 73,1% – зернобобових і дещо знизилася виробництво насіння ярих зернових культур. У базовому насінництві спостерігається певне зростання (12,8%) виробництва насіння озимих культур. Проте істотне скорочення виробництва насіння ярих та зернобобових культур у цілому призвело до зменшення обсягів виробництва базового насіннєвого зерна на 14,2%. Зростання виробництва добазового насіння зумовлено, передусім, існуванням певної системи науково-дослідних установ, які фінансуються державою відповідно до потреб у сортозаміні й сортооновленні. У добазовому насінництві збільшилося виробництво насіння озимих

зернових, майже без змін залишилося виробництво ярих і зменшилося – насіння зернобобових культур.

Доволі великий обсяг виробництва добазового насіння зернових культур у 2008-2010 роках був зумовлений дією державної програми «Селекція в насінництві», відповідно до якої відшкодовувалися виробничі витрати у ланках первинного насінництва. Зауважимо, що ринкова конкуренція селекційно-дослідних установ за збільшення обсягів поширення сортових ресурсів є однією з основних причин необґрунтовано великих обсягів виробництва добазового насіннєвого зерна.

У цілому в галузі насінництва зернових культур існують кілька тенденцій розвитку, які можна трактувати як негативні. Зокрема, скорочення кількості насінницьких підприємств, проблеми в збутовій діяльності, змен-

шення обсягів та порушення пропорцій виробництва різних категорій насіннєвого зерна, що зумовлює необхідність пошуку шляхів оптимізації розвитку й удосконалення організаційно-виробничої структури галузі насінництва зернових культур. Разом із тим великі підприємства досягають завдяки масштабу значних ефектів у дослідженнях, репродукції та маркетингу [19, с. 29].

Основними напрямками діяльності у сфері селекції й первинного насінництва зернових культур, на нашу думку, треба визнати збільшення кількості нових високопродуктивних сортів вітчизняної селекції та прискорення запровадження їх у виробництво через систему науково-дослідних установ і спеціалізованих насінницьких підприємств із виробництва добазового та базового насіння, які мають відповідну матеріально-технічну базу й кваліфікований кадровий персонал. Це повинно сприяти прискоренню процесу сортозаміни насіння зернових культур старих сортів новими, які мають кращі якісні показники та врожайні властивості, насамперед у насінницьких підприємствах, що спеціалізуються на виробництві сертифікованого насіннєвого зерна.

Приватні насінницькі підприємства, враховуючи регіональні особливості виробництва й основні тенденції розвитку внутрішнього та регіонального ринку сертифікованого насіннєвого зерна, повинні формувати власну виробничу програму відповідно до регіональних потреб зерновиробників у посівному матеріалі й власних виробничих можливостей.

У насінництві зернових культур доцільним є створення різноманітних організаційних інтеграційних форм, але найперспективнішими та ефективнішими будуть формування, створені на базі наукових установ селекційно-насінницького профілю [2, с. 121]. На підставі викладеного можна зазначити, що бажано, щоб у кожному регіоні було створено відповідну систему насінництва, зорієнтовану на врахування існуючих насінницьких підприємств, виробників зерна, існуючої ситуації й перспектив розвитку ринку

зерна. Модель такої системи зображено на рисунку 2.

Зокрема вважаємо, що на території відповідного регіону доцільним є створення регіонального селекційно-насінницького центру, який би охоплював провідні господарства, які займаються селекцією та виробництвом добазового й базового насіння зернових культур, а також насіннєвого заводу, який може бути створений на базі провідного господарства, що має найкращі фінансові можливості для цього, хоча такий завод може бути створений і спільними зусиллями всіх виробників насіння. Щоб така регіональна система насінництва функціонувала, необхідний третій організаційний елемент, яким, на нашу думку, повинно стати створення регіонального об'єднання виробників насіння, до складу якого увійдуть конкурентоспроможні насінницькі підприємства.

Об'єднання виробників насіння повинно вести всю регіональну політику в галузі насінництва стосовно виробництва й збуту насіння, забезпечення конкурентної позиції виробників на локальному ринку з урахуванням тенденцій, які спостерігаються на інших ринках, включаючи міжнародний ринок насіння (тенденції, експортні стратегії тощо).

Нині в умовах інтенсивної конкуренції на ринку насіння зерна (і не тільки) з боку іноземних компаній вітчизняні виробники втрачають свої позиції на ринку. Тому виникає потреба на основі вітчизняних найбільш конкурентних насінницьких структур створити об'єднання виробників насіння як на регіональному, так і на національному рівнях. Воно повинно стати ефективною формою діяльності на ринку насіннєвого зерна, сприяти поліпшенню співробітництва між вітчизняними насінницькими підприємствами у сфері виробництва, переробки, зберігання та реалізації різних генерацій насіння з метою підвищення ефективності їхньої діяльності й посилення позицій національного виробника на вітчизняному та міжнародному ринках посівного матеріалу.

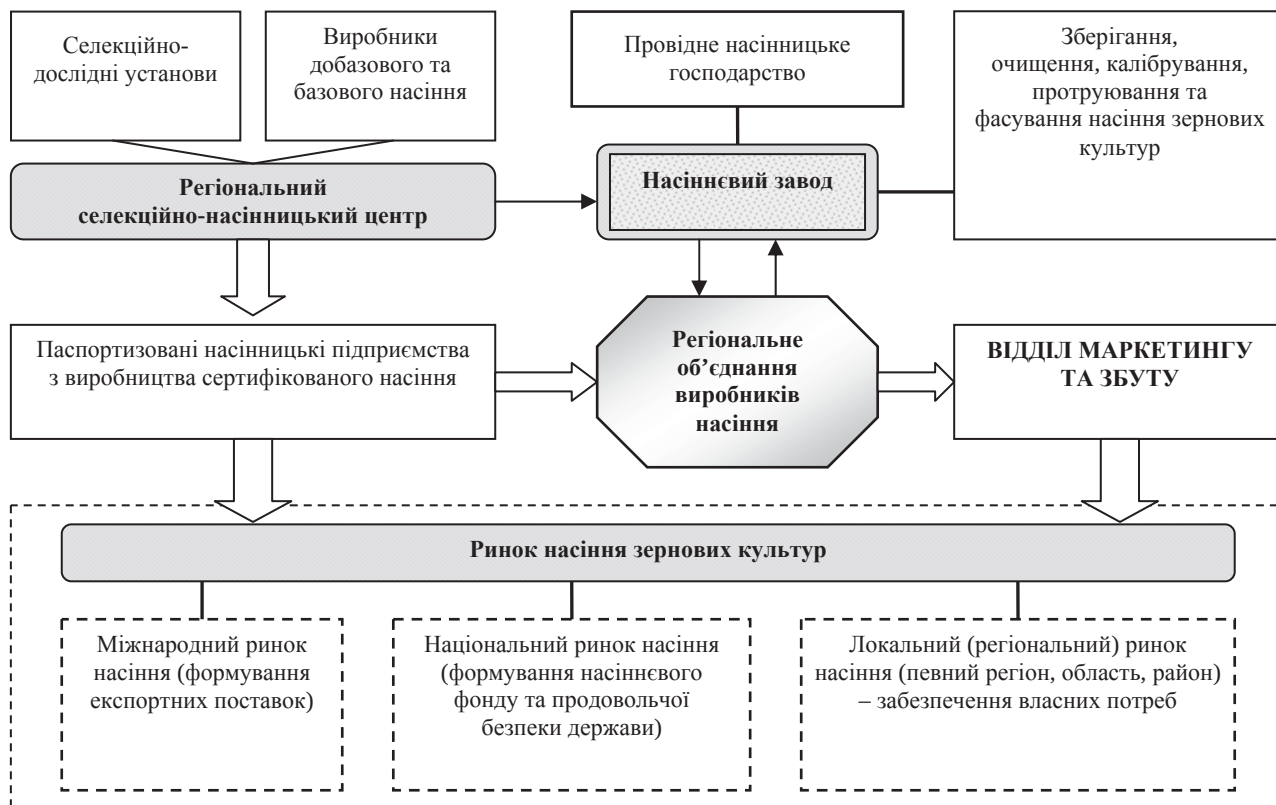

Рис. 2. Удосконалення організаційно-виробничої структури системи насінництва зернових культур в Україні

Джерело: Розробка авторів.

Висновки. Основними негативними тенденціями розвитку вітчизняної галузі насінництва зернових культур є: а) зменшення обсягу виробництва насіння зернових культур та порушення пропорцій стосовно виробництва різних генерацій насіннєвого зерна; б) відсутність і нечіткість пропорцій між виробництвом насіння різних видів зернових культур, що потребує узгодження; в) зменшення кількості як державних, так і приватних насінницьких підприємств, причому в такому напрямі, що перешкоджає їхній локалізації, а це водночас підвищує витрати на транспортування насіння, знижує конкуренцію на ринку насінництва, що може призвести до монополії певних виробників; г) посилення проблем зі збутом насіння, зменшення попиту на сертифіковане насіннєве зерно; д) посилення ролі іноземних насінни-

цьких компаній та розширення імпортозалежності вітчизняного ринку насіннєвого зерна сортами іноземної селекції.

Загалом ринок насіння зернових культур не розбалансований, але з огляду на розширення площ посівів зернових культур виникає потреба у підвищенні конкурентоспроможності власних сортів і гібридів вітчизняної селекції. Враховуючи перспективи розвитку зерновиробництва загалом, в Україні є сприятливі умови для розвитку вітчизняного насінництва зернових культур. При цьому пошук шляхів удосконалення організаційно-виробничої структури галузі має бути направлений передусім на підвищення конкурентоспроможності вітчизняних насінницьких підприємств як на регіональному, так і національному рівнях.

Список використаних джерел

1. Амбросов В.Я. Ринок насіння зернових культур / В.Я. Амбросов, Н.Ю. Єгорова // Економіка АПК. – 2010. – № 10. – С. 27-31.
2. Бабарика Г.М. Товаропросування насіння зернових колосових культур на регіональному рівні / Г.М. Бабарика // Економіка АПК. – 2006. – №7. – С. 118-122.
3. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2013 р.: стат. зб. / Держслужба статистики України; за ред. Н. С. Власенко; відп. за вип. О. М. Прокопенко – К., 2014. – 56 с.
4. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. – К. : Арістей, 2005. – 460 с.

5. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. – К. : Алефа, 2008. – 466 с.
6. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. – К. : Алефа, 2010. – 352 с.
7. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. – К. : Алефа, 2013. – 308 с.
8. Желязков О.І. Оптимізація вирощування озимої пшениці / О.І. Желязков, Н.С. Пальчун, Г.В. Кирсанова // Пропозиція. – 2015. – №9. – С. 48-51.
9. Насіння і садивний матеріал як об'єкт інтелектуальної власності / [Захарчук О.В., Кісіль М.І., Кропивко В.С. та ін.]; за ред. О.В. Захарчука, М.І. Кісіля. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – 92 с.
10. Про насіння і садивний матеріал : Закон України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakonl.rada.gov.ua>.
11. Програма “Зерно України – 2015”. – К.: ДІА, 2011. – 48 с.
12. Ратошнюк Т. Економічна ефективність виробництва насіння нових сортів зернових культур / Т. Ратошнюк, В. Ратошнюк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту, серія «Фінанси і кредит». – 2009. – №1. – С. 221-224.
13. Рослинництво України за 2013 р. : стат. зб. / Держслужба статистики України; за ред. Н. С. Власенко; відп. за вип. О.М. Прокопенко – К., 2014. – 180 с.
14. Bolling H., 1993. Auf dem Weg zu einem europäischen Sortenkatalog. Muhle + Mischfuttertechnik 130(50/51). – S.658-662.
15. Duczmal K. i W. Perspektywa rozwoju przemysłu nasiennego // Режим доступу: <http://www.ppr.pl/artykul-perspektywa-rozwoju-przemyslu-nasiennego-141102-dzial-3909.php>.
16. Kaczyński L., 1999. Wartość gospodarcza zarejestrowanych w Polsce odmian pszenicy. Pam. Puł. 118, 185-205.
17. Podlaski S. Polityka nasienna a rozwój przemysłu nasiennego // Режим доступу: <http://www.ppr.pl/dzial-informacje-wstepne-3908.php>.
18. Weber R., Zalewski D. 2004. Plonowanie odmian pszenicy ozimej w zróżnicowanych środowiskach. Biul. IHAR 233: 17-28.
19. Wicki L. Procesy koncentracji w hodowli roślin w Polsce// Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G. Ekonomia Rolnictwa, 2008. Tom 96 Zeszyt 3, s. 28-40.

Стаття надійшла до редакції 4.11.2015 р.

*

UDS 330.4: 330.342.3: 631.11

**M.I. KISIL, candidate of economic sciences, senior research fellow,
head of the Department of Investments**
V.V. HARBAR, candidate of economic sciences, research fellow
National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»

Theoretical and practical aspects of formation of strategies of sustainable development of farm enterprises

Scientific problem. In the conditions of a mixed economy the farm enterprise is an important form of business management which is able to ensure a high standard of agriculture, an appropriate level of production process management, careful attitude to soil use, other resources, property and labor. The type of the development of farm enterprises, wherein not only their resources and economic relationships but their competitiveness as well, will be able to be reproduced, is possible only under the condition of maximum employment of both

internal and external resources of these farms. In this regard, it is necessary for each farm enterprise to develop and realize an effective strategy of its development. However, most farms do not have such strategies yet, which results in their financial instability and bankruptcy. The implementation of scientifically grounded strategies is the prerequisite of a successful farm enterprise performance in the long-term period.

Analysis of recent researches and publications. The problem of the formation of the strategy for sustainable development of farm enterprises has been paid much attention to in scientific research works recently. General

© M.I. Kisil, V.V. Harbar, 2015

5. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. – К. : Алефа, 2008. – 466 с.
6. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. – К. : Алефа, 2010. – 352 с.
7. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. – К. : Алефа, 2013. – 308 с.
8. Желязков О.І. Оптимізація вирощування озимої пшениці / О.І. Желязков, Н.С. Пальчун, Г.В. Кирсанова // Пропозиція. – 2015. – №9. – С. 48-51.
9. Насіння і садивний матеріал як об'єкт інтелектуальної власності / [Захарчук О.В., Кісіль М.І., Кропивко В.С. та ін.]; за ред. О.В. Захарчука, М.І. Кісіля. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – 92 с.
10. Про насіння і садивний матеріал : Закон України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakonl.rada.gov.ua>.
11. Програма “Зерно України – 2015”. – К.: ДІА, 2011. – 48 с.
12. Ратошнюк Т. Економічна ефективність виробництва насіння нових сортів зернових культур / Т. Ратошнюк, В. Ратошнюк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту, серія «Фінанси і кредит». – 2009. – №1. – С. 221-224.
13. Рослинництво України за 2013 р. : стат. зб. / Держслужба статистики України; за ред. Н. С. Власенко; відп. за вип. О.М. Прокопенко – К., 2014. – 180 с.
14. Bolling H., 1993. Auf dem Weg zu einem europäischen Sortenkatalog. Muhle + Mischfuttertechnik 130(50/51). – S.658-662.
15. Duczmal K. i W. Perspektywa rozwoju przemysłu nasiennego // Режим доступу: <http://www.ppr.pl/artykul-perspektywa-rozwoju-przemyslu-nasiennego-141102-dzial-3909.php>.
16. Kaczyński L., 1999. Wartość gospodarcza zarejestrowanych w Polsce odmian pszenicy. Pam. Puł. 118, 185-205.
17. Podlaski S. Polityka nasienna a rozwój przemysłu nasiennego // Режим доступу: <http://www.ppr.pl/dzial-informacje-wstepne-3908.php>.
18. Weber R., Zalewski D. 2004. Plonowanie odmian pszenicy ozimej w zróżnicowanych środowiskach. Biul. IHAR 233: 17-28.
19. Wicik L. Procesy koncentracji w hodowli roślin w Polsce// Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G. Ekonomia Rolnictwa, 2008. Tom 96 Zeszyt 3, s. 28-40.

Стаття надійшла до редакції 4.11.2015 р.

*

UDS 330.4: 330.342.3: 631.11

*M.I. KISIL, candidate of economic sciences, senior research fellow,
head of the Department of Investments
V.V. HARBAR, candidate of economic sciences, research fellow
National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»*

Theoretical and practical aspects of formation of strategies of sustainable development of farm enterprises

Scientific problem. In the conditions of a mixed economy the farm enterprise is an important form of business management which is able to ensure a high standard of agriculture, an appropriate level of production process management, careful attitude to soil use, other resources, property and labor. The type of the development of farm enterprises, wherein not only their resources and economic relationships but their competitiveness as well, will be able to be reproduced, is possible only under the condition of maximum employment of both

internal and external resources of these farms. In this regard, it is necessary for each farm enterprise to develop and realize an effective strategy of its development. However, most farms do not have such strategies yet, which results in their financial instability and bankruptcy. The implementation of scientifically grounded strategies is the prerequisite of a successful farm enterprise performance in the long-term period.

Analysis of recent researches and publications. The problem of the formation of the strategy for sustainable development of farm enterprises has been paid much attention to in scientific research works recently. General

© M.I. Kisil, V.V. Harbar, 2015

theoretical and practical aspects of sustainable development have been studied by B. Anderson, R. Bitmid, C. Johnson, [1], M.V. Bahrov [3], Ye.M. Borshchuk [4], O.V. Shubravskaya [12], and sustainable development of farm enterprises has been studied by O.Yu. Yermakov [5], M.I. Kisil [6], Yu.O. Lupenko [10], M.Y. Malik [10], B.Ya. Mesel-Veseliak [11], P.T. Sabluk [7] and other scholars. Nevertheless, theoretical-methodological and practical aspects of this issue connected with the formation of strategies of sustainable development have not been developed sufficiently yet

The object of the article is generalization of theoretical, methodological and practical aspects of the problem of formation of strategies of sustainable development of farm enterprises and development of scientifically grounded suggestions for its solution.

Statement of the main results of the study.

During the research process it was established that the development of farm enterprises in previous periods took place on a staged basis, which caused changes of their strategies: The first stage (1992–1995) – large-scale creation of farm enterprises, allocation of land for their permanent use, introduction of state support mechanisms and formation of their establishing strategies; the second stage (1996–2000) – establishment of the pattern with a relatively stable number of farms, their active capital accumulation and reorientation of development strategies to mastering new crop rotations, gaining new professional knowledge, purchase of machinery and equipment, and development of material and technical facilities; the third stage (2001–2004) – additional impact, in the development of farm enterprises as a result of restructuring of collective farm enterprises, acceleration of processes of additional land plots lease, purchase of machinery and other assets, procurement of added capital, namely due to the assets of restructured collective farm enterprises, implementation of the strategies of operation expansion; the fourth stage (2004–2008) – slowdown in the processes of capital concentration, transformation of some part of farm enterprises into households in order to reduce tax burden; the fifth stage (2009–2013) – decrease in the number of farm enterprises with the simultaneous increase of

their land areas, deceleration of the speed of accumulation of material-technical base and more active quality changes in the production potential; the sixth stage (from 2014 till now) – reorientation of farm enterprises to the strategy of development in the conditions of instability.

As in research works on economics and in practice the concepts of steadiness, stability and sustainability of enterprise development are often mixed, in the process of the research a conclusion regarding the reasonability of their study in hierarchic system was made. In this connection it was suggested to consider “sustainability” as a scientific category which includes such categories as “steadiness” and “stability”. As a result, a special concept of “sustainable development of the farm enterprise” was formulated and its essence basing on category “sustainability” was considered. As processes of economic development in the long-term period are characterized by their cyclical and wave-like nature, the features of sustainability in reproduction processes can appear continually despite natural fluctuations. That is, if in the conditions of general decline, a farm enterprise remains competitive, sustainability is achieved.

Sustainability should be regarded as an integrated category which spreads on global, planetary, national and other processes of development. As follows, sustainability of these processes can be reached by achieving a certain level of development in all the components. Taking into account that enterprises dominate in economic activity, the problems of sustainable development of a society as a whole can be solved with the secured sustainability of development of the absolute majority of them.

Sustainability of development has a permanent character as the conditions, which provide it, constantly change. As the global problem of provision of the Earth population with food products is becoming more urgent the continual change of opportunities of its solution is necessary. The main role in the provision of people with food is still played by agriculture where farmers are chief farm producers on the global level. Therefore, their strategies of development are extremely important for the solution of food problem in the future.

In the conditions of food products shortage the majority of farms can be competitive on the

farm produce markets as prices for their products will increase at comparatively higher rates. Thus, sustainability in agriculture should be considered as a qualitative index which is characterized by correlation between the amount of production and provision of the world population with food products. That is, sustainability

of development of farm produce sphere of any country should be regarded in the global aspect.

On the assumption of its wave-like character, agriculture can not ensure continually high rates of extended reproduction, it repeatedly needs an impact for its development (Figure 1).

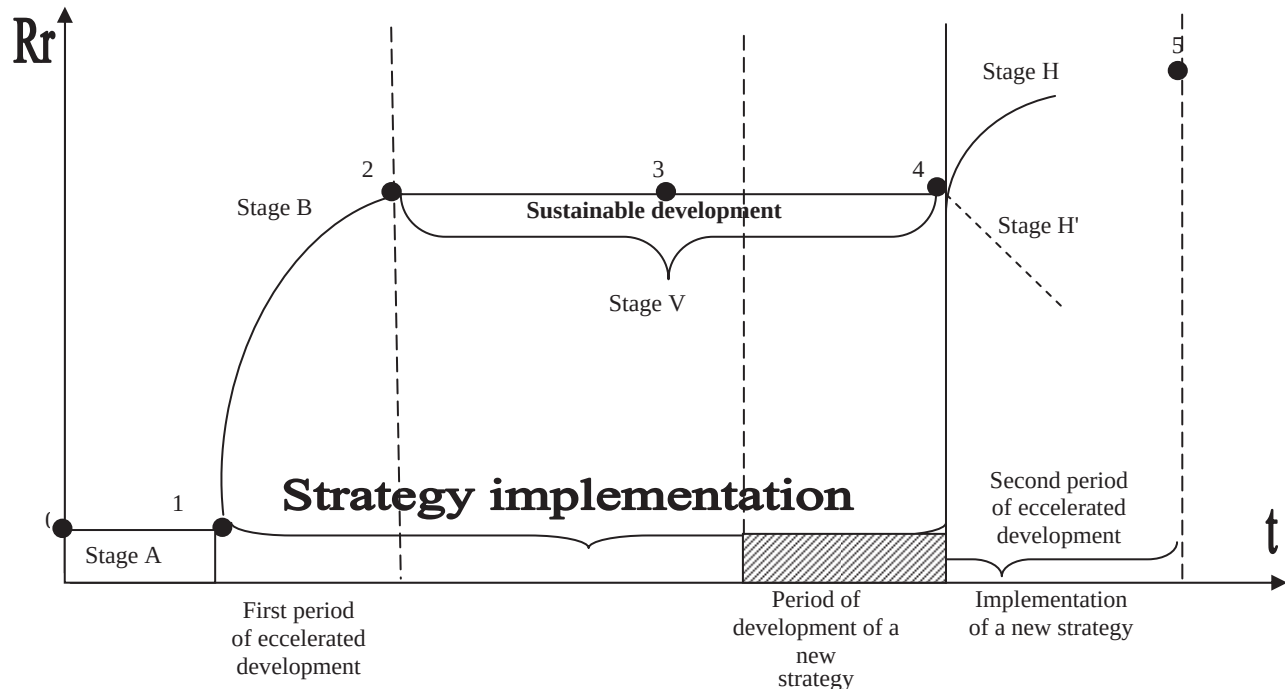

Figure 1. Scheme of stage wise securing of sustainable development of farm enterprises in the process of their strategic management

Rr – level of development, t – period of development; stages of strategies formation – strategy planning and making a decision as to its implementation (A), achieving indexes of strategic indicators (strategy mastering) (B), sustainable development of farm enterprise (V), new strategy mastering (H), possible decline (H'); periods of development – preparatory period of elaborating a strategy and making a decision as to its implementation (0-1) accelerated development (1-2), stable development (2-4), possible decline on the condition of unavailability of a new strategy of development or accelerated development period; points of transition from one stage to the other one – beginning (0) and completion (1) of the stage of planning a strategy and making decision as to its implementation, achieving strategic indicators (2), possible correction of strategic guidelines (3), beginning of a new strategy implementation (4) and achieving strategic indicators of a new strategy (5).

Source: Suggested by authors.

As wave-like nature of economic processes has an objective character, it is the basis for the formation of sustainable development and the condition for implementation of the strategy of sustainable development of farm enterprises and the stage of stable development is one of the components of the process of planning and implementation of this strategy.

The wave-like nature of the development of innovative processes is caused by the fluctuations of the level of the efficiency in the aggregate of farm enterprises. However, with the decrease of the general level of efficiency, the majority of these farms can be competitive. Therefore, the strategy of sustainable develop-

ment of farm enterprises should anticipate regular measures to increase their produce competitiveness. In this connection the authors suggest considering the concept of "sustainable development of farm enterprises" as a wave-like process in which simple and accelerated reproduction of manufacturing of their commercial output, resources, capital and economic relations takes place, competitiveness of their commodity output, active operational, investment and other kinds of activity are secured as well as the requirements of their efficiency are met.

The character of the development of farm enterprises influences the level of sustainability

of general processes of social development in the country or its particular region. Therefore, to achieve social processes, it is essential to secure sustainability of the development of farms and other agricultural enterprises which requires state support. In order to determine strategic priorities and mechanisms of development of the agrarian sector of economy, the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine has developed a general Strategy of Development of Agrarian Sector of Economy of Ukraine for the period up to 2020 which anticipates: achievement of food security of the state, ensuring predictability of development and long-term sustainability of the agrarian sector on the basis of its multi-stage character, facilitation of the development of rural settlements and formation of the middle class in villages on the basis of employment of rural population and increase of their income, improvement of investment potential of the agrarian sector branches and financial security of farm enterprises, broader participation of Ukraine in the procurement of the world market with farm produce and food products; rational use of farm lands and lower technology related burden of the agrarian sector on the environment [9].

However, at the present stage due to certain objective reasons, additional negative factors have appeared which make the fulfillment of the set tasks impossible. At present it is necessary to make changes in this Strategy taking into account changes in the real opportunities of the state as to the support of the agrarian development. For farm enterprises this change of the conditions of their development means reasonability of reorientation to the strategy of survival and readiness to disastrous risks and termination of business.

Due to the fact that a farmer is an owner, manager and worker in one person, he takes the responsibility for the formation and implementation of the farm's strategy. The main purpose of the strategy implementation is the development of the farm enterprise as a highly efficient and competitive one on internal and external markets which facilitates food security of the state, manufacturing high quality agricultural produce in the amounts which are sufficient in meeting the needs of population and processing

branches, and strong economic basis for social-economic development of a Ukrainian village.

In their substantiation of the strategy choice, the heads of farm enterprises should apply a system approach. First, the strategy of the farm enterprise should be developed, then its corresponding programs and plans. While choosing the strategy, the heads of farm enterprises should take into account a great number of factors working both on the farm and in the external environment.

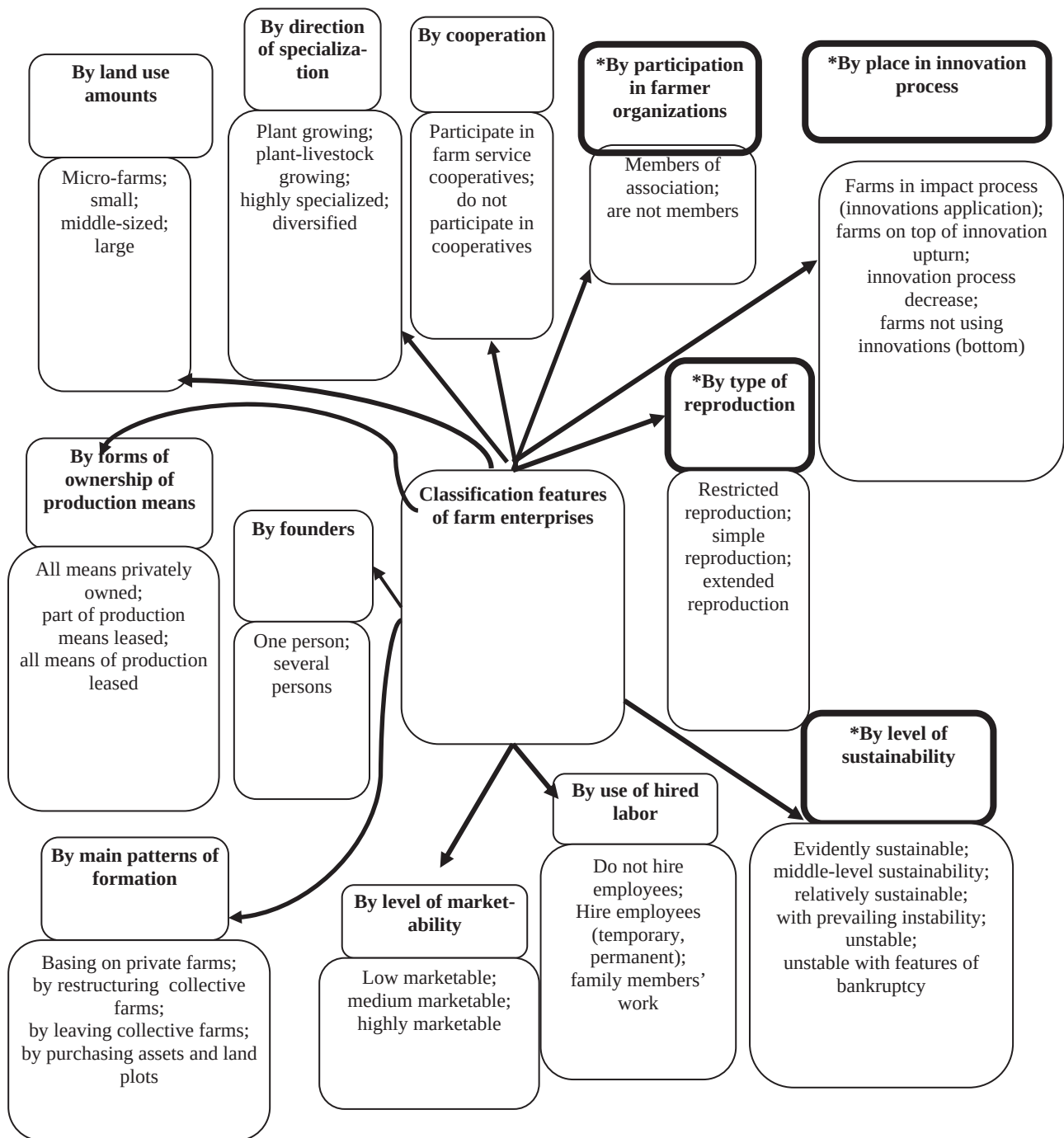
As decision making regarding the choice of strategy of sustainable development of farm enterprises requires appropriate efficiency evaluation, it should be carried out by the method of project analysis. Being a kind of a business project the strategy of development needs relevant management.

Formation of the strategy of sustainable development for farm enterprises is facilitated by its development on the basis of their scientifically grounded classification which reflects the most important features of this development. The classification of existing features of farm enterprises, which is used in researches and practice nowadays, is imperfect [2]. That is why in the process of the research it was suggested to add the following features to this classification of farm enterprises: according to their place in the innovation process, type of sustainability, type of capital reproduction and participation in integrated institutional organizations, and also exclude from it organizational-economic, social-legal features, which will make it possible to improve the monitoring system of the process of development and implementation of the strategy of development of these farms (Figure 2).

Taking into account the uncertainty of the future it is advisable to estimate financial coefficient of the farm's strategy according to aggregated indexes of monetary flows, present value and terms of return on investments. The process of substantiation of goals and tasks of the strategy of development of farms should be regarded as a stage of pre-project analysis of one or several real investment projects of the farm. On this stage costs and revenues of the farm for the strategic perspective are defined by aggregated indexes.

In the evaluation of the state of sustainability of farm enterprises in the process of their development it is desirable to apply a suggested division into six groups – evidently sustainable, with middle-level sustainability, relatively sustainable, with prevailing instability, unstable

and unstable with the features of bankruptcy, within the mentioned groups to differentiate sub-groups of farms, that ensure social effects and ecological costs as well as develop for them special strategies of development and the process of reproduction.

*suggested new features

Figure 2. Classification features of farm enterprises for the purposes of formation of strategies of their development

Source: Improved by authors published suggestion [2].

The types of these strategies and their substantiation depending on the level of sustainability in the researched farm enterprises of

Monastyrshche district of Cherkasy region are presented in table 1.

Table 1. Types of special strategies of development chosen by the researched farm enterprises of Monastyryshche district of Cherkasy region depending on the level of their sustainability

Type of level of sustainability of farm enterprise	Characteristics of farms by level of sustainability	Advisable type of strategy	Share of researched farm enterprises by their strategies of development	
			Number of farms, units	%
1	2	3	4	5
Evidently sustainable	Active processes of manufacturing output, inputs of resources and capital and improvement of economic relations, which in long-term period ensure competitiveness of produce, active operational, investment and other activities and return on investments, as well as ecological and social components	Strategy of growth	11	33,3
Middle level sustainability	All mentioned benefits of clearly sustainable farm enterprises are insufficiently supplied	Strategy of activation of activity	14	42,4
Relatively sustainable	Do not have losses but the dynamics of their profits do not change sufficiently	Strategy of gaining of the state of stable sustainability	6	18,2
With prevailing instability	Is characterized by lower efficiency of economic activity, which appears in comparatively lower return on capital, longer operational cycle of farms and advance of liabilities, problems in ecological and social components	Strategy of increasing the level of sustainability	2	6,1
Unstable	Financial instability, problems with cash, insufficient level of competitiveness	Strategy of increasing the level of investment potential and financial recovery of enterprise	Not fixed	0,0
Unstable with features of bankruptcy	Farm can not pay back its debts, expenses growth rates exceed the rates of increasing money received, state of large financial instability, threat of bankruptcy	Strategy of preventing bankruptcy and restoring solvency of farm	Not fixed	0,0
Total			33	100,0%

*Source: Questionnaire survey of farm enterprises of Monastyryshche district of Cherkasy region.

Basing on the study of the peculiarities of strategies implemented by farmers, it was established that it is advisable to consider as desirable such development of farm enterprise in the process of which the level of net income per unit of rate of expenses is supposed to exceed the correspondent index of the array of farm enterprises and therefore, in this case, relatively higher competitiveness of output is achieved.

The data of table 1 show that at the researched farms four types of strategies are most wide-spread – growth, activation of activity, achieving the state of continual sustainability and increase of the level of sustainability.

The level of sustainability additionally characterizes the indexes of land efficiency, labor productivity, capital efficiency and product costs, and its increase demonstrates positive changes of these indexes in dynamics. According to the suggested in the process of the research division of farm enterprises by the level of their sustainability, the main indexes of their

development should be evaluated within the rates from one to six according to the below rank:

1) indexes of efficiency according to its place in the rank – highest, middle, low, slight loss ratio, middle loss ratio (do not exceed the level of depreciation) and high level of loss ratio;

2) average annual rate of capital gain is high (>10,0%), medium (4,0–9,0%), low (1,0–3,0%), insignificant decrease (від –1,0 до –2,0%), medium level of decrease (from –3,0 to –7,0%) and significant decrease of capital (>–8,0%).

3) change of value of indexes of produce output in the strategic period as percentage of the previous period – significant rates of growth (>6,0%), medium rates of growth (2,0–0,0%), insignificant decrease (to –2,0%), medium rates of decrease (from –3,0 to –5,0%) and significant decrease (more than –6,0%).

At insufficiently sustainable by their character farm enterprises negative factors, connected with unethical competition and lack of farm cooperation, prevail. Therefore, while working out the strategy of development farmers should pay more attention to risk diversification, especially production, economy, territory and criminogenic ones. Measures for creating by farm enterprises agricultural service cooperatives primarily for procurement, storage, transportation, processing and selling farm produce will facilitate decreasing the risks.

Strategies of development of family farms are realized through the work of farmers and their family members as all the process of the creation of a farm, use of resources and supply of capital depends on them.

Analytical researches established that the process of establishing and development of farm enterprises of Ukraine was influenced by both internal and external factors, the combined effect of which stipulated trends of their development. The number of farms is unequal in the regions, which demonstrates different approaches to their creation on a local level. At the beginning of 2014 in Odesa region 5327 farm enterprises were registered while in Rivne region only 506 farms were placed on record. A considerable differentiation in number of farm enterprises is also observed in districts.

The researched family farms of Cherkasy region are characterized by the following features: farmland area and the average number of employees – 117 ha. and three workers respectively; average annual value of the main and circulating assets per 1 ha. farmland – 17,7th.UAH; correlation between main and circulating assets – 1:0,71; average tractor resources for one farm– 1,1 psc, harvester-threshers – 0,2 pcs.; average annual revenue – 410.000 UAH, spendings – 245 and net income – 165,000 UAH per farm. Before 2013 the majority of farms had satisfactory conditions for implementing effective strategies of development.

At present the main form of state support for Ukrainian farm enterprises (more than 30%) is value added tax return. The share of other mechanisms of state support is constantly re-

ducing. The state support using governmental grants has reduced especially. The amount of this support in 2014 as compared to 2008 has decreased by more than 7 times. The state support of farm enterprises in Cherskasy region using governmental grants is lower than at the national level and reduces annually.

A negative external factor of operation of the absolute majority of farms of Ukraine is that the prices for their produce are lower than for similar products of commercial farm units. However, a part of farms with grain storage places have the potential for increasing selling prices due to selling their produce in the period of seasonal price increase. Therefore, these farms are better provided with financial resources for both spending them on production and product distribution and for farmers' and their families' needs.

An important external reason for termination of a part of farm businesses was their inability to compete with large commercial farm organizations. That is why it is actual for farms to promote the strategy of changing market behavior, production of alternative products and carrying out measures for cooperation and integration.

An ideal variant of development of many-stage agrarian economy is the formation of directions of farms' activity. Consequently, they should compete with each other without confronting with big and medium-sized commercial farm units.

In this connection, while developing the strategy of development the farm enterprise should anticipate production specialization. Nowadays farmers most effectively produce plant products, namely, wheat, barley, grain maize, millet, buckwheat, sugar beets, sunflower, soybeans, rape, potatoes, and vegetables. In recent years farm enterprises have increased cattle stock by 80% and number of pigs by 60%. However, the most sustainable farms are the ones that occupy other product niches and do not compete with large farm organizations.

The level of the efficiency of farms depends on factors and implemented development strategies (table 2).

Table 2. Indexes of efficiency of performance of farm enterprises of Ukraine in 2010 – 2014

Index	Year				
	2010	2011	2012	2013	2014*
Income from selling farm produce and services per 1 ha, UAH	2514	3206	4086	3929	5184
Income, loss (–) from selling farm produce and services per 1 ha, UAH	612	789	892	639	1183
Level of profitability of manufacturing farm produce, %	32,4	33,4	27,8	19,2	29,6

Source: Estimated on the basis of data of State Statistical Service of Ukraine for corresponding years.

Performance of farm enterprises is efficient in general, though the level of performance indexes is lower in comparison with other farm enterprises, especially the big ones.

The majority of farm enterprises of Cherkasy region carry out environmental measures, particularly, for land erosion control, leaching of acid soils and gypsum treatment of salt-affected soils, introduction of soil-protecting crop rotations, meeting the requirements for pesticide and fertilizer storage, preventing and eliminating harmful effects on the environment, installation of tanks for waste fuel and lubrication materials, asphalt paving of grounds for farm machines, training of employees in environment protection issues.

In order to ensure sustainable development for farm enterprises it is necessary to work out measures for rational use of resources, namely: personal – family supplies, revenues from operational and investment activity, immobilized for investments floating added and reserve capital, lending resources, of them bank loans, purpose credits of the Ukrainian State Fund of Support of Farm Enterprises and Investment Loans, as well as other investment resources.

Due to the fact that nowadays the opportunities for utilization of additional land areas by farm enterprises are practically exhausted, the strategies of their sustainable development should include measures to change the direction and increase the level of specialization in output production. One of such perspective directions is horticultural, vegetable and soft fruit production.

While choosing the strategy of development, the researched farm enterprises of Cherkasy region and other farms should prefer those strategies which foresee the extended reproduction of capital, and find the ways of realizing the options which ensure first high (12%), then medium (9%) and moderate (6%), and finally low rates (1–3%) of reproduction of capital. For the farms ensuring extended reproduction of

capital it is reasonable to apply the strategy of growth, for the farms with medium rates – the strategy of activation of performance, and with moderate rates – the strategy of achieving the state of constant sustainability. With the reproduction of capital only on a simple scale it is advisable to form the strategy of increasing the level of sustainability.

In the process of formation of all strategies of sustainable development of farm enterprises it is reasonable for them to include, first and foremost, the introduction of balanced and organic farming, cooperation with scientific-research institutions, investing in education, use of new varieties of plants, breeds and species of livestock and poultry and other innovative developments. The application of No-till, Em-technologies, Nanotechnologies and other latest technologies, optimization of the structure of cultivated areas, introduction of efficient methods of crop growing and other new findings should become an important direction of development of farm enterprises in the strategic perspective. Due to these innovations farms can increase profit amounts and improve the level of profitability of their production.

Conclusions.

1. Development of the agrarian sector of economy is an important national goal, the achievement of which influences development of the society and the state's integrity. This development will be efficient, if in the long-term period a sustainable character of processes of reproduction and formation of competitive produce is secured.

2. The concept “Sustainable development of farm enterprises” should be regarded as the process of reproduction of their production, resources, capital and economic relations, which in the long-term period secures produce competitiveness, active operational, investment and other kinds of activity as well as achieving the conditions of efficiency.

3. The dynamics of the development of farm enterprises is influenced by the wave-like nature of the innovative process in which under the influence of innovations an impact and development acceleration starts at the beginning of each wave and therefore the process of sustainable development includes both simple and extended reproduction of resources, production and economic relations and admits some irregularities in reproduction processes on certain stages. Herewith, it is important to ensure produce competitiveness.

4. In estimating the state of sustainable development of farm enterprises it is necessary to apply the suggested division of them into six groups - evidently sustainable, with middle-level sustainability, relatively sustainable, with

prevailing instability, unstable and unstable with the features of bankruptcy, and also to develop relevant strategies of their sustainable development according to peculiarities of the specified groups.

5. In order to form competitive output production at the farms it is advisable to work out measures for ensuring an innovative impact, particularly, with the help of formation of new technological patterns based on No-till, Em-technologies, Nanotechnologies, biotechnologies, genetic engineering, molecular biology and introduction of other high technological innovations which will make it possible to increase the level of sustainability of development, efficiency and competitiveness.

References

1. *Anderdson B.* Sustainability of adaptive systems / Anderson B., Bitmid R., Johnson K. and others; translated from English – M. : Mir, 1989. – 236 p.
2. *Babych M. M.* Essence and peculiarities of classification of farm enterprises [Electronic resource] / M. M. Babych // Annals of agrarian science of Black Sea Region / MSAU. – Mykolaiv, 2007. – Ed.3. V.1 :Economic sciences. – Access mode : www.statline.org.ua/.../5077-sutnist-i-osobli...
3. *Bagrov N.V.* Regional geopolitics of sustainable development / N.V. Bagrov. – K. : Lybid, 2002. – 256 p.
4. *Borshchuk Ye.M.* Basics of theory of sustainable development of ecological-economic systems: monograph / Ye.M. Borshchuk. – Lviv : Rastr-7. – P. 5 – 8.
5. *Yermakov O.Yu.* To methodology of formation of strategy of development of farm enterprises / O. Yu. Yermakov, O. O. Laiko // Scientific annals of NULES of Ukraine. Edition : “Economics, Agrarian Management, Business”. – 2014. – Ed.200. – P.2. – P. 107 – 114.
6. *Kisil M.I.* Methodical recommendations in development of investment strategy and policy of farming. / [Kisil M.I., M.M. Kropyvko, M.F. Kropyvko, S.A. Spesyvtsev]. – K.: NSC IAE, 2006. – 68 p.
7. *Sabluk P.T.* Main directions of elaborating strategy of development of agro-industrial complex of Ukraine / P.T. Sabluk // Economy of AIC. – 2004. – № 12. – P. 3 – 15.
8. *Agriculture of Ukraine: Statistics digest 2014* / State Statistics Service of Ukraine; publications assistant O.M. Prokopenko. – K., 2014. – 379 p.
9. *Strategy of development of agrarian sector of economy for the period till 2020* [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p#n7>.
10. *Strategic directions of development of entrepreneurship and cooperation in agriculture for the period till 2020* / [Lupenko Yu.O., Malik M.Y., Zaiats V.M. and others] ; under the editorship of M.Y. Malik. – K. : NSC IAE, 2013. – 50 p.
11. *Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period till 2020*; under the editorship of Yu.O. Lupenko, V.Ya. Mesel-Veseliak. – K. : NSC IAE, 2012. – 182 p.
12. *Shubravska O.V.* Sustainable development of farm product system of Ukraine: monograph / O. V. Shubravska. – K. : Institute of economics of NAS of Ukraine, 2002. – 204 p.
13. *Adamowicz M.* Rola polityki agrarnej w zrownowazonym rozwoju obszarow wiejskich / M. Adamowicz // Roczniki naukowe SERIA. – 2000. – T.2, z.1. – S.78.
14. *Barney J.* Firm Resources and Sustained Competitive Advantages / Jay Barney // Journal of Management. – 1991. – Vol. 17. №1. – P/99 – 120.
15. *Besanko D.* Economics of Strategy / D. Besanko, D. Dranove. M. Shanle. – 2nd Ed. – New York: John Wiley and Sons. 2000. – 436 p.
16. *Chandler A.* Strategy and Structure. Cambridge. MIT Press, Mass., 1962.
17. *Freeman C.* The Economics of Industrial Innovation / Freeman C. / London, 1982. – 466 p.
18. *Indicators of sustainable development : guidelines and methodologies.* – New York : UN, 2001. – 320 p.
19. *Hake J.-F., Eich R., Kleemann M., Pfaffenberger W.* Erneubare Energien: Ein Weg zu einer Nachhaltigen Entwicklung? – Vorlesungsmanuscripte des 8.Ferienkurses “Energieforschung” vom 23. bis 27.September 2002 in der Jakob-Kaiser-Stiftung. – S.8.
20. Merriam-Webster’s collegiate dictionary. – 10th. ed. Springfield, Mass: Merriam-Webster, 1999. – 1559 p.

The article has been received 26.10.2015

*

*Н.І. ШИЯН, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва*

Структура витрат як фактор формування рівня ефективності галузі м'ясного скотарства

Постановка проблеми. Стан і тенденції розвитку галузі скотарства, зокрема м'ясного, належать до низки актуальних питань сучасної аграрної науки, що зумовлено як важливістю виготовлюваної продукції в раціоні харчування людини, так і соціальною, екологічною спрямованістю розвитку й функціонування галузі. Проте протягом тривалого часу стан галузі не просто складний, а катастрофічний, про що показує зменшення обсягів виробництва яловичини і телятини, поголів'я худоби, поглиблення рівня збитковості виробництва. Якщо в 1990 році рівень рентабельності м'яса ВРХ становив 20,6%, то в наступні роки спостерігаємо погіршення ситуації. Так, у 2000 році рівень збитковості вже досяг 42,3%, а в 2013-му – 43,3% [14, с. 157]. Через ці проблеми, на наш погляд, постає питання про розробку механізму управління галуззю, який би дав змогу забезпечити рівень розвитку, що відповідає вимогам суб'єктів господарювання. І одним із його важливих елементів є механізм витрат, завдяки якому можна не тільки впливати на формування показників ефективності галузі, а й моделювати можливі варіанти використання, обираючи оптимальну їхню структуру для суб'єкта господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінка системи управління витратами, яку нині практикують сільськогосподарські підприємства, напрями її удосконалення достатньо широко висвітлені в економічних публікаціях вітчизняних та зарубіжних науковців [1, 2, 5, 8, 9, 12, 13, 15, 16].

Окремі з питань формування собівартості продукції скотарства, визначення чинників, спрямованих на її зниження з розрахунку на

1 ц виробленої продукції, є достатньо опрацьованими [3, 4]. У ряді випадків вони розглядаються на прикладі розвитку галузі скотарства певної країни світу [6, 7]. У сучасних умовах розвитку галузі можна говорити також про існування відповідної нормативної бази обліку витрат [11, 12]. Проте виникає питання, якими мають бути величина витрат, їхня структура, співвідношення постійної та змінної величин, щоб виробництво було високоефективним і високоприбутковим, варто визначити, які обрати напрями їх регулювання.

Мета статті – обґрунтування методичного підходу до розмежування витрат на постійні та змінні й вивчення впливу перших на показники ефективності галузі м'ясного скотарства в сільськогосподарських підприємствах України.

Виклад основних результатів дослідження. Щоб поділити витрати на постійні та змінні, нами розраховано коефіцієнти парної кореляції між відповідними статтями витрат, визначеними за ф. 50 сг, і приростом ВРХ в сільськогосподарських підприємствах України та за її зонами. Аналізована сукупність підприємств становила 1716. Були виключені нетипові підприємства, досліджувани показники яких істотно відрізнялися від середньої величини (медіани), кількість таких підприємств становила 3,6% від загальної сукупності. Одержані результати наведено в таблиці 1.

При аналізі результатів виходили із того, що за умов існування тісного взаємозв'язку між величиною витрат за кожною із статей витрат при виробництві приросту тварин і безпосередньо кількістю приросту ВРХ, а саме – більше 0,7, аналізовану величину витрат можна віднести до змінних, оскільки під їх безпосереднім впливом формується величина собівартості продукції, а за умов

існування невисокого рівня взаємозв'язку (до 0,4) витрати можна віднести до числа постійних. Якщо коефіцієнт парної кореляції знаходиться в межах 0,4–0,7, то необхід-

ний детальніший аналіз даної групи витрат із погляду віднесення їх до постійних чи змінних.

1. Кореляція між величиною приросту тварин і статтями витрат у м'ясному скотарстві сільськогосподарських підприємств України у 2013 р.

Статті витрат	Підприємства України – усього	У т.ч.		
		Степ	Лісостеп	Полісся
Виробнича собівартість – усього	1,0	1,0	1,0	1,0
У т.ч. прямі витрати	0,961	0,957	0,965	0,954
із них: корми	0,920	0,921	0,921	0,909
нафтопродукти	0,500	0,407	0,553	0,497
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	0,315	0,417	0,276	0,329
решта матеріальних витрат	0,629	0,594	0,672	0,522
прямі витрати на оплату праці	0,732	0,739	0,733	0,719
інші прямі витрати та загальновиробничі витрати	0,662	0,635	0,662	0,692
із них: амортизація необоротних активів	0,406	0,345	0,439	0,432
соціальні заходи	0,681	0,681	0,669	0,706
решта інших прямих і загальновиробничих витрат	0,308	0,228	0,311	0,390

Джерело: Складено автором за даними форми № 50 сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств».

Аналізуючи наведені дані зазначимо, що коефіцієнт парної кореляції між величиною витрат на корми та виробничою собівартістю 1 ц приросту тварин у сільськогосподарських підприємствах України в 2013 році становив 0,920, високим він є й за оплатою праці – 0,730, і за витратами на відрахування на соціальний захист. Пояснити високу величину коефіцієнта парної кореляції між аналізованими статтями витрат та приростом тварин, на наш погляд, можна наступним. За статтею «Корми» відображають витрати на корми, використані на годівлю худоби, і ця величина витрат безпосередньо пов'язана з обсягом виробництва продукції. За статтею витрат «Витрати на оплату праці» відображають основну й додаткову оплату праці працівників галузі, які безпосередньо обслуговують тварин. До таких працівників належать доярки, скотарі, бригадири, підмінні працівники та інші. Відповідно до чинної нормативно-правової бази [11] у сфері обліку до даної статті витрат включають оплату праці за тарифними ставками, доплатами, премії за поліпшення якості продукції, підвищення продуктивності тощо. Витрати «Соціальні заходи» тісно пов'язані з оплатою праці. Тому вважаємо, що витрати за цими статтями можна віднести до змінних.

Водночас кореляція між обсягами виробництва приросту ВРХ й такими статтями витрат, як «Оплата послуг і робіт сторонніх організацій», «Амортизація необоротних активів», «Решта інших прямих та загальновиробничих витрат» була досить низькою, по сільськогосподарських підприємствах України – відповідно 0,315; 0,406; 0,308. Це дає підстави віднести такі статті витрат до постійних під час виробництва продукції м'ясного скотарства.

Складно віднести до постійних чи змінних витрати за статтею нафтопродукти. Величина коефіцієнта парної кореляції між приростом тварин і величиною нафтопродуктів по аналізованій сукупності сільськогосподарських підприємств України у 2013 році становила 0,500. Тому, обґрунтовуючи віднесення витрат за цією групою до постійних чи змінних, ми звернулися до методики обчислення собівартості продукції галузі тваринництва й віднесення до числа витрат відповідні витрати за статтею нафтопродукти. Кількісні нормативи щодо пального в розрізі сільськогосподарських культур (видів і груп тварин) установлюють на основі технологічних карт, розробка яких пов'язана з виробництвом продукції. Тому витрати за цією статтею також віднесемо до

числа змінних, тому що їхня величина залежить від обсягу виробництва продукції та впливає на його величину.

Аналізуючи аналогічні показники по зонах України, вкажемо на аналогічне формування величин показників коефіцієнтів парної кореляції, які описують взаємозв'язок між величиною витрат за статтями, що формують виробничу собівартість продукції, й обсягами виробництва приросту ВРХ. До того ж спостерігаємо високий ступінь залежності між величиною кормів, оплати праці, витрат на соціальні заходи та обсягами виробництва продукції, які можна віднести до змінних. До них можна віднести також витрати на нафтопродукти. Щодо витрат галузі, пов'язаних з оплатою робіт сторонніх організацій, амортизацією необоротних активів і рештою інших прямих та загальнови-

робничих витрат, то їх по регіонах України відповідно до одержаних результатів розрахунків також віднесемо до постійних.

Наступним етапом дослідження стало визначення ступеня впливу питомої ваги постійних витрат у собівартості продукції на рівень продуктивності тварин і величину доходу на одну голову худоби як показників ефективності галузі, до підвищення яких прагнуть підприємства, що виробляють продукцію тваринництва.

Для визначення залежності між зміною питомої ваги постійних витрат у структурі виробничої собівартості продукції та показниками ефективності проведено групування сільськогосподарських підприємств України, які в 2013 році виробляли й реалізовували м'ясо великої рогатої худоби (табл. 2).

2. Групування сільськогосподарських підприємств України за питомою вагою постійних витрат у структурі виробничої собівартості приросту тварин у 2013 р.

Номер групи	Питома вага постійних витрат, %	Кількість підприємств	Середньодобовий приріст, г	Ціна реалізації 1 ц, грн	Повна собівартість 1 ц, грн	Прибуток (збиток) на 1 ц, грн	Окупність витрат виручкою від реалізації	Дохід на 1 гол. грн
1	1,43	394	448	1041,7	1780,7	-739,0	0,585	1704,7
2	3,7	381	470	1052,1	1884,8	-832,7	0,558	3942,0
3	6,1	262	519	1065,4	1903,8	-838,4	0,560	2018,3
4	8,6	184	453	1035,9	1889,3	-853,4	0,548	1713,9
5	11,3	148	504	1044,9	2037,1	-992,2	0,513	1920,5
6	13,6	92	470	1011,0	1996,6	-985,6	0,506	1733,3
7	16,1	71	510	1042,8	1928,4	-885,6	0,541	1942,8
8	18,6	51	483	1072,7	1948,5	-875,8	0,551	1891,3
9	21,2	29	505	984,6	1915,4	-930,8	0,514	1915,4
10	24,1	31	410	1064,3	1902,2	-837,9	0,560	1594,3
11	26,5	27	520	1089,4	2178,4	-1089,0	0,500	4134,1
12	28,4	10	507	1089,7	1738,9	-649,2	0,627	2017,0
13	31,2	13	446	1112,3	1604,5	-492,2	0,693	1809,2
14	33,7	12	381	911,1	1754,0	-842,9	0,519	1268,5
15	36,5	7	476	1244,5	2163,9	-919,4	0,575	2160,1
16	39,3	4	388	1090,6	3162,9	-2072,3	0,345	1543,6
У середньому по групі	23,3	1716	478	1904,0	1048,5	-855,8	0,551	4031,2

Джерело: Складено автором за даними форми № 50 сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств».

Аналіз одержаних результатів розрахунків показав, що увагу варто звернути на нерівномірність розподілу підприємств України за величиною питомої ваги постійних витрат у собівартості приросту ВРХ. Найбільшою їхня кількість є в перших чотирьох

групах із подальшим її зменшенням. Найменшою кількістю підприємств була в останній групі, де вона дорівнювала чотирьом із питомою вагою постійних витрат у собівартості продукції 39,3%. Середнє значення питомої ваги постійних витрат по до-

сліджуваній сукупності підприємств дорівнювало 23,3%, або це значення, що було притаманне для підприємств дев'ятої та десятої груп.

Крім того, в усіх групах підприємств, яких сформували 16, приріст тварин був збитковим. Тобто, у сільськогосподарських підприємствах за нинішніх умов ведення виробництва забезпечити його високу прибутковість майже неможливо. Приріст і в першій групі підприємств з найнижчою питомою вагою постійних витрат у собівартості продукції, й у групі із середнім по сукупності рівнем 21,2% (підприємства дев'ятої групи), і в підприємствах останньої групи був збитковим.

Вивчаючи залежність між аналізованими показниками, нами використано графічний

метод досліджень, який дав змогу наочно їх відобразити. Залежність між питомою вагою постійних витрат у собівартості продукції та середньодобовим приростом ВРХ у виділених групах сільськогосподарських підприємств показана на рисунку 1. Отже, з підвищенням питомої ваги постійних витрат у собівартості приросту ВРХ спочатку спостерігаємо зростання середньодобового приросту, а далі – його зменшення, тобто бачимо чітко виражений максимум. Максимальна межа збільшення питомої ваги постійних витрат, до якої зростає середньодобовий приріст, становить 15,7%. Подальше збільшення питомої ваги постійних витрат у собівартості продукції супроводжується не підвищенням продуктивності тварин, а, навпаки, зниженням її величини.

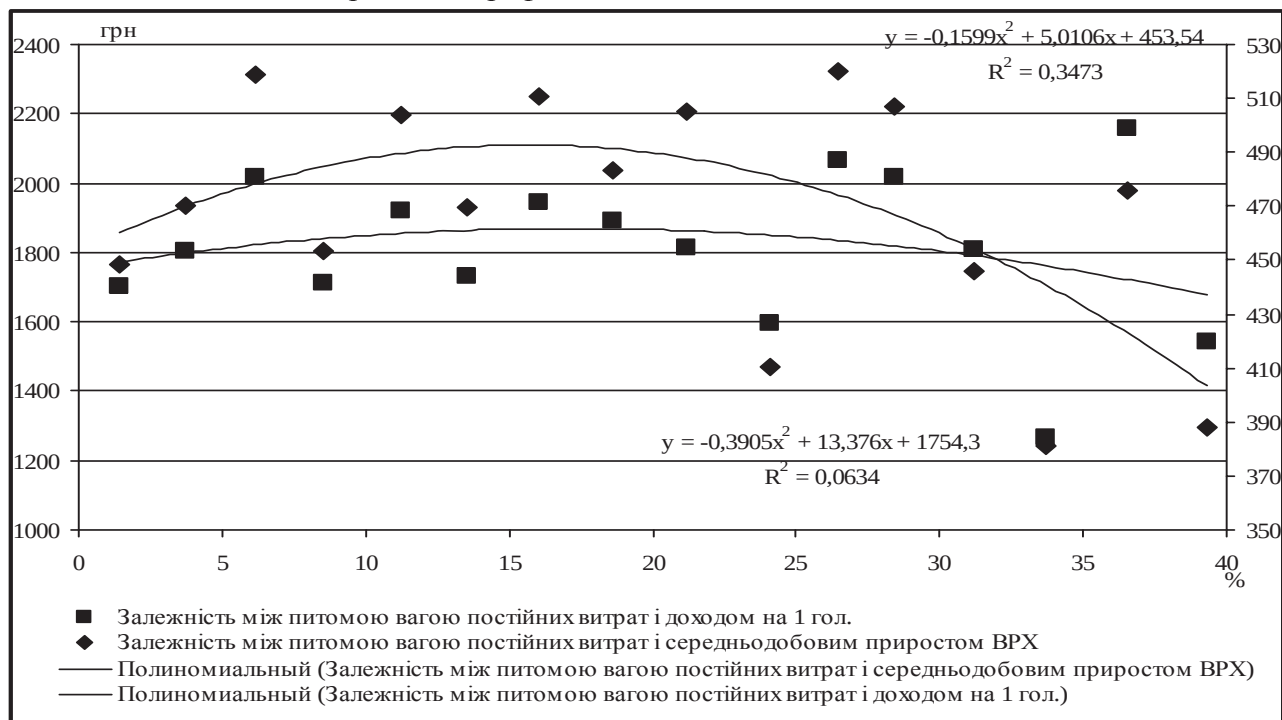

Рис. 1. Залежність між питомою вагою постійних витрат і середньодобовим приростом ВРХ та доходом на одну голову в підприємствах України у 2013 р.

Джерело: Складено автором за даними форми № 50 сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств».

Здійснюючи аналогічне дослідження залежності між питомою вагою постійних витрат у собівартості продукції й величиною доходу на одну голову, який розраховували за допомогою множення ціни реалізації 1 ц приросту ВРХ на обсяг виробництва продукції, одержали другу криву (поліноміальна функція), зображену на рисунку 1.

Максимальне значення питомої ваги постійних витрат у собівартості продукції, до якої спостерігаємо зростання величини доходу на одну голову, відповідно до рівняння, яке описує параболу другого порядку, становить 17,1%. Вона на 1,4 в. п. вища, ніж у попередньому випадку – під час дослідження взаємозалежності між питомою ва-

гою постійних витрат у собівартості продукції та середньодобовим приростом.

У процесі дослідження виникло питання про те, якою є величина питомої ваги постійних витрат у собівартості продукції тих підприємств, які можна віднести до передових, тобто підприємств із високим рівнем ефективності виробництва продукції галузі

м'ясного скотарства. В ролі критеріального показника, за яким відбирали такі підприємства, було обрано величину їхнього середньодобового приросту понад 700 г на добу.

Здійснивши групування таких підприємств за величиною питомої ваги постійних витрат у собівартості продукції, маємо результати, наведені на рисунку 2.

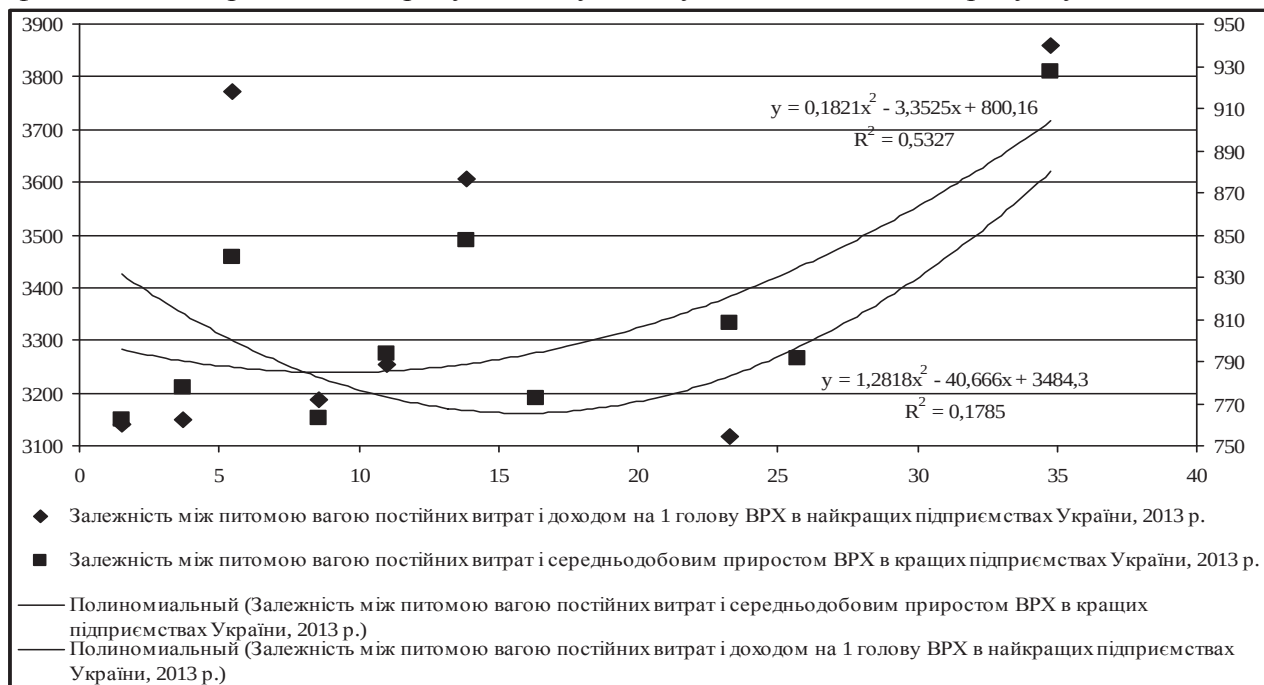

Рис. 2. Залежність між питомою вагою постійних витрат і середньодобовим приростом тварин та доходом на одну голову в передових підприємствах за величиною середньодобового приросту у 2013 р.

Джерело: Складено автором за даними форми № 50 сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств».

Графічне зображення аналізованих залежностей доводить про зміну характеру взаємозв'язку порівняно з аналогічними результатами залежностей по підприємствах України (рис. 1). Дані рисунка 2 показують, що середньодобовий приріст у цих підприємствах зростає після проходження мінімальної межі питомої ваги постійних витрат, яка становить 9,2%, а збільшення доходу на одну голову – 15,9%. Тобто, підвищення рівня продуктивності худоби і величини доходу на одну голову в передових підприємствах України уявляється можливим під час переходу до інтенсивних методів ведення галузі, до використання інновацій, одним із елементів яких є оновлення основних засобів, що являють собою складники постійних витрат підприємства.

Аналізуючи такі показники ефективності розвитку галузі м'ясного скотарства в передових підприємствах, як рівень прибутковості виробництва, його рентабельності, зазначимо, що навіть під час збільшення питомої ваги постійних витрат у собівартості продукції виробництво приросту тварин у кращих за показником середньодобового приросту підприємствах залишається збитковим. Якщо в підприємствах першої сформованої з кращих підприємств групи величина збитку дорівнювала 419 грн на 1 ц реалізованого приросту ВРХ, то в підприємствах останньої групи вона становила 568 грн.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу на прикладі галузі м'ясного скотарства удосконалити методику поділу витрат при виробництві продукції на постійні та змінні з використанням розрахунку коефі-

цієнтів парної кореляції між відповідними статтями витрат і обсягом виробництва продукції галузі. Зокрема, проаналізувавши залежність між приростом тварин та різними елементами витрат на його виробництво, до постійних віднесли оплату послуг і робіт сторонніх організацій, амортизацію необоротних активів, решту інших прямих та загальновиробничих витрат, а інші статті витрат – до змінних.

Дослідивши залежність між постійними витратами, зокрема їхньої питомої ваги в структурі виробництва приросту, і рівнем продуктивності тварин, встановлено наявність максимуму питомої ваги постійних витрат у собівартості приросту ВРХ, який у

2013 році становив 15,7% та після досягнення якого спостерігається зменшення величини середньодобового приросту.

Водночас виявлено іншу залежність між питомою вагою постійних витрат і приростом тварин у передових сільськогосподарських підприємствах України, за якої після проходження мінімальної межі питомої ваги постійних витрат, що становить 9,2%, спостерігається підвищення окремих показників ефективності розвитку галузі м'ясного скотарства, у той же час галузь залишається збитковою. Досягнення високих показників розвитку галузі м'ясного скотарства вбачається при використанні інновацій у виробництві її продукції.

Список використаних джерел

1. *Belloin J.C.* Milk and dairy products: production and processing costs / J.C. Belloin // FAO Animal production and health paper 62. Food and agriculture organization of the United Nations Rome, 1988 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.fao.org/docrep/003/x6931e/X6931E00.htm#TOC>.
2. *Boadway R.W.* Cost-benefit rules in general equilibrium / R.W. Boadway // Review of Economic Studies 42, 1975. – P. 361-373.
3. *Lysenko M.* Of dairy industry in Ukraine. The Problem of Ensuring the Economic Security of Dairy Industry in Ukraine / M. Lysenko // Economics & Sociology, Vol. 7, No 2, 2014. – P. 160-171.
4. *Maher John.* Low Cost Milk Production. Pasture based milk Production. Visit to Ukraine. Evropean Dairy Farmers [Electronic resource]. – Access mode: http://www.agriefficiency.kiev.ua/upload/file/low%20cost%20milk%20production_John_Maer_Eng.pdf.
5. Management Accounting Theory of Cost Behavior [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.microbuspub.com/pdfs/chapter5.pdf>.
6. *Martti P.* Production costs of milk, beef and pig meat in Finland, Sweden, Denmark and Germany / P. Martti. Helsinki 2004 [Electronic resource]. – Access mode: http://ptt.fi/wp-content/uploads/2013/04/rap189_26060614.pdf.
7. *Mutagwaba Ch.* Overview of the Tanzanian dairy industry challenges and opportunities // Ch. Mutagwaba // Tanzania Dairy Board at the cleaned Project East Africa Stakeholder Consultation on Dairy and Environment Nairobi, Kenya, 18 September 2013.
8. *Shephard, R.W.* Theory of Cost and Produktion Functions / R.W. Shephard // Princeton. New Jersey, 1970.
9. *Нагорнюк О.П.* Формування виробничих витрат у сільськогосподарських підприємствах / О.П. Нагорнюк // Економіка АПК. – 2014. – № 6. – С. 96–102.
10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T990996.html.
11. Про затвердження Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств: наказ Міністерства аграрної політики України № 132 від 18.05.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/big/text1528/pg2.htm>.
12. *Проданчук М.А.* Теоретичні засади обліку витрат та калькулювання в системі управління витратами / М.А. Проданчук // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 62–65.
13. *Сас О.О.* Удосконалення методики планування й обліку в галузі скотарства / О.О. Сас // Економіка АПК. – 2015. – № 1. – С. 106–110.
14. Сільське господарство України у 2013 р.: Стат. зб./ Держ. служба статистики України. – К., 2014. – 392 с.
15. *Цап В.Д.* Формування витрат виробництва з урахуванням вартості основних фондів та амортизаційної політики в аграрному секторі економіки / В.Д. Цап // Економіка АПК. – 2013. – № 9. – С. 131–136.
16. *Яворов В.В.* Планування, облік і контроль як основні функції управління підприємством / В.В. Яворов // Економіка АПК. – 2012. – № 4. – С. 108–113.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2015 р.

*

*O.P. KHAietsKA, candidate of economic sciences,
senior lecturer of Department of foreign activity,
hotel and restaurant business and tourism
Vinnytsia National Agrarian University*

Foundations of intensification of organizational and economic mechanism of sugar beet production

Scientific problem. Sugar beet production is one of the industries, historically formed on the territory of Ukraine. In the first place it's due to the favourable soil and climatic conditions for sugar beet production, as well as economic significance of its products. At present sugar beet industry is of great importance in the state, its level of development determines not only the efficiency of sugar market formation, but also the level of other product sub complexes' functioning, where the enterprises use sugar and sugar beet products in the technological processes of its production. Along with sugar beet cultivation and its processing for sugar, the industry plays considerable social role, providing human employment, filling state and local budget with taxes.

Analysis of recent researches and publications. Theoretical, methodological and practical aspects of sugar beet production functioning were the subject of research for such domestic scientists as: V. Andriichuk [1], P. Borshchevskyi, O. Varchenko [2], P. Haidutskyi, O. Zayetz, M. Kodenska [5,6,9], I. Lukinov, V. Mesel-Veselyak, V. Pyrkin, M. Poyik, S. Stasinevych, A. Fursa [7], O. Shpychak, M. Yarchuk and others. Foreign scientists D. Sparr [11], U. Latacz-Lohmann [14], H. Holzmann [16] paid attention to the questions of the development the theory and practice of sugar beet production as well.

The objective of the article – to determine conceptual foundations of intensification of organizational and economic mechanism of sugar beet production.

Statement of the main results of the study. Sugar beet production as an important sphere of

agrarian and industrial complex has been developing in the system of enterprises, organizations, and institutions of different industrial areas, which influenced its functioning directly or indirectly. It's a special productive-economic system, being formed under the influence of political, economic, organizational and legal, scientific and technical, social and demographic, natural factors [2; 6]. Thus, a systematic approach should be used while studying the functioning of this type of production. Separating sugar beet sub complex as an independent system of AIC may be just nominal and justified in terms of simplifying its activity analysis, as the group of industries manufacturing means of production has no clear boundaries. Technical devices, fertilizers, as well as material and technical supply are provided by the enterprises serving other industries. Besides, seasonal character of production process, storage and processing of sugar beets, leads to the irregular allocation of labour resources and vehicles, their use during the inter-peak period in other spheres of AIC [3].

The development of the industry is determined by the functioning of the organizational and economic mechanism components, formed to provide the efficient fulfillment of industry tasks, thus it is important to realize the methodological basics of formation and increase in the efficiency of the given mechanism operation, including the reconstruction of sugar beet sub complex, the development of its structure, taking into account the peculiarities of production functioning, the influence of competition, evolutionary changes in economics as well as other constituents (Figure 1).

Organizational and economic mechanism in sugar beet production is a system of organizational, economic and ecologic principles, methods, instruments of the effective functioning and

regulation, as well as control of the quantity and quality of sugar beet and products of its processing, which in the interrelation are providing demand at the food market under optimal correlation of productive costs and price for agricultural producers. Herewith, the basis for application of the given mechanism components is the determination of types of business conditions for industry enterprises, considering the peculiarities of economic conditions of production process, the interrelation between enterprises producing and processing sugar beet [10].

The essence of organizational and economic mechanism of effective functioning of sugar beet production is in combination of planning

and organization of labour, pricing, investing, taxation and crediting; it also depends on the efficient system of support from the state, insurance and foreign trade policy. Economic mechanism is functioning through the following key instruments: prices, taxes, subsidies, quotas, dotation, credits, allowances etc. [1, 4]. These tools promote solving key tasks: stimulation in providing country with sugar of domestic production; increase of production efficiency; ensuring the stable relationships between agriculture and industry; support in implementation of scientific and technical progress achievements; return of sugar products to the market of near and far abroad countries.

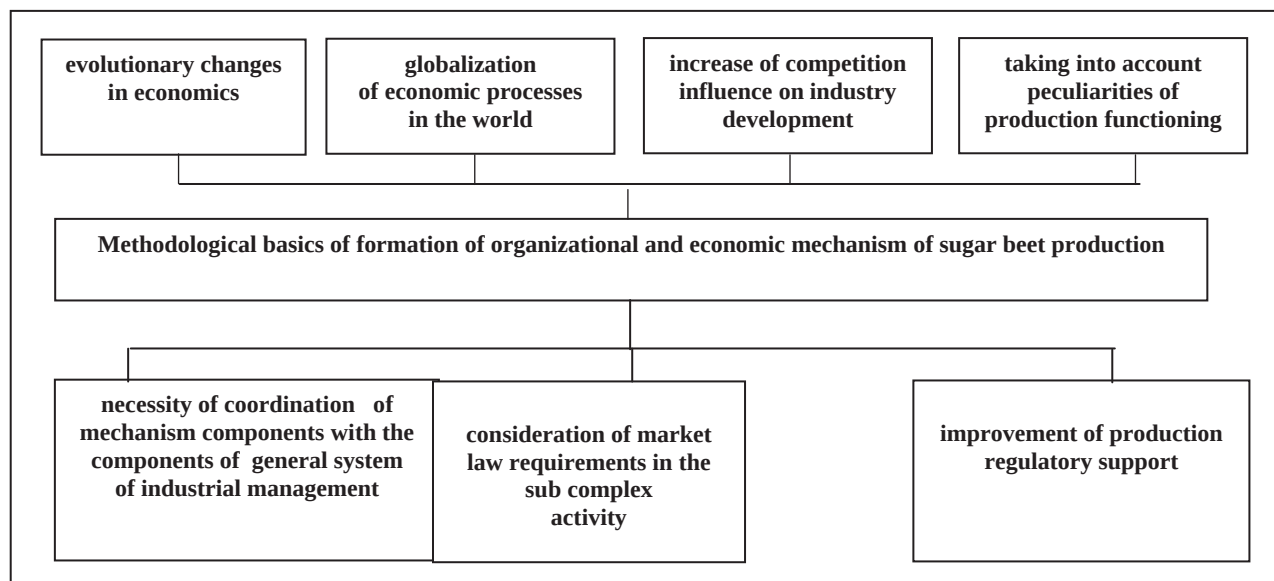

Figure 1. Methodological basics of formation of organizational and economic mechanism of sugar beet production

* Source: authoring.

To ensure the effective operation of organizational and economic mechanism as a system of organizational and economic measures aimed at regulation of sugar beet production development, it is important to clarify the sequence of economic decision-making concerning its development from a macroeconomic point of view, the definition of its role at the state level. It is reflected in the strategy and policy documents of the development of the industry being a component of the agro-industrial production. Defining the strategic priorities of the sector operation should contribute to the provision of efficiency in achieving the established goals. In the context of the above mentioned, the essential is to emphasize the program foundations of organizational and

economic mechanism operation at the micro-economic and industrial level, which requires following the relevant - rules and principles:

- stability of sugar beet production;
- stability of sugar production;
- compliance with the goals of industry development;
- increasing public efficiency;
- increasing competitiveness;
- stimulating innovative renewal;
- increasing investment attractiveness;
- flexibility of response to environmental influences [7, 8].

Thus, system complex introduction of different principles and their interrelations is essential for obtaining general synergetic effect from the efficient influence of organizational and eco-

conomic mechanism on productive processes and business entities of the given industry.

The effectiveness of influence of organizational and economic mechanism components for sugar beet production will appear on condition of counting the peculiarities of its operation at different levels of economic management. For example, at the national level - these are the stages of formation of its functioning mechanism and improvement, at the economic level – adaptation and usage, during which the determination of accordance of operation of organizational and economic levers, elements, instruments and relations for accomplishing the goal [9].

Increasing the mechanism efficiency largely depends on the coordination of its economic

and organizational constituents. In this respect the difference of the impact of the economic mechanism components on sugar beet production should be noted, which in particular can be of supportive and stimulating or preventing and dissuasive action. This substantiates organizational support of implementation of the components of economic mechanism (table 1).

In general, increase of the operation efficiency of organizational and economic mechanism may be achieved due to the rationalization of influence of its separate components on productive processes and business entities of the industry, namely: arrangement of functions, development of diversification, and deepening of specialization.

Table 1. The order of intensification of interrelation between organizational and economic mechanism components of sugar beet production

Character of operation	Directions of components' coordination	
	<i>economic mechanism</i>	<i>organizational mechanism</i>
Supportive and stimulating	Minimal price on sugar beet	Determining period of validity
	Minimal price on sugar	
	Amount of quota «A»	Grounding the order of quota distribution
	Privilege state crediting and taxation of sugar and sugar beet producers	Qualification requirements and order of obtaining credit and preferential tax payer registration
Preventive and restrictive	Fine imposition for supplying sugar to the market above the set quota	Organizational measures on control and imposition of fine in case of infringement detection
	Fine imposition for selling sugar at the lower in comparison with the minimal set prices	
	Declaration infringement	

* Source: authoring.

Measures in regard to the deepening of specialization due to the ensuring rational location of sugar beet crops are the part of organizational and economic mechanism. The essence of ensuring the rationality of growing has the relation to any crop, including sugar beets. In modern economic world the basic material and technical resources have limited character. Thus, in the state the most essential is to determine the necessity of their use in all directions of economic activity. It provides a detailed analysis of growing conditions in all areas and regions of the state aiming to determine favorable and unfavorable territorial units for the production of sugar beet. According to this, the essential is a variant calculation of differentiated influence of organizational and economic mechanism components on the industry to create obstacles in sugar beet production on the territories with un-

favourable production conditions and their directions, due to the levers of mechanism, on the territory with favourable conditions [5, 6, 8].

The basic condition of organizational and economic mechanism improvement is realization of its interrelation with functions of management system, which includes in the simplified interpretation: planning, organization, analysis, regulation of production, processing, providing the end product to consumers; justification of combination of influences of organizational and economic mechanism components on the achievement of the planned results of economic activity out of sugar beet production and its industrial processing.

The peculiarity of mechanism manifestation at the planning stage is taking into account all possible variants of manifestation of environment factors' influence. At the stage of organi-

zation of productive processes the peculiarity is in carrying out organizational measures concerning business entities' activity and providing them with the material and technical resources. The emphasis of the mechanism at the stage of analysis is made on carrying out analytical and control functions in relation to the evaluation of the influence of mechanism components on the efficiency of achievement of industry goals. In case the expected results are not obtained, at the stage of regulation, the necessary changes into the system of measures are made and the parameters of their influence on the effectiveness of sub complex functioning are determined. At the stage of stimulation, changes in the mechanism components are reasoned.

The analysis of correlation of management functions and functions of organizational and economic mechanism in sugar beet production manifested its subordination to the achievement of general management goals. Therefore, strengthening the relationship between management functions and industry organizational and economic mechanism indicates the need for their subordination to the functions of industry-wide management [10].

The determinant in the process of the organizational and economic mechanism formation of efficiency increase of sugar beet production is active mastering of flexibility in decision-making at all levels of industry management. Due to the peculiarities of the implementation of industry business processes at the economic, sectorial and national levels of management, the professional level of managers towards their mastering of data processing methods and justification of multivariate decisions considering the possible change of influence of environmental factors should be improved.

Environment changes of the sector functioning, the needs for demand determine the parameters of supply and their correlation. In this connection the order of choosing the optimal value of any production parameter becomes more important.

Producers make an essential emphasis on providing rational correlation between costs and benefits in the process of economic activity. Therefore, agricultural producers should be grouped by certain characteristics and the necessity of incurring by them of certain level of

business expenses should be determined. The basis of the model part on the optimal parameter of sugar beet production is the carried out grouping of agricultural enterprises by labor costs for 1 ha of sugar beet, by the costs for applying fertilizers on 1 hectare of sugar beet crops, by the general costs for 1 ha of crops, by the share of sugar beet. Grouping can be done by indicators of the specific year or average data for several years, according to a separate area, region or the entire industry in the state.

Information concerning justification of sugar beet crops concentration would be useful for producers. It is proved by the dependence of efficiency indicators on the concentration of crops.

Producers should also pay attention to the additional expenses on application of mineral fertilizers, the amount of which has to meet the needs of plants and soil as well as to follow the rational correlation NPK. Along with the economic assessment of justification of their additional application, the ecological impact on the environment should necessarily be taken into account. The analysis of interrelation of the yield capacity level and expenses on fertilizers revealed their direct dependence. But producers should take into account the justification of additional expenses on application of fertilizers, which is proved by the efficiency level indicator.

The tendencies of scientific and technical progress, which are displayed at different technological industry levels, should also be considered. Therefore, at the level of state government it is advisable to consider the peculiarities of organizational structure of industry and attach its subjects to solving both separate economic and social tasks. Implementation of differential approach to different organizational types of business is rather important. On one hand, contribution to solving problems of food provision of large integrated structures is undisputable. On the other hand – the role of farms and small agricultural producers in relation to employment problems and providing proportionality of rural territory development is indispensable.

Industry competitiveness is formed mainly at the economic level while balancing expenses and amounts of sugar beet production of higher quality, which is largely improves the state of the industry. In the structure of organizational and economic mechanism of sugar beet produc-

tion development the basic mechanism is technic-technological industry renewal, which is to implement both by organizational and economic components of the given mechanism.

One of the important tasks of activation of organizational and economic mechanism functioning is providing innovations. In relation to sugar beet production – it is mastering innovative strategies of producers' business activity, providing innovations and considering the state of market infrastructure when introducing innovations. It should be mentioned that one of the features of the market economy is changeability. This is reflected in tangible fluctuations of supply and demand parameters on industry markets, in particular levels of prices for sugar beet, sugar and material and technical resources. Accordingly, an essential point is forming a differentiated business activity in the industry. In market conditions favorable and unfavorable years for carrying out economic activity are pointed out. As for the introduction of innovative technologies in favorable years it is advisable to focus on high intensity of modern technologies. In contrast to this, in unfavourable years implementing energy saving technologies would be justified.

The analysis of experience and studying the components of technological renewal in other countries, sowing sugar beet, will contribute to the highly effective introduction of innovations. Innovative technologies of sugar beet growing, highly productive systems of machinery and effective systems of plant and soil protection are owned by France, Germany, and Austria. The highest indicators of yield capacity in France – 850–1000 c/ha and in Austria - 700–900 c/ha, which more than twice exceeds indicators of yield capacity in Ukraine. Therefore, it should be mentioned that just copying experience cannot give the effect in conditions of Ukraine. Thus, creative approach to the components of innovative renewal of the industry of these countries is needed with any introduction of innovations being implemented taking into account peculiar characteristics and conditions of domestic production functioning.

The important factor of efficient activity of large sugar beet – sowing farms is creating conditions for raising qualification level of their

directors and professional staff, which gives the opportunity to run business activity on scientific basis. Such businesses have higher level of mechanization and automation of productive processes, which in general contributes to the reduction of labour expenses on unit of production. The main means of production such as land, material and technical, labour resources are used much more effectively there.

In this respect, activation of National Association of Sugar Producers of Ukraine, aiming at initiation of organization of measures on raising qualification level of their directors and professional staff of the industry is quite essential.

Conclusions. Thus, the efficient development of sugar beet production in perspective will be determined by the reasoned strategic directions of the usage of its output: sugar beet, sugar, intermediate products - molasses, pulp; for consumption by people following scientific and physiological standards, which will depend on the level of paying ability; use of sugar as a component or/and conserving agent by food industry enterprises, where in technological processes of food production the advantage should be given to domestic sugar; application of products of sugar beet production as a raw material for obtaining products of technical direction – energetic (bio ethanol, gas) and other products for consumption.

In general, the state should take care of conservation of the industry, which thanks to the favourable soil and climatic conditions and the availability of highly-qualified staff will perform its special social and economic role in providing the development of society.

The effectiveness of organizational and economic mechanism of sugar beet production is determined by its inclusion into the general system of industrial management and the degree of considering peculiarities of domestic industrial; inter industrial, foreign industrial relations. Herewith, raising the effectiveness of functioning of organizational and economic mechanism on productive processes as well as business entities of the industry should be implemented on the basis of arrangement of functions, increase of the innovative level of the industry, strengthening interrelation between economic and organizational component of the mechanism.

References

1. *Andriychuk V.G.* Increasing efficiency of the agricultural production / V.H. Andriychuk, N.A. Vyhor. – K.: Urozhaj, 1990. – 232 p.
2. *Varchenko O.M.* Market of sugar in Ukraine: optimal combination of the market and state regulation / O.M. Varchenko – K., 2004. – 312 p.
3. *Dobrovolska E.V.* Providing of the efficiency of the regional sugar beet sub complex functioning: abstract of thesis for scientific degree of Candidate of Economic sciences on speciality 08.07.02 – Economy agriculture and APK – Kamyanez-Podilsky, 2004. – 20 p.
4. *Zinovjev F.V.* Organization and economic mechanism of innovation support of the regional innovation system / A.P. Zinchenko, V.P. Ilchuk // IIV International scientific and practical conference “Information, analyze, forecast, strategy of market efficiency of management”: thesis of report. – K., 2004. – P.192-193.
5. Investment attractiveness of agroindustrial production of the regions of Ukraine / [P.T. Sabluk, M.I. Kisil, M.Y. Kodenska and others]: edited by M.I. Kisil, M.Y. Kodenska. – K.: NSC IAE, 2005. – 478 p.
6. *Kodenska M.U.* Grounding of indispensability of working up the investment projects in the development of bioethanol bruch on the sugar beet production base/ M.U. Kodenska // Agroincom. – 2011. № 4–6. – P. 48–53.
7. *Morozov U.P.* Innovation management: tutorial / U.P. Morozov. – M.: UNITI – DANA, 2000. – 446 p.
8. *Fursa A.V.* Innovative and investment development of sugar beet production / A.V. Fursa // The economy of the AIC. – 2014. – № 10 – P. 66–69.
9. *Khaetska O. P.* Organization and economic mechanism for increasing the efficiency of production of sugar beet and sugar [manuscript]. Dissertation for scientific degree of Candidate of Economic sciences on speciality 08.00.03 – Economy and Management of National Economy. – K.: NSC IAE. – 2015.
10. Sugar beet production in Ukraine: the problems of revival, prospects of development: monograph / [P.T. Sabluk, M.Y. Kodenska, V.I. Vlasov and others]: edited by P.T. Sabluk, M.Y. Kodenska. – K.: NSC IAE, 2007. – 390 p.
11. *Sparr D.* Sugar beet: (growing, harvest and storage): [tutorial] / [D. Sparr and oth.]; edited by D. Sparr. –5-th ed. – Minsk. – ChUP “Oreh”, 2006 – 326 p.
12. *Glynn M.A., & Abzug R.* (2002). Institutionalizing identity: Symbolic isomorphism and organizational names. *Academy of Management Journal*, 45, pp. 280.
13. *Kyfyak V.* (2012) The institutional mechanism of development of the agriculture sector of Ukraine. *Ecoforum*. Volume 1, Issue 1(1), pp. 27-31.
14. *Latacz-Lohmann U.* Fit für die Zukunft durch Kooperation? / U. Latacz-Lohmann // Zuckerrübe. – 2006. – № 3. – P. 127-129.
15. *Papp W.* Organizacyjno-ekonomiczny mechanizm kształtowania strategicznych kierunków rozwoju regionów (na przykładzie obwodu zakarpackiego), <http://www.ur.edu.pl/file/6539/5b-Papp.pdf>.
16. *Hölmann H.J.* Zuckermarktreform, was nun? / H.J. Hölmann // Zuckerrübe. – 2006. – № 1. – P. 20-23.

The article has been received 15.10.2015

*

UDS 338.24:43:633.791 (043.3)

***D.A. SAINSKYI, candidate of economic science,
The head of territorial administration department of
Audit Chamber in Vinnytsia, Zhytomyr, Kirovograd, Khmelnytsky and Chernovtsy
regions (in Vinnytsia)***

Improvement of the organizational and economic development mechanism of hop-growing statement of problem

Scientific problem. Implementation of the state policy of Ukraine concerning regulation of development of hop-growing branch is, first of all, connected with concentration of financial,

material, technical and other resources, production, scientific and technical and innovation potential in order to solve and overcome the main problems of the branch, in particular: providing the brewing industry with modern domestic products of processing of high-quality hop, em-

---

© D.A. Sainskyi, 2015

References

1. *Andriychuk V.G.* Increasing efficiency of the agricultural production / V.H. Andriychuk, N.A. Vyhor. – K.: Urozhaj, 1990. – 232 p.
2. *Varchenko O.M.* Market of sugar in Ukraine: optimal combination of the market and state regulation / O.M. Varchenko – K., 2004. – 312 p.
3. *Dobrovolska E.V.* Providing of the efficiency of the regional sugar beet sub complex functioning: abstract of thesis for scientific degree of Candidate of Economic sciences on speciality 08.07.02 – Economy agriculture and APK – Kamyanez-Podilsky, 2004. – 20 p.
4. *Zinovjev F.V.* Organization and economic mechanism of innovation support of the regional innovation system / A.P. Zinchenko, V.P. Ilchuk // IIV International scientific and practical conference “Information, analyze, forecast, strategy of market efficiency of management”: thesis of report. – K., 2004. – P.192-193.
5. Investment attractiveness of agroindustrial production of the regions of Ukraine / [P.T. Sabluk, M.I. Kisil, M.Y. Kodenska and others]: edited by M.I. Kisil, M.Y. Kodenska. – K.: NSC IAE, 2005. – 478 p.
6. *Kodenska M.U.* Grounding of indispensability of working up the investment projects in the development of bioethanol bruch on the sugar beet production base/ M.U. Kodenska // Agroincom. – 2011. № 4–6. – P. 48–53.
7. *Morozov U.P.* Innovation management: tutorial / U.P. Morozov. – M.: UNITI – DANA, 2000. – 446 p.
8. *Fursa A.V.* Innovative and investment development of sugar beet production / A.V. Fursa // The economy of the AIC. – 2014. – № 10 – P. 66–69.
9. *Khaetska O. P.* Organization and economic mechanism for increasing the efficiency of production of sugar beet and sugar [manuscript]. Dissertation for scientific degree of Candidate of Economic sciences on speciality 08.00.03 – Economy and Management of National Economy. – K.: NSC IAE. – 2015.
10. Sugar beet production in Ukraine: the problems of revival, prospects of development: monograph / [P.T. Sabluk, M.Y. Kodenska, V.I. Vlasov and others]: edited by P.T. Sabluk, M.Y. Kodenska. – K.: NSC IAE, 2007. – 390 p.
11. *Sparr D.* Sugar beet: (growing, harvest and storage): [tutorial] / [D. Sparr and oth.]; edited by D. Sparr. –5-th ed. – Minsk. – ChUP “Oreh”, 2006 – 326 p.
12. *Glynn M.A., & Abzug R.* (2002). Institutionalizing identity: Symbolic isomorphism and organizational names. *Academy of Management Journal*, 45, pp. 280.
13. *Kyfyak V.* (2012) The institutional mechanism of development of the agriculture sector of Ukraine. *Ecoforum*. Volume 1, Issue 1(1), pp. 27-31.
14. *Latacz-Lohmann U.* Fit für die Zukunft durch Kooperation? / U. Latacz-Lohmann // Zuckerrübe. – 2006. – № 3. – P. 127-129.
15. *Papp W.* Organizacyjno-ekonomiczny mechanizm kształtowania strategicznych kierunków rozwoju regionów (na przykładzie obwodu zakarpackiego), <http://www.ur.edu.pl/file/6539/5b-Papp.pdf>.
16. *Hölmann H.J.* Zuckermarktreform, was nun? / H.J. Hölmann // Zuckerrübe. – 2006. – № 1. – P. 20-23.

The article has been received 15.10.2015

*

UDS 338.24:43:633.791 (043.3)

***D.A. SAINSKYI, candidate of economic science,
The head of territorial administration department of
Audit Chamber in Vinnytsia, Zhytomyr, Kirovograd, Khmelnytsky and Chernovtsy
regions (in Vinnytsia)***

Improvement of the organizational and economic development mechanism of hop-growing statement of problem

Scientific problem. Implementation of the state policy of Ukraine concerning regulation of development of hop-growing branch is, first of all, connected with concentration of financial,

material, technical and other resources, production, scientific and technical and innovation potential in order to solve and overcome the main problems of the branch, in particular: providing the brewing industry with modern domestic products of processing of high-quality hop, em-

---

© D.A. Sainskyi, 2015

ployment increase and quality of life of rural population of Ukraine, especially depressive regions of Polissia, filling state and regional budgets, production of competitive export hop products.

Without radical actions from the government, industry and regional institutions concerning development, finding a way out from decline and ensuring the innovation development of industrial hop-growing, Ukraine in the next years can lose this branch, traditional for Polissia, put the domestic market of hop raw material for brewing into complete dependence on its import.

The organizational and economic mechanism in economy is aimed at providing achievement of entrepreneurship subjects and branches of particular purposes and stable parameters of development in the market. Owing to above-mentioned there is a lack of effectiveness of influence of the organizational and economic mechanism of hop-growing on the process and results of production in the industry. Therefore, it is important to determine the conceptual principles of its improvement for ensuring proper level of competitiveness of hop-growing.

Analysis of recent researches and publications. Assessment of economic condition of the hop-growing branch development and mechanisms of regulation of its development was investigated in materials of such Ukrainian scientists, as Y. I. Savchenko [1, 2], T. M. Ratoshniuk of [3], O. M. Shatylo [4, 5], T. Y. Sitnikova [6], T. Y. Prymachuk [7], A. V. Protzenko [8] and others.

The analysis of economic condition of the of hop-growing branch in Ukraine is in perma-

nently under close attention of modern agrarian scientists, however presence of crisis phenomena in the branch, aggravation of social position of rural territories, in particular zones of Polissia, needs immediate intervention from executive bodies of all levels, economic and production associations, public organizations for safety not only of the whole branch of agro-industrial complex of Ukraine, but also for ensuring development of the respective rural territories.

The objective of the article is to ground the conceptual principles of improvement of the organizational and economic development mechanism of hop-growing.

Statement of the main results of the study.

Dynamic national and global economic environment challenges each branch of agro-industrial development tasks, which require integrated and conceptual approach to manage the national economy. Within the last decade the state has finally departed from the sphere of effective management of hop branch, as concerning distribution of the financial resources provided for the branch, coordination of its work, taking into account need of brewers to provide them with high-quality domestic raw materials, which demands improvement of the organizational and economic development mechanism of hop-growing branch in Ukraine.

Generalization of the theoretical and methodical principles and practical tools of using components of the organizational and economic mechanism in regulation of development of hop-growing has proved its need of further improvement by components (Figure 1).

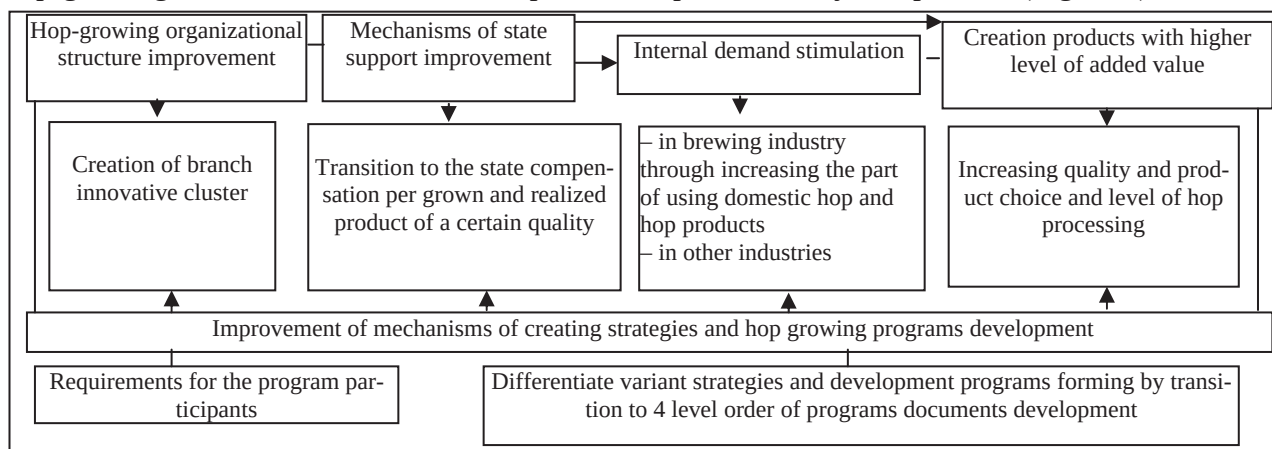

Figure 1. Conceptual scheme of improvement of the organizational and economic development mechanism of hop-growing

Source: result of own researches.

An important issue is creation of appropriate "organizational economic system" of maintenance of the branch development strengthening processes and its harmonization to requirements of the European quality requirements, conditions of production, and also marketing promotion of hop products. In this aspect it is necessary to provide transparent procedure for granting of the state support which would simplify allocation of budgetary funds and minimize administrative influence at making decision on its providing. Such mechanism has to correspond to conceptual actions for strengthening of development of the branch within accomplishment of the nation-wide target program which would define specific contractors of such measures, financing source and terms of their implementation. Thus, the technical and technological quality standards of production and end products need to be harmonized to requirements of the European Union for promotion of hop raw materials in domestic and foreign markets.

Technical and technological modernization of the branch, first of all, has to be based on creation of the innovative hop cluster for the purpose of ensuring forming of variety, approved with breweries as the main consumers of hop. Application in production of modern innovative energy-, resource-saving technologies, updating of the equipment of production processes.

At the same time, efficiency of the stated above components of strengthening of the organizational and economic development mechanism of the branch is nullified in case of impossibility of end goods sale. It is possible, in our opinion, on condition of forming and development of domestic and foreign markets of hop, in particular by creation of proper infrastructure on the terms of consolidation and cooperation, especially at stage of processing and storage of hop products, for the purpose of ensuring forming of big consignments of hop, homogeneous by variety and the territory of cultivation, its processing in granules and extracts, and also its storage in refrigerators with the regulated gas environment. The specified actions, on condition of regulation and improvement of the organizational and economic relations between producers and consumers of

hop and hop raw materials, will provide possibility of occupation of the proper market segment.

The social and ecological component as a result of development of the branch will provide preserving and creation of workplaces, especially in hop branches of the Polissia zone, where soil and climatic conditions do not allow to be engaged in other directions of the agricultural industry effectively.

Hop raw materials which are used for production of beer at the leading enterprises with modern technologies are granules and hop extracts (up to 99% of hop raw materials, knotted hop of easy and/or dense pressing is used mainly on small breweries). Thus, such hop raw materials has to meet the requirements of the European standards and to be certified according to certain production requirements which allows to develop competitive brewing products.

According to information of "Ukrpyvo" private company, choice and orders of the main raw materials for beer production, in particular hop products, are performed only on tender conditions after passing of compulsory procedure of acceptance (approving) by which check of products on compliance to audit of the supplier is provided (which consist of control of engineering procedure; the existing quality systems (HACCP, ISO); quality control of raw materials and by stage quality control of products; storage conditions of raw materials and end goods).

The head of Association of hop production of Ukraine Vasyl Tsybulsky notes [9] that in 2014 hop producers have sold out products in small parties to Belarus, Azerbaijan, Russia, to small brewery plants and breweries, and also the pharmaceutical companies. Thus, big breweries do not wish to buy domestic hop and find therefore a number of the reasons, one of which is lack of certification of processing of hop according to the European and international standards, and also lack of possibility of providing regular supply of raw materials, in particular big parties, homogeneous by variety and quality, in 100-200 tons, any domestic hop farms.

So, today there is a locked circle in the field of hop-growing. On the one hand, the main consumers of hop products - big breweries which do not buy domestic raw materials on absence reason of possibility of ensuring their

production by big homogeneous parties of raw materials, from another - small hop farms which cannot independently create big parties, homogeneous by variety and quality, their certified processing, proper storage (for the purpose of avoiding of annual losses at the level of 10-30%), and also proper marketing promotion of hop products in domestic and foreign markets of sale. Improvement of the organizational and economic mechanism has to be based, proceeding from accounting of features of cultivation of hop and its promotion behind chains of the movement of products in branch.

Solving of this problem, in our opinion, is possible by the way of forming of big parties, homogeneous by variety and the territory of cultivation of hop, creation with attraction of internal and external investment resources (in particular big breweries) complex of processing of hop in granules (type 45) and extracts, and also possibilities of storage of the processed products in cold storage warehouses with the regulated gas environment, in particular, by means of creation of the innovative hop cluster (for the purpose of avoidance of α -acids losses). Thus processing stage, packing, storage of hop products has to be certified and meet the requirements of both state standards, and the European legislation and to be carried out within "the closed operating cycle" with control from competent authority (in particular, today such functions can be carried out by the specialized laboratory of Institute of the agricultural industry Polissia of NAAN).

Important influence on improvement of the organizational and economic development mechanism of hop-growing presents involvement of the mechanism of the approved actions planning between brewing and hop branch, which is possible to be performed in the way of:

- implementation in production of the innovative technologies of cultivation of hop, and also transition of hop-growing branch to the highest technical and technological level, in particular through modernization of the equipment at stage of collecting, processing and storage of hop, having exempted such imported innovative equipment from the taxation import duty and value added tax;

- planting of the new high-yielding and high-alpha varieties of hop approved with breweries

at least for 5 years, considering the annual growth of specific weight of domestic raw materials in overall balance of requirement of breweries. Thus in case of approval of the main consumers of need of import of foreign varieties of hop, in particular from EU countries (Germany, the Czech Republic, etc.), within 15% of total requirement of ensuring the innovation formation of varieties (in coordination with Association of hop producers of Ukraine) to initiate the question concerning simplification (cancelling) of procedure of state registration of such varieties in case of carrying out their registration in the countries of the European community;

- carrying out diversification of power sources which are used during the work of the equipment hop dryers, having replaced expensive natural gas which is used in process of drying hop to alternative energy sources (industrial wood, firewood, straw, the electric power at night, etc.);

- improvement of order of support of hop-growing branch, and also search of new sources of the state support and effective mechanisms of regulation of developments of the branch (considering the termination since 2015 of administration of profile collecting as the main state resource of implementation of measures of the organizational and economic development mechanism of the branch);

- overcoming of difficulties in implementation of domestic raw materials hop, in particular by customs and tariff regulation of import transactions with raw materials hop, having added the list of units of measure in the Customs code of Ukraine with indicator of "kilograms of alpha acids" and "kilogram iso-alpha-acids" that will allow to define real quantity of the hop products imported as regulation to hop and hop preparations for receipt of beer is performed on contents of alpha -acids, and isomeric preparations - on contents of iso-alpha-acids, and also implementation of special types of import duties (anti-dumping. compensatory). Specified will create conditions for motivation of big breweries to direct investments into hop-growing branch development.

Summing up the aforesaid, we draw conclusion that providing development of the branch of hop-growing is possible on the basis of im-

provement of the organizational and economic branch control mechanism. The mechanism of forming cluster consolidation of subjects of managing of branch is one of outstanding components of the specified mechanism. It is necessary to form the specified cluster on innovative and investment basis for ensuring transition of hop-growing to the highest technical and technological level, modernizations of processes collecting, processing of hop products storage according to domestic requirements and European standards and taking into account re-

quirements of formation of varieties and main hop consumers demands.

Processing of the principles of increasing of the innovation level of the branch and adjustment of flexible interaction between hop farms with emphasis on increase of level of the created value added are basis of further development of hop-growing. It is practically possible to implement on the basis of improvement of organizational structure of management of the branch by forming of separate structural unit - industry innovation hop cluster (Figure 2).

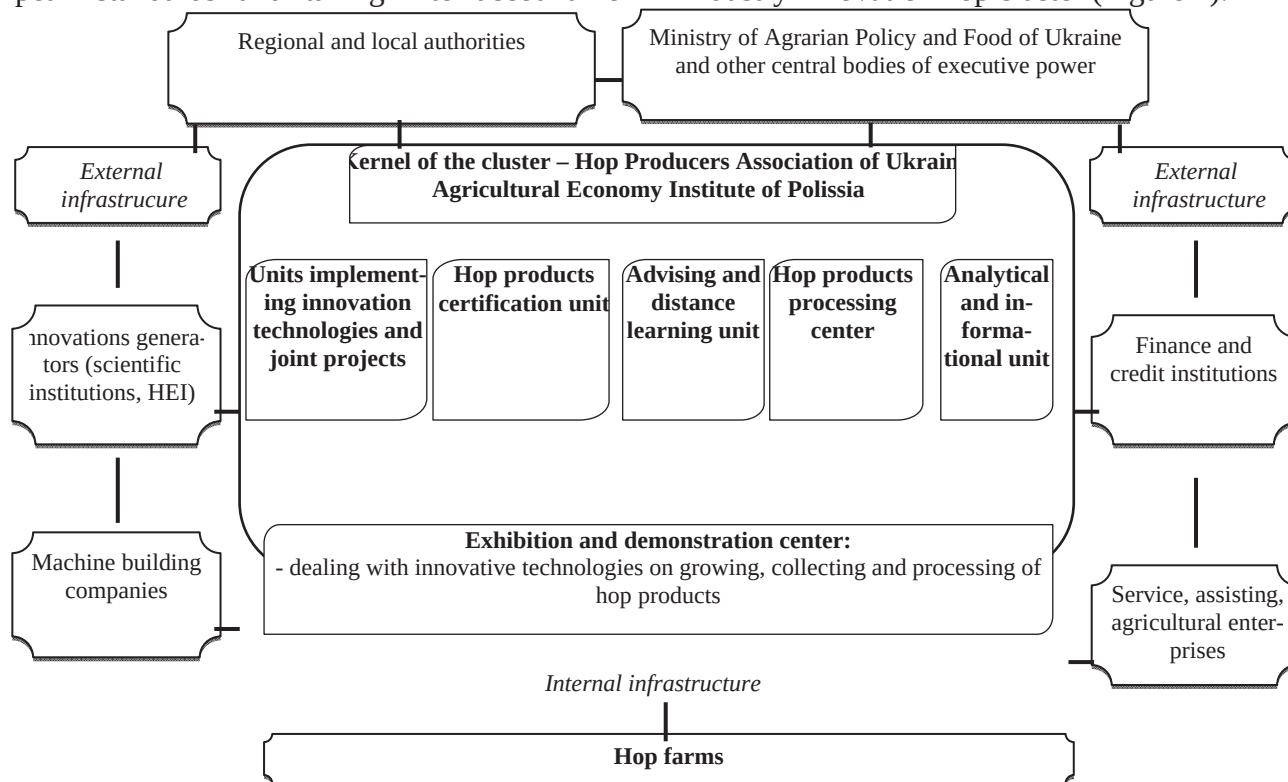

Figure 2. Model of the innovation hop cluster

Source: result of own researches.

The innovation hop cluster is directed at assistance in solution of social and economic problems of functioning of the branch on the basis of the solution of problems of increasing the innovation level and competitiveness of the grown hop and hop products. The innovation function is a separate component which needs to be carried out professionally. So, as for development of hop-growing there is a great role played by the Institute of the agricultural industry Polissia of NAAN which problematic issues include questions of selection and creation of different varieties of hop, research of technology of cultivation of culture, assessment of

condition of adjustment of the intra economic and inter economic relations.

When forming the innovation cluster of hop-growing it is necessary to integrate its profile functions with organizational structure of consolidation. So, the main functions of the innovation cluster consolidation will be:

- participation in development of strategy and program documents of industry development;
- carrying out analysis of domestic and international market of hop and hop products, accumulation of information on different innovations;

- carrying out assessment of condition of brewing branch of domestic and foreign segment, monitoring of such consumers need for hop products;

- attraction to cooperation of necessary specialists, forming and coordination of work of flexible creative collectives of scientists and practitioners;

- processing of different organizational charts of cooperation with originators of innovations, assistance in organizational support of more advantageous purchase conditions of the innovation equipment and technologies;

- exercise of mobile schemes of interaction with hop farms due to carrying out exhibition and demonstration measures, carrying out training, providing consultations in the conditions of specific farms;

- adjustment together with Association of hop producers of Ukraine of contacts with public authorities and local self-government, lobbying of interests of hop farms at the different levels of the power;

- justification of optimum combination of high-quality structure of products between bitter and aromatic varieties of hop at the industry and economic levels and assistance in simplification and/or cancelling of state registration of the imported hop varieties to 15% of total amount of national production (approved with breweries according to strategy of cultivation and processing of hop), permitted for distribution in Ukraine from the countries of the European community (in case of their registration in such countries, in coordination with Association of hop producers of Ukraine);

- determination (justification) of optimum seasonal loadings concerning the innovation of hop equipment and mechanisms which will be used based on creation of hop production associations, and also the processing equipment, packing and storage hop products (the granulator, extractor, the packaging equipment, refrigeration equipment with the regulated gas environment). Thus, important are the adjustments of logistic interrelations between hop farms for the purpose of ensuring collecting of hop behind the maturing period by variety, the territory of cultivation for its further processing in granules and extracts by territorial, high-quality signs, the collecting period, etc.;

- carrying out adaptation of the quality standards of hop and hop of products and certification of process of their production according to the international requirements;

- initiation of determination and accreditation of laboratory of department of biochemistry of hop and beer of Institute of the agricultural industry Polissia of NAAN, in coordination with the Hop Management Committee of the European community as competent authority which provides official supervision and quality assurances of hop and hop products in the territory of Ukraine, for the purpose of its marketing promotion in domestic and foreign sale markets, taking into account requirements of state standards and Regulations of EU countries [10, 11].

Importance of accomplishment of the specified measures, is caused by the main consumers in the world using granulated hop products [12, 13].

Also on 55 International congress of hop producers, which took place in Germany, in Bavaria, the Minister of Agriculture, food and forestry of the State of Bavaria Helmut Brunner, the Minister of Agriculture and food, the member of parliament of Germany Christian Schmidt, and also the leading German economists of the Research institute of hop-growing in Hull accentuated the need of the state support of hop branch. In particular, the European farmers annually get award from the European Union in the amount of 300 euros for each hectare of hop, award (to 600 euros a year) - for cultivation of green manure in hop row-spacings, and also other surcharges. Besides, some years ago in Bavaria within the state program were constructed free of charge systems of hop watering, and German farmers without problems can get loans 3,5% per annum or preferential - under 1,5% [14].

The innovation cluster of hop-growing is a consolidation which is directed to increasing of role of hop-growing branch in the economy of Ukraine. From the point of view of national economy the hop-growing branch is important in the social and economic relation, as the hop farms, which are mainly placed in low yielding soil of Polissia. Therefore, the use of instruments of the state support of the cluster development of hop-growing will be useful, espe-

cially the question of implementation of the innovative modernization of the branch. According to the functions stated above, the benefits of forming of the innovation cluster of hop-growing will be as follows:

- increase of investment appeal of the cluster, as due to increase of concentration and specialization of production of providing different investment resources for investors is more reliable for consolidation of the hop enterprises, than for the separate enterprises;

- preferential terms of access to material resources, the innovation equipment and other innovations as consolidation can accomplish specified orders at preferential prices and conditions;

- complementarity between types of activity of participants of cluster, which promotes reduction of transactional costs and performance improvement both of certain participants of cluster, and of consolidation in general;

- free interchange of information between participants of cluster and economy of costs and time between them concerning determination of market trends and reasonable implementation of the innovation updating of production taking into account the received results, etc.

Adjustment of efficient functioning of the innovation cluster of hop-growing requires paying attention to:

- hop-growing cluster kernel choice, that is administrative organization from profile of activity of cluster. According to the solution of problems of the innovation updating of function of hop kernel cluster can be successfully performed by the Association of hop producers of Ukraine together with Institute of the agricultural industry Polissia of NAAN. Also the biggest consolidation of hop producers and processing consolidation (production of granules, extracts, their packing and storage) can enter the kernel of cluster;

- creation of one processing center (complex) on branch performance volume according to strategy (plan) of production and processing of hop and hop of products approved between hop associations and breweries with attraction internal (breweries, hop associations, the state support, in particular via the mechanism of release from the taxation of the imported innovation equipment) and external investments;

- to ensuring efficiency of activity of cluster which has to be performed taking into account competitive advantages of hop branches for achievement of bigger synergy effect from development of hop-growing and other branches of economy.

Productivity and efficiency of development of hop-growing depends on the level of preparation of strategy and program documents of industry development. It considerably depends on order of their preparation. We suggest to consider deepening of methodical approach concerning justification of strategy and program documents in the context of transition to four levels of order of their preparation. For each branch important there are determinations of initial positions of preparation of documents. For hop-growing branch basic as starting point there are drawing up strategy and programs of understanding of actual state of the productive hop branches on the basis of carrying out inventory of hop farms and hop plantings. Results of this analysis will certify the productive potential of the branch concerning hop production volumes by quantitative and qualitative structure. Accounting of the level of technical technological support of production specified together with accounting is basis for justification of forming of program problems of development of hop-growing. Thus it should be noted that it is reasonable to perform assessment of the technical and technology production rate by indicators of assessment of its fund.

At the third stage, according to certain industry tasks, on the basis of accounting of actual state of the enterprises of branch, influence of components natural and market environments, selection of elements of the organizational and economic mechanism and determination of parameters of influence its compound on production processes and subjects of managing of branch for implementation of the planned development purposes is performed. For different stages of development important there is accounting of different accents of implementation of components of the organizational and economic mechanism. The generalized bends of curve of development can be identified with states of the economy: rise, upper stabilization, decrease, lower stabilization.

The stage of rise occurs after revival of the reproduced processes and implementation of the innovation updating of production. It is characterized by increase in demand, production revival, growth of level of satisfaction of needs. In Economy there is a natural transition from rise stage to stage of upper stabilization on upper bend of cycle which is characterized by stabilization of production volumes and resistant balance of levels of demand and offers. If not to perform any options of revival of the reproduced processes, then at this stage there is a regular equipment obsolescence, growth of level of its physical deterioration which leads to reduction of performance level and emergence of tendency of decrease of production. Reduction of production volumes leads to considerable public protests as happens to reduction of the goods offered on the market reduction of number of the workers involved in process of work. At this stage at the expense of involvement of the corresponding mechanisms and tools there is activation of the reproduced processes on new bend of cycle and revival of business activities.

At the summing-up, fourth stage in order to implement certain tasks and achieve the industry purposes the qualification choice of participants of accomplishment of program tasks is performed.

Achievement of goals of strategy and any development program considerably depends on justification of tasks and selection of professional contractors of implementation concerning them. Therefore it seems reasonable to deepen methodical approach concerning establishment of real skill level of administrative board of producers of hop which causes success of solving problems of industry updating. The essence of methodical approach consists in assessment of integral coefficient which integrates partial 5 estimates: product competitiveness and the technical and technology production rate, qualification level of administrative board and the personnel, work experience in branch, readiness to interact with others hop farms and processors. That is, its essence consists in: determination of separate estimates of partial coefficients within scale - with the highest level of 1,0 and the lowest level in 0; calculations of the amount of these partial coeffi-

cients which as much as possible can make 5,0, and it is minimum - 0; division of the amount on 5, or calculations of arithmetic average from the amount. Thus this indicator is calculated on several applicants to participation in programs. From applicants it will be whose the highest, that is more priority as the participant of the program. Strengthening of level of competitiveness of hop-growing in the internal and external markets will be promoted by the direction of subjects of managing of hop-growing on creation of products with the big level of value added.

Effectiveness of improvement of the organizational and economic development mechanism of hop-growing can be provided on condition of carrying out complex reforms in branch and economy of the state at approval of questions of intra-branch development, increase in spaciousness of domestic market and balancing of structure of export-import transactions which will assist in resulting effect to preserving and creation of workplaces, the solution of social problems of rural territories, in particular unproductive regions of Polissia.

Conclusions. Thus, at the present stage of development in order to increase efficiency of development of the branch of hop-growing there are important adjustments of the effective organizational and economic mechanism. Definition of the corresponding conceptual principles of its activation which are based on improvement are basis of ensuring its effectiveness: organizational structure of branch, system of the state support and mechanisms of programming of industry development.

Approvals of interaction between hop farms and subjects of managing of branches of processing of hop and hop products are one of the key moments which need improvement. It is reasonable to perform the solution of this problem on the basis of improvement of organizational structure of the branch through forming of industry innovation cluster. Benefits of interaction of hop farms within cluster consist in receipt of great opportunities relatively: accumulation of information on different innovations; carrying out analysis of domestic and international market of hop and products hop; attraction to cooperation of specialists; development of program documents of industry de-

velopment; adjustment of contacts with public authorities and local self-government; forming of homogeneous consignments of hop; more advantageous conditions of purchase of the innovation equipment and technologies.

Strengthening of level of competitiveness of hop-growing in the internal and external markets will be promoted by the direction of subjects of managing of hop-growing on creation of products with the big level of added value. It

can be reached at the expense of mechanisms of preferential providing the innovation to hop-growing cluster by the equipment for granulation, extraction and storage of hop which will reduce losses of qualitative indexes of hop products (alpha acids), and also by carrying out certification of engineering procedures concerning collecting, processing and storage of hop products.

References

1. Savchenko Yu. I. The innovative way of hop-growing development / Savchenko Yu. I. and the authoring team // Zhytomyr: "Ruta". – 2011. – 112 p.
2. Savchenko Yu. I. The assesment of the economic efficiency of the hop-growing development / Y. I. Savchenko, T. Yu. Prymachuk, T. Y. Sitnykova // Journal of agricultural science, 2011, № 1 (January). – P. 66-70.
3. Ratoshniuk T. M. Prospects of hop growing development in Ukraine in the context of the Euro integrating processes / T. M. Ratoshniuk // Economy APC, 2008, № 4. – P. 59-62.
4. Shatylo O. M. World integrating processes at the production of hops and hop products / O. M. Shatylo // Economy APC, 2011, № 9. – P. 151-155.
5. Shatylo O. M. Trends of hop growing development in the global market / O. M. Shatylo // Economy APC, 2008, № 11. – S. 134-137.
6. Sitnikova T. Yu. Improving the competitiveness of the hop growing industry in condition of Ukraine acquiring the membership in WTO / T. Yu. Sitnikova // Journal of Zhytomyr national agroecological University, 2009, № 2. – P. 229-237.
7. Prymachuk T. Yu. Social and economic development of the rural areas of the region / T. Yu. Prymachuk, N. V. Vozhdai., A. V. Protsenko // collection of research papers "Agricultural production in Polissia" institute of agriculture in Polissia Ukrainian Academy of Agrarian Sciences (UAAS), 2008 No. 1. – P. 60-65.
8. Protsenko A. V. The transition to innovative model of hop growing development / A. V. Protsenko // Journal of agricultural science, 2010, No. 2 (February). – P. 78-80.
9. Tsybul'skyi V. O. Oh, hops, my hops [Electronic Source] / V. O. Tsybul'skyi // Native village : newspaper. – 2014. – № 18 (067). – Mode of access : <http://www.ridneselo.com/sites/default/files/18-ridneselo-2014-09-17i.pdf>.
10. Official Journal of European Union regulations of the EU Commission from 14.12.2006 № 1850/2006 [Electronic Source]. – Mode of access : <http://eurodocs.sdla.gov.ua>.
11. Official Journal of European Union regulations of the EU Commission from 18.12.2008 No. 1295/2008 [Electronic Source]. – Mode of access : <http://eurodocs.sdla.gov.ua>.
12. Rosendal I. Hops and hop products terminology / I. Rosendal // Am. Society of Brewing chemists. – 1985. - No. 1. – P. 46-47.
13. Clarke B. J. Centenary review. Products Hop / B. J. Clarke // J. Inst. Brew. – 1981. - No. 2. – R. 123 to 126.
14. Mykhailov M. H. We all owe to brewers / M. H. Mykhailov // the newspaper of Central Executive authorities of Ukraine "Uriadovyi kurier" (Government Courier) – 2015. – № 145. – Mode of access : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/mikola-mihajlov-mi-vsi-zobov'yazani-pivovaram/>.

The article has been received 28.08.2015

*

Новини АПК

ПАТ «Аграрний фонд» має 1 млн т зерна для забезпечення продбезпеки

ПАТ «Аграрний фонд» виконав продовольчу програму і наразі має 1 млн т зерна, необхідного для забезпечення продовольчої безпеки, про що повідомив голова Правління ПАТ «Аграрний фонд» Андрій Радченко.

«На сьогодні в Аграрному фонді сформований той самий мільйон тонн зерна, який у нас має бути для забезпечення продовольчої безпеки в державі», – сказав він.

Керівник підприємства також додав, що всі сільгоспвиробники виконали свої зобов'язання перед Аграрним фондом згідно з умовами контрактів.

«Був ризик того, що виникнуть затримки, однак на сьогодні вся форвардна програма 2015 року виконана в повному обсязі. Зібрано увесь урожай, який був законтракований. Відповідно з боку Аграрного фонду були проведені остаточні розрахунки з агровиробниками», – додав голова Правління.

Прес-служба Мінагрополітики України

О.М. СУПРУН, доктор економічних наук, професор кафедри

Є.І. ВЕЛИЧКО, аспірант*

І.С. ІВАНІКОВА, студентка магістратури

Харківський національний аграрний університет

ім. В.В. Докучаєва

Вплив цінових чинників на виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах

Постановка проблеми. Сільське господарство України залишається однією з найважливіших галузей економіки країни, оскільки забезпечує не лише валютні надходження, а й гарантує продовольчу безпеку держави. Особливе значення в цьому зв'язку має м'ясо-молочна продукція, що є основою повноцінного продовольчого забезпечення населення.

Останні урядові новації не знизили податковий тиск на вітчизняного сільськогосподарського виробника безпосередньо, а на певний перелік пов'язаних обставин – опосередковано.

У зв'язку з цим, на наш погляд, дослідження останніх таких взаємозв'язків є цікавим та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ефективності сільськогосподарського виробництва досліджували вітчизняні та іноземні вчені П.Т.Саблук [8], Ю.О.Лупенко [3], В.Я. Месель-Веселяк [4], В. Ємцев [2], М.Й.Малік [5], П.І.Гайдуцький [1], О.Г.Шпикуляк [9], О. Perekhozhuk [12], J. Priekulis, J. Latvietis [13], R. Riester, M. Hartl, J. Dick [15] й інші, але вони залишаються до кінця не розв'язаними та потребують подальшого вивчення.

Мета статті – обґрунтування необхідності цінового і фіскального стимулювання розвитку виробництва молока на довгостроковий період.

Виклад основних результатів дослідження. Світове виробництво молока остан-

ню чверть століття стабільно збільшується у середньому на 3% за рік, водночас в Україні спостерігається зменшення його виробництва та втрата позицій на світовому ринку. Так, якщо у 1990 році частка України у світовому виробництві молока сягала 4,51% і країна знаходилася на п'ятому місці у світовому рейтингу, то нині займає лише 11 позицію із часткою 1,41% [2]. За даними Державної служби статистики, станом на 1 липня 2015 року в Україні нараховувалося 4428 тис. гол. великої рогатої худоби, в тому числі 2271,9 тис. корів, що відповідно на 7,5 та 6,4% менше від аналогічної дати минулого року.

Такі тенденції зумовлюють необхідність з'ясування й виявлення перспектив подальшого розвитку чи занепаду молочної галузі країни.

За останні два роки в Україні відбуваються суттєві зміни в напрямі підвищення фіскального навантаження на вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника. Але крім збільшення розміру єдиного податку, підвищення нормативної грошової оцінки землі, нового порядку адміністрування ПДВ, відшкодування пільгових пенсій механізаторам, тваринникам і багатодітним матерям, аграрії продовжують відчувати на собі дію різного роду негативних чинників, викликаних несприятливою кон'юнктурою ринку, значною заборгованістю молокопереробних підприємств за здане молоко та зниженням купівельної спроможності населення,

Дані тенденції суттєво впливають на сільське господарство й особливо згубні для молочної галузі, яка ще залишається рентабельною в тваринництві, але виробники цієї

---

* Науковий керівник – О.М. Супрун, доктор економічних наук, професор.

© О.М. Супрун, Є.І. Величко, І.С. Іванікова, 2015

продукції все частіше не одержують запланованих прибутків.

Дослідження ефективності молоковиробництва можливо розглянути на прикладі сільськогосподарських підприємств і ринку молока Харківщини. Департамент агропромислового розвитку Харківської обласної державної адміністрації на виконання ст. 2 п. 4 Указу Президента України від 28 грудня

2005 року № 1867 про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 грудня 2005 року "Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України" регулярно доводить до відома сільськогосподарських товаровиробників Харківщини інформацію про ціни попиту й пропозиції, що склалися на аграрному ринку (табл. 1).

1. Оперативна інформація щодо рівня закупівельних цін на молоко по молокопереробних підприємствах області на позабіржовому ринку станом на 10.07.2015 року

№ з/п	Назва підприємства	Закупівельні ціни від сільгоспідприємств на молоко І гат., грн/т (з ПДВ)	
		мін	макс
1	ТОВ «Богодухівський молокозавод»	4200	4800
2	ТОВ «Малороганський молочний завод»	4200	4350
3	ТОВ «Лозівський молочний завод»	4500	5000
4	ПАТ «Нововодолазький молочний завод»	4200	4400
5	ТОВ «С-Транс» (Зміївський молочний завод)	4200	4650
6	ПрАТ «Чугуївський молочний завод»	4600	5000
7	ПАТ «Куп'янський МКК»	4350	4800
8	Філія ВАТ «Вімм-Білл-Данн Україна»-«Харківський молочний комбінат»	4800	5050
9	ТОВ «Балмолоко»	4000	4500

Джерело: Систематизовано авторами на основі інформації Харківської ОДА [9].

Як показали дослідження, на ринку переробки молочної продукції Харківської області склалася олігопольна конкуренція. Вона діє на ринку, який має невелику кількість покупців, а саме – на Харківщині існує дев'ять молокопереробних підприємств, до яких надходить більша частина виробленого молока в області.

Під олігополією розуміють ринковий стан, в якому домінують кілька фірм-виробників однорідної продукції, кожна з

яких виробляє значну частину і своєю поведінкою впливає на ринкову ціну. Частка кожного з молокопереробників Харківщини є досить великою, що дає змогу впливати на ринок, але загалом ціна на продукцію залежить від їхніх спільних дій. Тому кожний олігополіст розробляє цінову політику не тільки відносно споживачів, а зважаючи також на дії інших переробників – учасників даного ринку.

2. Рівень закупівельних цін на молоко по Харківській області (з 16.07.2012 р. по 14.07.2015 р.)

Дата	Ціна грн/т		Дата	Ціна грн/т		Дата	Ціна грн/т	
	мін	макс		мін	макс		мін	макс
16.07.2012	2940	3050	27.09.2013	4240	4440	07.04.2014	4250	5000
07.09.2012	2880	3160	15.10.2013	4300	4450	29.04.2014	4100	4700
25.02.2013	4050	4560	21.10.2013	4300	4700	04.07.2014	3900	4100
04.03.2013	3960	4560	28.10.2013	4300	4700	11.07.2014	3900	4100
01.04.2013	4150	4700	25.11.2013	4320	4800	04.08.2014	3900	4100
29.04.2013	4100	4460	02.12.2013	4320	4800	29.12.2014	4450	5000
27.05.2013	3900	4100	21.01.2014	4350	5200	26.01.2015	4450	5200
03.06.2013	3960	4560	27.01.2014	4350	5200	02.02.2015	4400	5100
08.07.2013	3700	4040	10.02.2014	4350	5300	28.04.2015	4850	5400
29.07.2013	3700	4030	04.03.2014	4400	5470	22.06.2015	4100	4760
05.08.2013	3700	4030	17.03.2014	4400	5450	14.07.2015	4350	4800

Джерело: Систематизовано авторами на основі Протоколів узгодження цін з виробництва молока у Харківській області.

Як видно з даних таблиці 2, за останні три роки рівень закупівельних цін на молоко значного підвищення не зазнав. Крім того, середня ціна на молоко не піднімається вище 4,8 грн/кг із початку 2013 року. Порівнюючи середню ціну 29.07.2013-го із 14.07.2015 роком можна зробити висновок, що вона зросла лише на 15,5%, тоді як рівень інфляції в Україні за цей період, за даними державного управління статистики, становить близько 60% [11].

Закупівельна ціна на молоко в літній період знижується, що пов'язано переважно із сезонним збільшенням обсягів його виробництва (табл. 2). Це звичайна ситуація для України, оскільки держава самоусунулася від регулювання даного питання.

Незважаючи на положення, відображені в коаліційній угоді, стосовно збереження оподаткування АПК на старій податковій базі, урядом ініційовані зміни у системі оподаткування сільськогосподарських товаровиробників. Так, на виконання статті 289 Податкового кодексу України [6] проведено індексацію нормативної грошової оцінки земель, яка використовується для визначення розміру земельного податку й орендної плати за земельні ділянки, а саме – внесено зміни Законом від 27.03.14 р. № 1166-VII «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» й введено коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь станом на 1 січня 2015 року – 1,249. Крім того, з 1 квітня 2014 року мінімальний розмір орендної плати за землею однаковий для всіх – не менше 3% нормативної грошової оцінки. Тобто, база оподаткування земельним податком та орендною платою за земельні ділянки у 2015 році порівняно з 2014 роком зросла на 25%, а також фіксований сільськогосподарський податок (єдиний податок IV групи) збільшився в 20 разів, що негативно вплинуло на ефективність виробництва.

Також із 1.01.2015 року Законом України від 28.12.2014 року № 71 – VIII внесено зміни до Податкового кодексу та відмінено пільгу для платників єдиного податку (ФСП) щодо відшкодування фактичних витрат на виплату й доставку пільгових пен-

сій, причому відшкодуванню підлягають не лише пенсії механізаторів і доярок, а також пенсії жінок, які працювали у сільськогосподарському виробництві, досягли 50-річного віку й виховали п'ятеро та більше дітей. І хоча дані витрати віднесено до загальногосподарських, відшкодовувати їх доводиться за рахунок коштів, одержаних від реалізації молока.

Порядок призначення таких пенсій затверджено постановою КМУ від 16. 05. 92 р. № 244 та передбачає, що право на пенсію на вказаних умовах мають жінки, зайняті на постійній роботі в сільськогосподарському виробництві незалежно від форм власності й господарювання.

Водночас у жодному із вищезгаданих нормативно-правових актів не передбачено пропорційного відшкодування Пенсійним фондом України витрат на таку пенсію сільгосппідприємствам, в яких працювали жінки зазначеної категорії.

Таким чином, надходження коштів від реалізації, зокрема молока, не збільшуються та не відповідають рівню інфляції, а фіскальне навантаження значно зросло. Крім того, все частіше доводиться чути про можливе скасування з 1 січня 2016 року пільгового режиму оподаткування ПДВ, зняття мораторію на продаж землі, що також не додає оптимізму вітчизняному виробникові сільськогосподарської продукції.

У молочному виробництві основними факторами прибутковості є низька собівартість і висока ціна реалізації молока.

Оскільки ціна молока за останні три роки фактично не збільшується, основним фактором прибутковості залишається зниження собівартості. Але крім її основних складових: корми, заробітна плата, відтворення маточного поголів'я та інших, суттєво на формування витрат, а отже, і собівартості, в тому числі й молочної галузі, впливають безсистемні законодавчі зміни.

У випадку, якщо така ситуація зберігатиметься на ринку молочної продукції протягом наступних років, Україна ризикує втратити значну частину поголів'я корів у зв'язку зі зниженням рентабельності виробництва молока. Адже загальновідомо, що будь-якою діяльністю вигідно займатись,

якщо вона приносить прибуток, і молочне скотарство тут не є винятком.

Висновки. На ринку переробки молока зберігається олігопольна конкуренція, від якої страждають безпосередньо виробники молока.

Ціна молока не підвищується пропорційно інфляції, а часті зміни в законах, відсутність конструктивного державного регулювання призводять до зниження ефективності

сільськогосподарського виробництва взагалі та молочного скотарства зокрема.

Із метою підвищення ефективності виробництва продукції тваринництва необхідно розробити стратегію розвитку вітчизняного сектору аграрної економіки на довгостроковий період і прогнозувати запропоновані зміни щодо ефективності їх впливу на аграрне виробництво.

Список використаних джерел

1. *Гайдуцький П.І.* Незалежна економіка України / П.І. Гайдуцький. – К.: Інформ. системи, 2014. – 528 с.
2. *Ємцев В.* Розвиток світового ринку молока в існуючому конкурентному середовищі / В. Ємцев // Продовольча індустрія АПК. – 2014. – № 6. – С. 7-11.
3. *Лупенко Ю.О.* Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи: моногр. / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, Л.В. Білосор, І.С. Гончаренко; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки". – К.: ННЦ "ІАЕ", 2014. – 514 с.
4. *Месель-Веселяк В. Я.* Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / В.Я. Месель-Веселяк, Ю.О. Лупенко. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2012. – 182 с.
5. *Малік М.Й.* Монографічне дослідження системи оподаткування у сільському господарстві України / М.Й. Малік // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 3. – С. 149-150.
6. Податковий кодекс України / Закон України від 02.12.2010 р. №2755-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
7. Про Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів / Закон України від 27.01.2006 р. №18/15/21/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
8. *Саблук П.Т.* Основні напрями удосконалення державної аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 3-16.
9. *Шпикуляк О.Г.* Інституції аграрного ринку: моногр. / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2009. – 480 с.
10. Інформація Харківської ОДА. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/>.
11. Державна служба статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. *Perekhozhuk O.* Marktstruktur und Preisbildung auf dem ukrainischen Markt für Rohmilch / O. Perekhozhuk. – Leibniz-Institut für Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa, 2007. – 289 s.
13. *Priekulis J.* Economic profitability of milk production [Electronic resource] / J. Priekulis, J. Latvietis // Engineering for rural development. – 2009. – P. 81–85. – Mode of access: tf.llu.lv/conference/.../14_Juris_Priekulis.pdf.
14. *Perekhozhuk O.* Marktstruktur und Preisbildung auf dem ukrainischen Markt für Rohmilch / O. Perekhozhuk. – Leibniz-Institut für Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa, 2007. – 289 s.
15. *Riester R.* Milch: Agrarmärkte 2009: Jahresheft / R. Riester, M. Hartl, J. Dick. – Stuttgart, 2010. – S. 202–234.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2015 р.

***

Новини АПК

Обсяги капітальних інвестицій у сільське господарство зросли на 18,1%

«Протягом січня-вересня обсяги капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство становили понад 17,2 млрд грн, що більше минулорічного показника на 18,1%», – повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко.

Він наголосив, що значимість таких показників тим більша, враховуючи складність економічної ситуації в країні: загальний обсяг капітальних інвестицій в економіку знизився на 6%, у тому числі у промисловість – на 22,1%.

За словами Міністра, капітальні інвестиції у галузь сільського господарства зросли на 17,1%, у лісове господарство – на 65,2%, а у рибне господарство – взагалі у 2,3 раза.

«Збільшилась питома вага інвестицій у галузь сільського господарства у загальних обсягах капітальних інвестицій в економіку України – з 8,2 до 10,7%. Це дало можливість пригальмувати загальний спад обсягів інвестування», – наголосив очільник Міністерства.

Прес-служба Мінагрополітики України

*В.В. НЕХАЙ, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіко-гуманітарного факультету
у місті Мелітополі
Запорізького національного університету*

Управління ринком сільськогосподарської техніки на основі консолідації та прямого маркетингу

Постановка проблеми. У наш час підтримка галузі сільськогосподарського машинобудування, яка є потужною базою функціонування сільського господарства, постає актуальним завданням. Саме маркетинг покликаний забезпечити найповніше задоволення потреб аграріїв, спонукає до оновлення різних видів сільгосптехніки, у перспективі – розвиває галузь та підтримує беззбиткову діяльність її підприємств. Маркетингове забезпечення товарів, які виробляють підприємства цієї галузі, є необхідністю, викликаною нестабільним збутом. Консолідація маркетингових зусиль групи підприємств (консолідований маркетинг) покликана вирішувати комплекс взаємозалежних задач: пошук нових ринків, виділення й опрацювання ринкових сегментів, розвиток збуту, реалізація активної комунікативної політики, аналіз конкурентів, пошук шляхів підвищення конкурентоспроможності підприємства, гнучке ціноутворення, освоєння зарубіжних ринків. Одним із напрямів вирішення вказаних задач є використання прямого маркетингу, який є одночасно і методом пошуку інформації, й методом впливу на ринок із метою досягнення успіху управління ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розв’язання проблеми вдосконалення управління підприємством на основі маркетингу зробили зарубіжні вчені Я. Корнаї, Т. Амблер, Ф. Кохінакі [3], Дж.Р. Еванс [11] та інші. У роботах цих ав-

торів обґрунтовано необхідність оволодіння принципами сучасного управління, запровадження його в підприємствах різних галузей. Розв’язанню проблем сільськогосподарського машинобудування та модернізації сільського господарства приділяли увагу такі автори, як Л. Мармуль [2], О. Маслак [4], М. Могилова, Я. Білоусько [5], Г. Підлісецький [5,7], П. Саблук [6], М. Хелемендик [10], І. Серединська [8].

Питанням організованого, колективного, консолідованого маркетингу присвятили наукові доробки Д.Буїсон, Ф.Кохінакі, Т. Амблер [3], Джек Траут, Ел Райс [1]; використанню прямого маркетингу – М. Стоун, Д. Дейвіс та Е. Бонд [9], інші науковці.

Так, основні функції консолідованого маркетингу назвали Кольс і Уль: колективне ведення переговорів про ціну й укладення угод від імені всіх виробників даного товару, виконання ролі єдиного агента зі збуту даного товару, що має широкі повноваження в усіх аспектах маркетингу, включаючи володіння складськими приміщеннями, фінансування діяльності зі збору даних про ринок і ринкові дослідження, укладення угод про об’єднання виробників для розв’язання проблем господарювання фермерів, регулювання виробництва та збуту, встановлення квот [3].

У своїй роботі «Позиціонування прокладає дорогу у хаосі ринку» Джек Траут і Ел Райс пропонують, прагнучи до знаходження найбільш значимої позиції на ринку, постійно організовано шукати відповіді на питання про ставлення потенційного споживача та

вже знайомого з продукцією до її якості, про конкурентні переваги, про стратегії позиціонування тощо. При одержанні інформації використання методу прямого маркетингу є запорукою успіху [1].

Мета статті – обґрунтування гіпотези необхідності й доцільності застосування методу прямого маркетингу організаціями консолідованого маркетингу для розв'язання ринкових проблем підприємств сільськогосподарського машинобудування.

Виклад основних результатів дослідження. Щоб налагодити конструктивні ділові відносини організацій консолідованого маркетингу підприємств сільськогосподарського машинобудування (далі за текстом- ОКМ) з покупцем, треба мати готову схему таких відносин, тобто певний набір видів діяльності, процесів, які потрібно здійснювати та піддавати контролю для досягнення найкращих результатів збутових показників у майбутньому. Мати надію на те, що покупець довірятиме ОКМ, можна за умов відповідального ставлення до покупця й надання виключно правдивої інформації. Тут набуває ваги прямий маркетинг-комплекс заходів, направлених на налагодження прямих, довгострокових зв'язків, побудованих на обізнаності у фінансових і ділових можливостях клієнтів, інформуванні клієнтів про можливості, товари та порядок співпраці.

Для успішного регулювання відносин із покупцем організації консолідованого маркетингу мають чітко поділяти напрями його уваги, тобто те, що справляє враження на покупця, спонукає до здійснення купівлі. Здобувши довіру, треба подбати про успіх управління покупцями, тобто споживачами та посередниками у торгівлі сільгосптехнікою. Означимо, яка саме інформація необхідна для того, щоб мати можливість закріпитися на ринку (табл. 1).

Зважаючи на вказані у таблиці методи управління зв'язками з покупцями, можна погодитись із тим, що вони являють собою реальні кроки до повсякчасного володіння інформацією про ринок і регулювання відносин із тими, хто користується й цікавиться сільськогосподарською технікою. Це є одним із дієвих завдань прямого маркетингу.

Наступна обставина, яка повинна завжди бути у центрі уваги організацій консолідованого маркетингу для сільгоспмашинобудування, це причини та момент прийняття рішення про здійснення купівлі, тобто моніторинг цього процесу для покупців своєї продукції й аналогічної продукції конкурентів. Треба чітко усвідомити таке: яким було це рішення, під впливом яких обставин воно було прийняте, що спонукало саме до цього рішення тощо.

1. Досягнення успіху управління ринком сільськогосподарської техніки

Напрямок	Необхідна інформація, зв'язки
Потреба у сільгосптехніці (комплектуючих)	Найважливіша сільгосптехніка у продажу; розміри річних закупівель; регіональна потреба у сільгосптехніці та комплектуючих
Прийнятна для покупця ціна сільгосптехніки та комплектуючих	Найвищі й найнижчі ціни на сільгосптехніку (за видами) у попередньому періоді; можливості купівлі сільгоспвиробниками сільгосптехніки; можливості купівлі споживачами сільгосппродукції; можливості купівлі комплектуючих для сервісних центрів
Робота із замовленнями, рахунками	Найбільш бажані умови виробництва, поставок; порядок та умови платежів (засоби, способи, форми)
Дослідження можливостей покупця купити товар конкретного підприємства- учасника ОКМ	Банківські рахунки; клієнтські бази; історія розрахунків за операціями
Дослідження моменту свідомого рішення покупця	Індивідуальні потреби покупця; Основи прийняття рішення (ціна, невідкладна потреба тощо)
Регулювання потоків інформації, яка надходить до покупця	Інформація про ринок сільгосптехніки; можливості регулярного надання інформації; вихід на ЗМІ з метою розміщення інформації
Налагодження зворотного зв'язку між виробником і споживачами сільгосптехніки	Інформація про зв'язки покупця та партнерів у бізнесі; інформація про можливості прямих контактів із покупцем; залучення до участі у виставках, презентаціях; інформування про нові продукти
Організація комплексу операцій, пов'язаних із рухом сільгосптехніки від виробничих операцій до купівлі	Інформація про технічні можливості каналів товароруху; інформація про фірми, які можуть бути ланками логістичного ланцюга

Джерело: Власні дослідження автора.

М. Стоун, Д. Дейвіс та Е. Бонд так визначають значимість прямого маркетингу: «Сила прямого маркетингу у його адресності, вимірюваності, контрольованості, а також у його сфокусованості на притягненні клієнтів, утриманні й розвитку з ним довгострокових відносин» [9].

Незважаючи на позитивність цих цілей, прямий маркетинг не часто використовується вітчизняними підприємствами. Зазвичай – при поширенні інформації про товари широкого вжитку з номенклатурою, яка постійно оновлюється. Наприклад, банківські послуги, косметичні вироби, вироби побутової хімії, технічні засоби, які використовуються у побуті (масажери, побутова прибиральна та пральна техніка тощо). Однак можливості прямого маркетингу можна використовувати і для торгівлі товарами промислового призначення, наприклад, сільгосптехніки. Пояснюється це тим, що його комунікативна сила значна за впливом.

У сфері діяльності підприємств з виробництва техніки для сільського господарства доцільність прямого маркетингу зумовлена такими обставинами:

обмежене, відчутно невелике коло клієнтів та потенційних клієнтів;

сільгоспмашини, а більше деталі до них, мають супроводжуватися професійним консультуванням, роз'ясненням інформації про якість, наприклад, строк експлуатації, цінові переваги.

Зрозуміло, що простим відвідуванням покупця вдома, як це здійснюється при розповсюдженні банківських продуктів, косметики тощо, це не вирішується, оскільки покупцями є підприємства, фермерські господарства, ремонтні майстерні. Тому важливим завданням для запровадження прямого маркетингу в досліджувану галузь у рамках організації консолідованого маркетингу є розробка механізмів впливу саме на вказану аудиторію.

При використанні прямого маркетингу як *новизни* доцільно запровадити діяльність збутових груп (комісій), організаційна основа яких може бути постійною та тимчасовою (з робітників ОКМ). У склад збутових (як і в склад закупівельних) комісій доречно ввести кілька осіб різного статусу з різними повноваженнями, ступенем вміння запевнювати у правоті, наводити вагомі докази, різним умінням зважати на інтереси й проблеми співрозмовника. В цьому питанні важливим є знання правових засад ведення бізнесу, вміння вести переговори, знання особливостей національного характеру тощо.

Опитування представників 83 фермерських господарств, 43 виробників сільгосптехніки та 22 ремонтних майстерень показали, що серед питань, які найчастіше турбують покупця сільгосптехніки, трапляються такі (табл. 2). У таблиці вказано кількість випадків, коли зазначене питання цікавить клієнта при покупці (у загальній чисельності опитованих).

2. Питання, які турбують покупців сільгосптехніки при прийнятті рішення про купівлю

Питання	Фермери / %	Виробники / %	Ремонтні майстерні/%
Наскільки організованою є технічна підтримка експлуатації сільгосптехніки з боку виробника	67 / 80,1	7 / 16,2	1 / 4,5
Якою є практика надання технічної підтримки під час сезону основних сільгоспробіт	81 / 97,6	39 / 90,7	17/ 77,3
Чи є служба консультування щодо експлуатації товару в Інтернет – мережі та по телефону	83 / 100	32 / 74,4	12 /54,5
Ступінь оперативності поставчань	83 /100	43/100	21 95,4
Ступінь повноти товарного асортименту	78 / 94,0	43 / 100	22 / 100
Можливість надання кредиту	80 / 96,4	21 / 48,8	14/ 63,6
Наявність довідкової літератури	51 / 61,4	43 / 100	20 / 90,9
Наявність гарантійного обслуговування	81 / 97,6	39 / 90,7	22 / 100

Джерело: Опитування, проведене автором.

Дані опитування показують, що найчастіше турбують споживачів такі питання, як можливість надання технічної підтримки, ступінь оперативності доставки товару до

споживача, повнота товарного асортименту, наявність гарантійного обслуговування. При цьому остання обставина цікавить респондентів з різних причин, тому що серед них є

й ті, хто споживає, і ті, хто надає ремонтні послуги.

Висновки. Одним із найважливіших аспектів у процесі опанування ринком для організацій консолідованого маркетингу підприємств сільськогосподарського машинобудування є знання того, що цікавить та може цікавити споживача техніки. Треба пам'ятати, що незважаючи на те, що потребують і купують на промисловому ринку підприємства, рішення все ж приймають окремі особи, які делеговані від імені цих підприємств. Тому при вивченні потреб на промисловому ринку, крім знань про потре-

би виробництва, які становлять різні аспекти цього процесу, необхідні також знання про психологічні важелі прийняття рішення окремими особами, представниками підприємства. Запорукою досягнення цілі є використання прямого маркетингу.

Перспективним для подальшого дослідження діяльності організацій консолідованого маркетингу є питання вдосконалення прийомів прямого маркетингу, розробка програм налагоджування зв'язків із потенційними покупцями та регламенту діяльності збутових комісій, питання кадрового забезпечення.

Список використаних джерел

1. Классика маркетинга / Составители Энис Б.М., Кокс К.Т., Моква М.П. – СПб: Питер, 2001. – 752 с.
2. Мармоль Л.О. Матеріально-технічне забезпечення регіональних АПК / Л.О. Мармоль // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 11-18
3. Маркетинг [Текст] ; под ред. М. Бейкера. – СПб.: Питер, 2002. – 1200 с.
4. Маслак О. Ринок техніки: дорого але необхідно / О. Маслак // «Агробізнес сьогодні». – 2014. – №10(281). – С.14-16.
5. Моголова М.М. Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М.М. Моголова, Я.К. Білоусько, Г.М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2013. – №2. – С. 61-67.
6. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп. ; за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 113-114.
7. Підлісецький Г.М. Фінансовий лізинг як механізм державної підтримки техніко-технологічного забезпечення сільського господарства / Г.М. Підлісецький, П.А. Денисенко // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 75-79.
8. Серединська І. Машинобудівна галузь України та стан управління її підприємствами [Engineering industry of Ukraine and the state management of enterprises] [Електронний ресурс] / І.Серединська // Галицький екон. вісн. — 2011. — №4(33). — С.74-81.
9. Стоун М. Прямое попадание: факторы успеха прямого маркетинга / М. Стоун, Д. Дейвис, Э. Бонд ; пер. с англ. В.В. Козлова. – Мн.: Амалфея, 1998. – 448 с.
10. Хелемендик М. Перспектива сільськогосподарського машинобудування України [Електронний ресурс] / М. Хелемендик // Пропозиція. – 2012. – № 11. – С. 12-14.
11. Эванс Дж.Р. Маркетинг [Текст] / Дж.Р. Эванс, Б. Берман. – М.: Сирин, 2001. – 308 с.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2015 р.

*** Новини АПК

Український агросектор максимально інтегрований у міжнародний торговельний простір

Аграрна галузь забезпечує понад 35% експортного потенціалу держави, з них половина – зернові та олійні культури. За розрахунками, агросектор дає Україні 30 млн дол. США чистої валютної виручки щодня. Про це повідомив Перший заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Ярослав Краснопольський на Загальних зборах Національної академії аграрних наук України.

Він поінформував, що Україна диверсифікувала експорт в азійському, європейському та африканському напрямках, збільшила товарний асортимент експорту. Також компенсовано втрати на російському напрямку.

За його словами, тривають відповідні сертифікаційні процедури, що дозволять відкрити Саудівську Аравію для виробників курятини, а також країни ЄС для української продукції насінництва. «Наразі український агросектор максимально інтегрований у міжнародний торговельний простір. Наш агробізнес живе і працює за світовими правилами і принципами», – наголосив Ярослав Краснопольський.

Прес-служба Мінагрополітики України

*В.П. ПАВЛИК, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Оцінка економічних критеріїв ефективного управління сільськогосподарським підприємством

Постановка проблеми. Ефективність функціонування підприємства визначається рівнем рентабельності виробництва продукції. З огляду на це підприємству важливо знати наперед, яку величину рівня рентабельності необхідно досягти при виробництві певної продукції, забезпечуючи при цьому ефективність його функціонування. Проблема ефективного функціонування підприємства полягає у недооцінюванні цього показника вважається, що він не перевищує 100%.

До недавнього часу вважалося, що звичайний рівень рентабельності коливається в межах 13–20% [2]. Проте надання цьому показнику іншого інформаційного змісту, такого як величина прибутку, одержаного в процесі реалізації продукції, визначена у відсотках від витрат, повної собівартості на її виробництво і реалізацію дає змогу по-новому підійти до визначення критеріїв функціонування підприємства. Так, рівень рентабельності підприємства 50% вказує, що прибуток від витрат становить 50%, тобто витрати перевищують прибуток у два рази, а це економічно невигідно. За таких умов господарювання підприємства спостерігається неефективне його управління.

Відомо, що підприємство в процесі функціонування повинно відрахувати певний податок із прибутку (20%), забезпечити необхідні відрахування в резервний фонд (5%), передбачати можливу інфляцію, ризик

(10%), покривати витрати на виробництво й реалізацію продукції (100%), накопичувати капітал для економічного росту (15%). За нашими розрахунками, рівень рентабельності підприємства як відношення сумарної величини прибутку від реалізації кількох видів продукції до сумарної величини її повної собівартості, виражений у відсотках, повинний становити понад 150%, що забезпечить ефективність функціонування підприємства, відтворення його виробництва та безперервну господарську діяльність. Тому для розв'язання зазначеної проблеми вважаємо доцільним визначити економічні критерії ефективного управління підприємством, такі як ціна реалізації продукції, її собівартість, прибуток, від яких залежить рівень рентабельності відповідної продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання проблеми ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств відзначається у наукових працях як вітчизняних учених – В.Г. Андрійчука [1], М.І. Кісіля [3], Ю.О. Лупенка [4], М.Й. Маліка [5], В.Я. Месель-Веселяка [8], П.Т. Саблука [9], О.М. Шпичака [11], так і зарубіжних – Jock R. Anderson [12], Harold F. Breimyer [13], Keith O. Campbell & Brian S. Frisher [14], Emery N. Castle [15], Milton Friedman [16], L. Byars Lloyd [17], що вказує про її актуальність. Водночас із вагомими напрацюваннями, зробленими цими вченими в теорії функціонування підприємства, визначення умов його господарювання, слід

зазначити про традиційне мислення, яке сформувалося у них. Так, традиційно рівень рентабельності виробництва продукції визначається за результатами господарювання підприємства. Проте, на нашу думку, інноваційне мислення вимагає наперед задавання рівня рентабельності та намагання підприємством досягти його в процесі господарської діяльності при певній ціні й собівартості продукції. В наукових працях зазначених учених економічні критерії ефективного управління сільськогосподарським підприємством недостатньо обґрунтовані через невстановлену величину рівня рентабельності, а це вказує на необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета статті — визначити економічні критерії ефективного управління сільськогосподарським підприємством для забезпечення його стабільного розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Для викладення методологічних положень з встановлення величини рівня рентабельності виробництва продукції, її ціни і собівартості скористаємося формулою (1) визначення прибутку від реалізації продукції на ринку:

$$\Pi = D - C, \quad (1)$$

або

$$\Pi_r * Q_r = C_r * Q_r - C_v * Q_v, \quad (2)$$

звідки

$$C_r = C_v * (Q_v / Q_r) + \Pi_r, \quad (3)$$

а оскільки

$$P = \Pi_r * Q_r * 100 \% / C_v * Q_v, \quad (4)$$

$$\Pi_r = P * C_v * Q_v / Q_r * 100 \%, \quad (5)$$

то

$$C_r = C_v * (Q_v / Q_r) + P * C_v * Q_v / Q_r * 100 \%, \quad (6)$$

Ціна, в.о.	1	1	1
Рентабельність, %	10	25	50
Собівартість, в.о.	0,91	0,8	0,67
Прибуток, в.о.	0,09	0,2	0,34

Як видно, величина прибутку збільшується зі зниженням собівартості та дорівнює 0,5 відносної одиниці при рівні рентабельності 100%. Це за умови, якщо весь обсяг виробленої продукції реалізується. Якщо врахувати, що в процесі реалізації продукції на ринку можлива частка її не була реалізована, є різниця між виробленим і реалізова-

у випадку, коли $Q_r = Q_v$

$$C_r = C_v + P * C_v / 100 \%, \quad (7)$$

звідки

$$C_v = C_r / (1 + P / 100 \%), \quad (8)$$

$$P = ((C_r / C_v) - 1) * 100 \%, \quad (9)$$

або коли Q_r не дорівнює Q_v

$$C_v * Q_v = C_r * Q_r - (P * C_v * Q_v * Q_r / Q_r * 100 \%), \quad (10)$$

$$C_v + (P * C_v / 100 \%) = C_r * Q_r / Q_v, \quad (11)$$

$$C_v = C_r * Q_r / Q_v * (1 + P / 100 \%), \quad (12)$$

$$C_r = C_v * Q_v * (1 + P / 100 \%) / Q_r, \quad (13)$$

$$P = [(C_r * Q_r / C_v * Q_v) - 1] * 100 \%, \quad (14)$$

де Π — прибуток від реалізації продукції, грн; Π_r — прибуток на одиницю реалізованої продукції, грн/ц; D — дохід від реалізації продукції, грн; C — повна собівартість продукції, грн; C_v — собівартість одиниці продукції, грн/ц; C_r — ціна реалізації одиниці продукції, грн/ц; Q_v — обсяг виробництва продукції, ц; Q_r — обсяг реалізації продукції, ц; P — рівень рентабельності виробництва продукції %.

Для встановлення числових значень економічних критеріїв у вищенаведених формулах пропонується ціну реалізації продукції прийняти за одиницю [7], оскільки при ефективному господарюванні підприємства повна собівартість продукції не повинна перевищувати її ціни реалізації та результати господарської діяльності, управління підприємством саме залежать від неї. Так, фермери Франції страйкують через те, що ціни на м'ясну продукцію нижче її собівартості, внаслідок чого втрачаються гроші [10].

За проведеними розрахунками між ціною на продукцію, її рівнем рентабельності, собівартістю й одержаним прибутком у процесі реалізації матимемо такі співвідношення:

1	1	1	1	1
75	100	125	150	175
0,57	0,5	0,44	0,4	0,36
0,43	0,5	0,55	0,6	0,63

ним обсягом продукції, то зазначені вище співвідношення матимуть відмінність. Приймемо обсяг реалізованої продукції за 100 ум. од. та визначимо повну собівартість продукції як добуток собівартості у відносних одиницях й обсягом виробництва в умовних одиницях. Розрахунок наведено у таблиці 1.

1. Розрахунок повної собівартості виробництва і реалізації продукції

Собівартість, в.о.	Повна собівартість залежно від обсягів виробництва продукції, ум. од.				
	105	110	125	150	175
0,91	95,55	100,1	113,75	136,5	159,25
0,8	84	88	100	120	140
0,67	70,35	73,7	83,75	100,5	117,25
0,57	59,85	62,7	71,25	85,5	99,75
0,5	52,5	55	62,5	75	87,5
0,44	46,2	48,4	55	66	77

Джерело: Власні дослідження.

Визначимо прибуток в умовних одиницях як різницю між доходом і повною собівартістю (табл. 2). При цьому дохід в умовних оди-

ницях дорівнює добутку ціни у відносних одиницях та обсягу реалізації продукції в умовних одиницях (прийнятий за 100 ум. од.).

2. Розрахунок одержаного прибутку від виробництва і реалізації продукції

Собівартість, в.о.	Прибуток залежно від обсягів виробництва продукції (враховано частку не реалізації), ум. од.				
	105	110	125	150	175
0,91	4,45	-0,1	-13,75	-36,5	-59,25
0,8	16	12	0	-20	-40
0,67	29,65	26,3	16,25	-0,5	-17,25
0,57	40,15	37,3	28,75	14,5	0,25
0,5	47,5	45	37,5	25	12,5
0,44	53,8	51,6	45	34	23

Джерело: Власні дослідження.

За результатами розрахунків (табл. 3) встановлено межі ефективного господарювання сільськогосподарських підприємств, які показують, що вже при 10% не реалізації

продукції та собівартості 0,91 в.о. спостерігається збитковість, про що показує рівень рентабельності -0,1%.

3. Розрахунок рівня рентабельності виробництва і реалізації продукції

Собівартість, в.о.	Рівень рентабельності залежно від обсягів виробництва продукції (враховано частку не реалізації), %				
	105	110	125	150	175
0,91	4,66	-0,1	-12,1	-26,7	-37,2
0,8	19	13,64	0	-16,7	-28,6
0,67	42,15	35,7	19,4	-0,5	-14,7
0,57	67,1	59,5	40,4	17	0,25
0,5	90,5	81,8	60	33,3	14,3
0,44	116,45	106,6	81,8	51,5	29,87

Джерело: Власні дослідження.

Вважаючи нестабільність реалізації сільськогосподарської продукції на ринку і можливість одержання частки нереалізованої продукції у розмірі 75%, для ефективної організації та функціонування сільськогосподарських підприємств необхідно довести собівартість виробництва і реалізації продукції до 0,57 в.о. порівняно з ціною реалізації. Виходячи з нинішньої ситуації у виробництві й реалізації сільськогосподарської продукції, на основі визначених меж ефектив-

ного господарювання сільськогосподарських підприємств від 4,66 до 19% рівня рентабельності – низький рівень управління, від 20 до 80% – середній, від 81% і вище – високий, встановлюється стан та перспективи розвитку управління сільськогосподарськими підприємствами. З розвитком міжнародної інтеграції сільськогосподарські підприємства повинні бути орієнтовані на світові ціни (табл. 4), експортуючи свою продукцію в інші країни світу.

4. Світові ціни на тваринницьку продукцію

Країна	Ціни на тваринницьку продукцію, %					
	1	2	3	4	5	6
Україна	4,53	100	26,76	24,31	36,37	14,12
Австралія	8,22	101,47	23,02	100,74	110,4	44,43
Азербайджан	9,01	39,24	69,87	-	71,66	36,00
Бразилія	4,87	152,33	43,11	20,91	74,51	15,17
Великобританія	4,64	100,08	59,92	56,02	182,7	52,38
Грузія	8,88	74,72	23,28	44,09	50,54	32,89
Єгипет	6,69	124,31	40,29	-	53,46	29,65
Казахстан	7,80	80,51	77,25	47,14	60,68	26,39
Китай	19,04	199,24	140,29	66,63	270,06	39,82
Молдова	5,48	63,79	30,47	29,92	35,66	21,39
Німеччина	7,01	107,56	62,34	99,89	174,08	101,19
Нова Зеландія	9,30	162,50	44,67	53,41	84,01	73,32
Польща	4,32	74,16	30,18	33,24	79,06	17,38
Росія	6,79	117,49	74,74	39,14	101,79	21,57
США	14,88	253,94	70,53	86,81	251,09	69,11
Узбекистан	11,22	129,15	38,74	-	81,85	35,42
Франція	6,19	86,28	37,82	-	214,04	110,64
Японія	10,67	78,43	123,94	98,26	124,31	38,74

*Проаналізовано на основі джерела: [6], аналітичний відділ компанії Dykum.

У таблиці наведено продукцію під номерами: 1 — молоко рідке (стерилізоване), 2 — сири тверді, 3 — масло вершкове, 4 — свинина, 5 — яловичина, 6 — курятина. Для порівняння цін на тваринницьку продукцію в Україні з іншими країнами світу (станом на 14.08.2015, джерело: [6], аналітичний відділ компанії Dykum) попередньо проаналізовано їхні значення, виражені у грн /кг (грн /літр для молока рідкого) та прийнято за 100% ціну сирів твердих — 379,7 грн /кг як максимальну серед вказаної тваринницької продукції в Україні.

Із даних таблиці 4 видно, що розвиток міжнародної інтеграції України можливий з такими країнами, як Китай, Німеччина, США, Франція, Японія, оскільки в цих країнах ціни на тваринницьку продукцію значно вищі. Так, ціни на молоко рідке у Китаї вищі в 4,2 раза; Німеччині — 1,5; США — 3,3; Франції — 1,4; Японії — 2,4 раза; на сири тверді у Китаї вищі в 2 рази; Німеччині — 1,1; США — 2,5 раза; на масло вершкове у Китаї

вищі в 5,2 раза, Німеччині — 2,3; США — 2,6; Франції — 1,4; Японії — 4,6 раза; на свинину у Китаї вищі в 2,7 раза; Німеччині — 4,1; США — 3,6; Японії — 4 рази; на яловичину в Китаї в 7,4 раза; Німеччині — 4,8; США — 6,9; Франції — 5,88; Японії — 3,4 раза; на курятину в Китаї вищі в 2,8 раза; Німеччині — 7,2; США — 4,9; Франції — 7,8; Японії — 2,7 раза.

Враховуючи вищевикладене, ціни на зазначену тваринницьку продукцію в Україні необхідно підвищити, виходячи з визначення середньої ціни на відповідну продукцію у розглянутих країнах світу, для молока рідкого у 2,6 раза, сирів твердих — 2, масла вершкового — 3,2, свинини — 3,6, яловичини — 5,7, курятини — 5,1 раза, що дасть змогу підвищити рентабельність, ефективність виробництва і реалізації відповідної сільськогосподарської продукції. У таблиці 5 наведено рівень рентабельності, який можливо одержати при підвищених цінах на продукцію у кілька разів та її відповідній собівартості.

5. Величина рівня рентабельності при певній ціні продукції та її собівартості

Собівартість, в.о.	Величина рівня рентабельності, % (при відповідній ціні, її підвищення відносно одиниці, разів)				
	2	3	4	5	6
0,91	119,8	229,7	339,6	449,5	559,3
0,8	150	275	400	525	650
0,67	198,5	347,8	497	646,3	795,5
0,57	250,9	426,3	601,8	777,2	952,6
0,5	300	500	700	900	1100
0,44	354,5	581,8	809,1	1036,4	1263,6

Джерело: Власні дослідження.

Отже, як видно з розрахунків, рентабельність зростає з підвищенням ціни і зниженням собівартості відносно одиниці. Рівень рентабельності 150% уже досягається з підвищенням ціни у два рази та собівартості 0,8 в.о. Це за умови, що вся вироблена продукція реалізується, чого необхідно намагатися досягти для ефективного управління сільськогосподарськими підприємствами.

Висновки. Викладено теоретико-методологічні положення з визначення економічних критеріїв ефективного управління сільськогосподарським підприємством, таких як рівень рентабельності виробництва продукції, її ціна і собівартість, що забезпечить стабільний його розвиток.

Прийнята за одиницю ціна реалізації продукції дає змогу провести відповідні економічні розрахунки та встановити певні співвідношення між рівнем рентабельності,

ціною і собівартістю виробництва й реалізації сільськогосподарської продукції.

На основі аналізу світових цін на тваринницьку продукцію встановлено, що в Україні ціни на молоко рідке (стерилізоване), сири тверді, масло вершкове, свинину, яловичину, курятину значно занижені. На нашу думку, це основна причина неефективного виробництва і реалізації вказаної продукції, оскільки рівень рентабельності не перевищує 100%.

У перспективі з розвитком міжнародної інтеграції в Україні можливе підвищення цін на відповідну сільськогосподарську продукцію та досягнення високого рівня її рентабельності. Щоб забезпечити купівельну спроможність населення України, здатність купувати продукцію при підвищенні на неї цін необхідно збільшити відповідно заробітну плату, соціальні стандарти життєдіяльності людей на рівні розвинутих країн світу.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 52–63.
2. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 2 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 848 с.
3. Кісіль М.І. Теоретико-методологічні засади оцінок ефективності агробізнесу / М.І. Кісіль. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2015. – 36 с.
4. Лупенко Ю.О. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 182 с.
5. Малік М.Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М.Й. Малік, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 3–7.
6. М’ясо-молочний кошик: скільки коштує білкова їжа в різних країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/maso-molocnij-kosik-skilki-kostue-bilkova-iza-v-riznih-krainah>.
7. Павлик В.П. Управління сільськогосподарськими підприємствами на основі інноваційних рішень / В.П. Павлик // Перспективи розвитку регіонів: інноваційна діяльність і управління проектами: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 24-25 квіт. 2015 року) / ГО «Львівська економічна фундація». У 2-х частинах. – Львів: ЛЕФ, 2015. – Ч. 1. – 144 с., С. 123–126.
8. Прогноз собівартості продукції, її дохідності та рентабельності в сільськогосподарських підприємствах України за 2014 рік (методика і розрахунки); вересень 2014 року / [Лупенко Ю.О., Месель-Веселяк В.Я., Грищенко О.Ю., Душко М.П., Волосяк Ю.В.]; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2014. – 42 с.
9. Саблук П.Т. Ціноутворення в період ринкового реформування в АПК: моногр. / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2006. – 440 с.
10. Фермери Франції вимагають підняти закупівельні ціни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/2056455-fermeri-frants-vimagajut-pdnjati-zakupveln-tsni.html>.
11. Шпичак О.М. Ціна і ціноутворення на агропродовольчу продукцію / О.М. Шпичак, С.А. Стасіневич, О.В. Боднар. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2009. – 238 с.
12. Anderson Jock R. Agricultural Decision Analysis / Jock R. Anderson, John L. Dillon, J. Brian Hardaker. Ames; Iowa: The Iowa State University Press, 1977. – 344 p.
13. Breimyer Harold F. Economics of the Product Markets of Agriculture. / Harold F. Breimyer. – Ames; Iowa: Iowa State University Press, 1976. – 208 p.
14. Campbell Keith O. & Frisher Brian S. Agricultural marketing and prices / Keith O. Campbell, Brian S. Frisher. – Melbourne: Cheshire, 1973. – 150 p.
15. Castle Emery N. Farm business management: the decision making process / E.N. Castle, M.H. Backer & F.J. Smith. – 2. ed. – New York; London, 1972 – 340 p.
16. Friedman Milton. Price theory / Milton Friedman. A provisional text. Chicago (III): Publishing Company Aldine & University of Chicago, 1965. – 285 p.
17. Lloyd L. Byars, Strategy in a Changing Environment / B. L. Lloyd, R.W. Leslie, Z. A. Shaker. Irwin Book Team, 1996. – 366 p.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2015 р.

* * *

*Л.М. ГАЗУДА, кандидат економічних наук, доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»*

Активізація транскордонного співробітництва сільських територій у контексті процесів інтеграції

Постановка проблеми. Як форма міжнародного співробітництва транскордонна співпраця окреслює дві основні умови: передусім прикордонне розташування сусідніх територій і регіональний або локальний характер формування зарубіжних зв'язків. При цьому, поняття “транскордонне співробітництво” ширше від поняття “єврорегіональне співробітництво”, оскільки перше з них не обмежується формуванням спільних структур по обидва боки кордону, передбачаючи, передусім, функціональний елемент, з акцентуванням на його предметі й визначеній меті. Співробітництво транскордонного характеру набуває статусу єврорегіонального із започаткуванням і запровадженням сталих інституціональних форм управління на всіх рівнях регіонального розвитку, зокрема на рівні сільських прикордонних територій.

Сфера єврорегіональної співпраці має вагомий здобутки в напрямі поєднання інтересів більшості країн-членів Євросоюзу. З наближенням кордонів Європейського Союзу, зокрема Польщі, Словаччини, Чехії та Угорщини (2004 р.), Болгарії й Румунії у (2007 р.), для України розширилися можливості до співпраці в різних напрямках життєдіяльності прикордонних територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні тенденції формування відносин у сфері транскордонного співробітництва привертають увагу все більшої чисельності

вітчизняних та зарубіжних науковців і дослідників. Багатогранність питань, що потребують вирішення, зумовлюють необхідність поєднання зусиль органів влади, місцевого самоврядування та громади в напрямі підвищення рівня розвитку територій по обидва боки кордону, в т. ч. облаштування і розбудови прикордонної інфраструктури, спільного природокористування, розв'язання проблем екологічної збалансованості території, розширення взаємного спілкування населення суміжних країн тощо.

Значний внесок у дослідження проблем транскордонного співробітництва регіонів, взаємовідносин прикордонних територій та процесів євроінтеграції зробили вітчизняні вчені-економісти М. Бутко, З. Герасимчук, Л. Ковальська, М. Лендел, Н. Павліха, І. Сторонянська, А. Філіпенко [1–7], а також зарубіжні науковці М. Бандман, А. Гранберг, Ф. Селиверстов, S. Lall, S. Yilmaz, A. Spilimbergo, N. Xingyuan Che [8–12] й інші, які у своїх наукових працях акцентували увагу на дослідженнях інтеграційних і конвергенційних процесів в умовах транскордонного співробітництва прикордонних територій по обидва боки кордону. Однак поглибленого аналізу потребує транскордонна діяльність регіонів Українських Карпат, у тому числі Закарпаття, із сусідніми країнами Європейського Союзу в контексті процесів інтеграції та конвергенції.

Мета статті – дослідити проблему активізації процесу транскордонного співробітництва сільських прикордонних територій в умовах інтеграції й конвергенції, актуаліза-

цію співпраці суб'єктів господарювання в багатогранних видах економічної діяльності, яка своєрідно впливає на забезпечення збалансованого розвитку економічних систем регіонів і розв'язує важливі соціально-економічні завдання регіонального розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. В умовах посилення інтеграції економіки України у світову господарську систему розвиток зовнішньоекономічної діяльності країни та її регіонів на основі транскордонного і прикордонного співробітництва набуває все більшого значення. У Законі України "Про транскордонне співробітництво" підкреслено, що значну роль у розширенні зовнішньоекономічної діяльності країни відіграє транскордонне співробітництво. Воно являє собою спільні дії, спрямовані на поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами й місцевими органами виконавчої влади країни і територіальними громадами та відповідними органами влади сусідніх держав у межах компетенції, визначеної їхнім національним законодавством [13].

В економічній енциклопедії транскордонне співробітництво окреслено як систему економічних відносин, що формуються і розвиваються у процесі функціонування спільного виробництва, поділу та спеціалізації праці, відтворення продуктивних сил і визначаються дією економічних законів, нормативно-правовою базою та соціально-економічним середовищем прикордонних регіонів [14, с. 673]. Водночас прикордонність територій своєрідно впливає на розвиток господарських систем регіонів, сприяє реалізації важливих соціально-економічних завдань у процесі забезпечення їх економічного зростання. Актуалізація співпраці суб'єктів господарювання різних країн зумовлюється спорідненістю національно-етнічних груп населення, що проживають по обидва боки кордону, формуючи передумови до прикордонного й транскордонного співробітництва. Взаємодія і співіснування суміжних територій підсилюється етнокультурними та мовними особливостями, що формує мотиваційний чинник підвищення

рівня міжособових контактів мешканців прикордоння.

Важливу роль у підвищенні рівня зовнішньоекономічної діяльності й розвитку транскордонного співробітництва відіграють західні області України, зокрема Закарпатська, яка межує з чотирма країнами-членами Євросоюзу та знаходиться під значно більшим впливом чинників до транс- і прикордонної співпраці порівняно з іншими областями України й Карпатського регіону. Геостратегічне розташування Закарпаття, наявність багаторічного досвіду здійснення прикордонних зв'язків, відносно висока частка інтеграційної інфраструктури та ринкової культури, неконфліктність мешканців регіону, які компактно проживають на прикордонних територіях, зумовлює активізацію зовнішньоекономічної співпраці у різних видах діяльності [15].

На рівні міжрегіональної економічної системи відбуваються "...інтеграційні взаємодії між регіонами, які ґрунтуються на необхідності спільних дій їхніх господарюючих суб'єктів для збереження та примноження конкурентних переваг соціально-економічного середовища регіонів як у внутрішньодержавному, так і зовнішньоекономічному просторі" [6, с. 15].

Оскільки Закарпаття є транскордонним регіоном, міжрегіональні економічні зв'язки значно впливають на формування транскордонної співпраці та засади зовнішньоекономічних відносин прикордонної території. Саме у процесі транскордонної співпраці й реалізації напрямів зовнішньоекономічної діяльності окреслюються основні стратегічні цілі підвищення інтегрованості та конвергенції економічного простору регіонів, забезпечується єдність економічного простору держави, зростає рівень життя населення.

Із часу здобуття Україною незалежності у 1991 році питання транскордонного співробітництва в регіоні завжди поставало як стратегічне і постійно змінюване, що забезпечує платформу для економічного, культурного й духовного розвитку Закарпаття і його громад. У розробленій та затвердженій у 2006 році "Стратегії економічного і соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року" однією з трьох стратегічних цілей ви-

знано “поглиблення транскордонної та євро регіональної співпраці” через такі тактичні рішення:

розвиток ділової прикордонної інфраструктури й співпраці між місцевими і регіональними громадами країн – сусідів;

поглиблення економічної транскордонної інформаційно-комунікаційної та транспортної мережі.

Згідно з окресленою стратегічною ціллю у зазначеному документі, Закарпатську область визнано регіоном транскордонної співпраці й транзитного потенціалу. Наголошено, що “Закарпаття є тією ланкою, яка сполучає Україну з Європою. Регіон має спільні кордони з чотирма європейськими державами: Угорщиною, Румунією, Словаччиною та Польщею. На кордонах, що мають загальну протяжність 460 км, функціонує 18 пунктів пропуску, серед яких є залізничні, міжнародні автомобільні, міжнародний повітряний пункти перетину державного кордону. В силу свого географічного положення регіон залишається транзитним мостом між Україною та європейськими країнами. Ця стратегічна перевага відкриває нові можливості для розвитку регіону, однак піднімає низку проблем, пов’язаних із розвитком транскордонного співробітництва, розширенням соціальних, економічних і політичних зв’язків між ЄС та країнами – сусідами” [16, с. 21].

За останні десять років зусилля суб’єктів господарювання, державних установ і організацій, державних органів та органів місцевого самоврядування області були спрямовані на реалізацію задекларованих у “Стратегії економічного і соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року” таких завдань [16, с. 42]:

розроблення та втілення спільних проєктів, до реалізації яких мають інтерес різні сторони, зокрема, екологічних тощо;

стимулювання розвитку інфраструктури транскордонного співробітництва, зокрема, агенцій прикордонної співпраці, європейських інформаційних центрів, двосторонніх туристичних маршрутів і програм;

забезпечення підготовки спеціалістів для транскордонної співпраці в напрямі транс-

портного обслуговування, екологічної безпеки тощо;

налагодження інформаційно-довідкового обслуговування діяльності вищих навчальних закладів суміжних країн із метою подальшого обміну та навчання студентів;

активна участь у підготовці міждержавних, міжурядових, міжгалузевих і міжрегіональних комісій з розвитку транскордонного співробітництва;

активізація роботи над розробленням пропозицій щодо участі у програмах фінансування ЄС та Світового банку;

забезпечення активної участі у розробленні й виконанні програм міжнародних інституцій “Нова програма добросусідства” Європейської Комісії тощо;

створення пункту перетину кордону на українсько-польській ділянці;

проведення реконструкції пунктів пропуску відповідно до міжнародних стандартів;

сприяння залученню фінансової і технічної допомоги іноземних держав та міжнародних організацій в облаштуванні державного кордону України;

посилення контролю й швидкості пропуску на кордоні побудовою боксів поглибленого огляду транспортних засобів;

підвищення пропускної спроможності та оптимізації вантажопотоків через пункти пропуску;

сприяння розбудові сервісних зон з оптимальним розміщенням необхідних служб і організацій;

сприяння дотриманню загальних вимог до облаштування пунктів пропуску через державний кордон, у т.ч. щодо облаштування санітарно-курортних пунктів;

здійснення моніторингу програм розвитку міжнародних транспортних коридорів до основних західноєвропейських міст із метою зміцнення економічних зв’язків із Західною Європою;

розроблення концепції та програми технічного оснащення міжнародних транспортних логістичних центрів;

створення міжнародного регіонального транспортно-логістичного центру на базі існуючих підприємств Чопсько-Загонського транспортного вузла (Україна, Угорщина), підприємств станцій Чірна-над-Тисою

(Словацька Республіка) і провідних підприємств країн вантажовідправників-вантажоодержувачів.

Наведені завдання залишаються актуальними в активізації транскордонного співробітництва області та на перспективу, оскільки не всі вони виконані. Завершується підготовча робота щодо відкриття пункту перетину кордону на кордоні із Польщею Лубня-Волосате, розробляється пакет документів щодо створення міжнародного регіонального транспортно-логістичного Чопсько-Загонського вузла. Серед стратегічних цілей на перспективу актуальне поглиблення транскордонної та єврорегіональної співпраці у напрямі розвитку ділової прикордонної інфраструктури та співпраці між місцевими і регіональними громадами країн – сусідів, удосконалення економічної транскордонної інформаційно-комунікаційної мережі та транспортного сполучення.

Реалізація нинішньої євроінтеграційної стратегії розвитку України стала додатковим потужним чинником, який сприяє перетворенню платформи транскордонного співробітництва областей Карпатського регіону в одну із міцних опор мосту євроінтеграційних процесів для всіх регіонів України. Європейська політика сусідства визначає транскордонне і регіональне співробітництво як важливий чинник у процесі розбудови відносин між Європейським Союзом та його країнами-сусідами. У затвердженій Стратегії розвитку “Україна-2020” викладено сучасні концептуальні підходи й практику транскордонного співробітництва на регіональному та місцевому рівнях. Зокрема, в цілі “Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів” серед інших завдань її реалізації визначено – “розвиток транскордонного співробітництва” з такими операційними заходами [17]:

- ✓ сприяння поглибленню економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних й інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади та територіальними громадами і відповідними органами влади інших держав;

- ✓ створення умов для використання організаційних, фінансових, інституційних

можливостей суб’єктів та учасників транскордонного співробітництва України у здійсненні заходів щодо реалізації проектів (програм) транскордонного співробітництва;

- ✓ об’єднання зусиль щодо розвитку транскордонного співробітництва, подальшого поглиблення співпраці у рамках євро-регіонів й активізації роботи з розширення сфер такого співробітництва, ліквідації інфраструктурних перешкод та сприяння провадженню спільної підприємницької діяльності прикордонних регіонів у сфері малого і середнього бізнесу;

- ✓ підвищення ефективності використання зовнішньої допомоги ЄС у рамках Європейського інструменту сусідства та інших доступних Україні програм.

Із травня 2004 року внаслідок розширення ЄС на схід Україна одержала статус сусіда чотирьох країн ЄС (Угорщини, Румунії, Словаччини, Польщі). Змінився статус Закарпатської області, яка межує з прикордонними регіонами зазначених країн. У цій ситуації зросла необхідність активізації прикордонної співпраці транскордонного співробітництва і міжрегіональної інтеграції суб’єктів господарської діяльності прикордонних регіонів, що забезпечить сталий розвиток просторових систем регіонів України й суміжних країн.

У контексті просторової організації прилеглих до кордону сільських територій, для прикордонної Закарпатської області та України загалом важлива реалізація таких напрямів транскордонного співробітництва [5, с. 282]:

- розроблення єдиних принципів розвитку територій проходження транс’європейських транспортних коридорів на основі врахування наявних відмінностей у країнах, ступеня розвитку регіональної інфраструктури і нормативно-правової й економічної бази просторового розвитку;

- розроблення проектів просторової організації прилеглих територій у зонах активного розвитку транспортної комунікації;

- визначення зон транскордонного співробітництва регіонів України з регіонами інших країн і розроблення проектів просторового облаштування цих територій;

- розроблення єдиних принципів сталого розвитку міст, визначення системи індика-

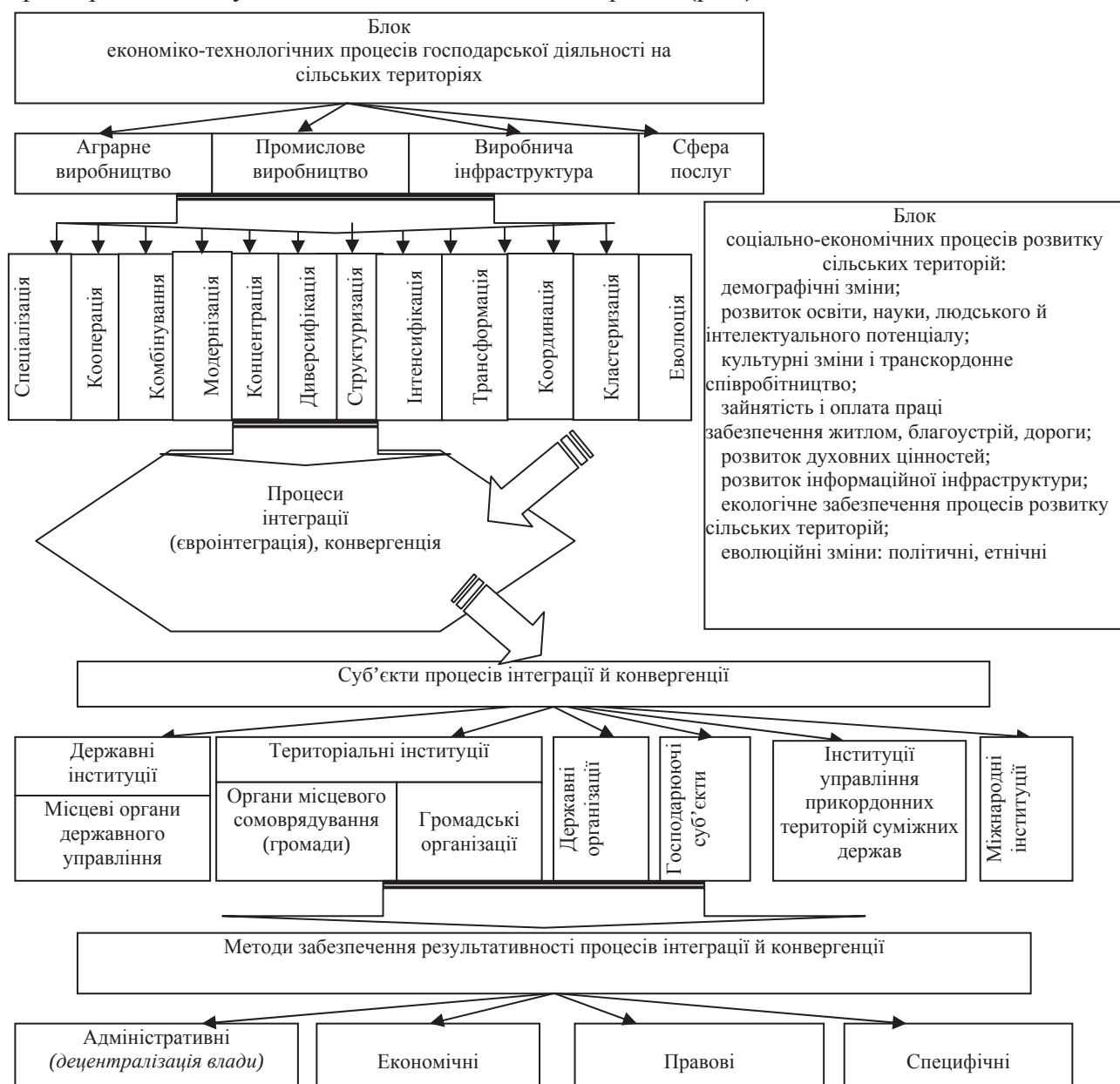
торів сталого розвитку, організація співробітництва між містами;

опрацювання проблем охорони довкілля в зонах інтенсивного розвитку транскордонного співробітництва та розроблення для цих зон територіальних комплексних моделей природокористування й охорони довкілля;

розроблення проектів розвитку туризму в регіонах-учасниках транскордонної співпраці;

організація обміну досвідом і навчання у сфері міжнародного менеджменту проектів просторового планування тощо.

Активізація транскордонного співробітництва у контексті інтеграції й конвергенції в переддень євроінтеграції України в економічні структури Європейського Союзу потребує відповідних змін методичних підходів до оцінки і розвитку міжрегіональних соціально-економічних взаємодій суб'єктів господарської діяльності на сільських територіях України та суміжних прикордонних країн. Зокрема, в умовах глобалізації економічних процесів постає завдання нарощування регіональних суспільних благ, що набувають ознак транскордонних зовнішніх ефектів (рис.).

Модель взаємодії складових соціально-економічної результативності процесів інтеграції та конвергенції сільських прикордонних територій

Джерело: Авторська розробка.

Із метою оцінки складових соціально-економічної результативності процесів інтеграції та конвергенції сільських прикордонних територій доцільно поєднати два напрями: реалізацію процесів господарської діяльності на сільських територіях і соціально-економічних процесів розвитку сільських територій. Саме складові цих двох блоків моделі характеризують сутність економічних процесів, що проходять на сільських територіях регіону.

У процесі державотворення України формується нова економічна політика. Суб'єкти господарювання адаптуються до ринкових умов, забезпечується розвиток конкурентоспроможного промислового й аграрного виробництва, удосконалюється виробнича інфраструктура та сфера послуг. Реалізація засад нової економічної політики дає змогу суб'єктам господарювання на сільських прикордонних територіях визначити пріоритети транскордонного співробітництва і зовнішньоекономічної діяльності, вдосконалити стратегічні плани комплексного соціально-економічного розвитку суміжних прикордонних регіонів.

У розвитку соціально-економічних дій суб'єктів господарювання сільських територій важливу роль відіграє міжрегіональна економічна інтеграція. Як зазначає І. Сторонянська, "Міжрегіональна економічна інтеграція – це процес зближення, взаємопроникнення й зрощення відтворювальних процесів суб'єктів господарювання двох і більше регіонів, що перетворює їх на цілісний господарський механізм, на міжрегіональну економічну систему" [6, с. 26]. Серед переліку умов, без яких міжрегіональна економічна інтеграція неможлива, варто виділити розвиток виробництва до рівня, що дає змогу запроваджувати спеціалізацію, кооперацію, комбінування. Разом із тим успішна діяльність суб'єктів господарювання сільських територій у процесі поглибленої інтеграції, в т. ч. євроінтеграції й конвергенції, знаходиться у прямій залежності від низки інших передумов, перелік яких відображено на моделі. Серед них: концентрація, модернізація, диверсифікація, структуризація, інтенсифікація, трансформація, координація, кластеризація, еволюція.

У системі передумов забезпечення процесів інтеграції та конвергенції сільських територій в умовах утвердження соціально-орієнтованої ринкової економіки, складним структурних перетворень господарського комплексу країни є спеціалізація підприємств як одна з форм організації виробництва. У процесі структурної перебудови економіки України спеціалізація передбачає розвиток найпріоритетніших галузей промисловості й агропромислового комплексу.

Спільність економічних інтересів суб'єктів господарювання на засадах об'єднання власності відображає кооперація. Як вид підприємницької діяльності кооперація ґрунтується на погоджених принципах об'єднання ресурсів (фізичних, розумових, матеріальних). У процесі діяльності виробничі колективи на партнерських засадах використовують спільну виробничу інфраструктуру, засоби праці та знаряддя, що забезпечує підвищення ефективності виробництва. Приклад успішного кооперування в Україні показують кооперативні об'єднання підприємств агропромислового комплексу. Об'єктами сільськогосподарської кооперації в аграрній сфері є первинні спеціалізовані селянські кооперативи, фермерські господарства, спілки пайовиків, селянські спілки, агрофірми, агроторговельні підприємства, акціонерні товариства, колективні й державні підприємства. Саме у процесі сільськогосподарської інтеграції реалізуються всі три види кооперації: виробнича, обслуговуюча, споживча.

Одним із важливих чинників підвищення ефективності виробництва у процесі господарської діяльності підприємств є комбінування, що передбачає поєднання різних технологічних процесів для комплексного використання сировини і відходів основного виробництва. Комбінування виробництва здійснюється на основі його концентрації за двома напрямками: 1) злиття різних виробництв у єдиний комбінований комплекс, різних підприємств – у єдине комбіноване виробництво; 2) розвиток спеціалізованих підприємств у різноманітні комбіновані виробництва й підприємства [18, с. 794].

Важливу компоненту адаптації суб'єктів господарювання до реалізації процесів інтеграції становить модернізація, що передбачає технічне та технологічне переоснащення промислових і сільськогосподарських підприємств для інтенсивного зростання ефективності виробництва [14, с. 468]. Прискорена модернізація суспільного виробництва передбачає збільшення капіталовкладень щодо впровадження технологічних інновацій, зокрема, "...розширення інвестицій у людський капітал, розвиток соціальної інфраструктури та поліпшення якості життя населення, подолання бідності й формування середнього класу – основи стабільності суспільства" [19, с. 8].

Практика господарювання показує, що найуспішніші в економічному і фінансовому відношенні підприємства збільшують розмір капіталу за рахунок нагромаджень, тобто забезпечують його концентрацію перетворенням у капітал частини додаткової вартості. Зростання масштабів функціонуючих підприємств та обсягів концентрації виробництва здійснюють за рахунок зосередження в них працівників, засобів виробництва, наукових досліджень, інформаційних систем. У результаті зростаючої концентрації та централізації капіталу посилюється концентрація виробництва. На певному етапі розвитку цього процесу створюються об'єктивні передумови для виникнення монополій, оскільки у великих підприємствах поступово зосереджуються основні маси засобів виробництва, робочої сили, обсягів створюваної продукції [18, с. 834]. До того ж, такі підприємства стають конкурентоспроможнішими, успішно інтегруються в економічне середовище міжрегіональних економічних систем.

Серед організаційно-економічних чинників підвищення ефективності виробництва велике значення має процес диверсифікації, що ґрунтується на розширенні асортименту товарів, організації випуску нових видів продукції, виходу за межі основного бізнесу, проникнення в нові галузі та сфери господарства [18, с. 344]. Поширення диверсифікації як сфери діяльності підприємства в умовах конкуренції зменшує підприємницький ризик, сприяє адаптації виробництва до

умов зовнішнього середовища, задоволенню попиту окремих груп споживачів, прискоренню процесів інтеграції в економічні структури споріднених суб'єктів господарювання прикордонних територій України і регіонів сусідніх прикордонних країн.

Характерний принцип організації виробництва ґрунтується на категорії структуризації, що поєднує сутність структури виробничої та економічної. Структуризація суспільного виробництва відображає склад основних його елементів, співвідношення й форми взаємозв'язку між соціально-економічними секторами господарського комплексу та видами виробництв [20, с. 641]. До підсистеми структури економічних категорій – комплексу закономірних зв'язків і відносин між складниками й елементами категорії структуризації, її загальної внутрішньої організації, що відображає розвиток економічних явищ та процесів у еволюції певних економічних і соціально-економічних систем, а отже, їхніх різних стадій та етапів, належать продуктивні сили, техніко-економічні відносини, організаційно-економічні відносини, виробничі відносини і господарський механізм [14, с. 501].

Постає завдання структурного реформування економіки регіонів, зокрема, оптимізації їх галузевої структури. Для прикордонної Закарпатської області характерними є такі напрями структурного реформування економіки [21]:

поглиблення кооперації та міжрегіональної співпраці для реалізації переваг кластерної моделі розвитку базових галузей з пріоритетним спрямуванням на використання місцевої ресурсної бази;

сприяння створенню спільних міжрегіональних і міжнародних підприємств із виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, стимулювання розвитку харчової промисловості й регіональних ринків продовольства, зменшення частки виробництва товарів проміжного споживання в агропромисловому комплексі;

поширення практики створення в регіоні технопарків та індустріальних парків як інституційних форм інтеграції науки й виробництва.

Зростання віддачі ресурсів у процесі господарської діяльності підприємств забезпечує інтенсифікація виробництва – процес, що ґрунтується на застосуванні найефективніших засобів і предметів праці, кваліфікованої робочої сили, передових форм та методів організації праці, зростаючої інформованості про найновіші досягнення науково-технічного прогресу [18, с. 672]. Застосування фондо-, праце-, матеріало- і ресурсозберігаючої форм інтенсифікації виробництва сприяє підвищенню конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, прискорює процеси інтеграції та конвергенції (зближення), входження їх в економічний простір як на регіональному, так і міждержавному рівні.

Із 1991 року, з часу утвердження незалежності, в Україні почався перехідний період, сутністю якого є докорінна трансформація економічної системи, складником якої є: продуктивні сили; техніко-економічні відносини (єдність та взаємодія цих сторін формує технологічний спосіб виробництва); організаційно-економічні відносини; виробничі відносини, або відносини економічної власності, й господарський механізм. У цьому контексті актуальна взаємодія та об'єднання економічних суб'єктів господарювання, зосередження їх зусиль на виконанні спільних завдань соціально-економічного розвитку як колективів, так і цілісних територіальних систем, зокрема, сільських прикордонних територій.

Елементом управління трансформаційними перетвореннями господарських відносин на сільських прикордонних територіях є координація, в основі якої чітка логіка здійснення виробничих й управлінських заходів. Координація передбачає узгодження дій суб'єктів господарювання у процесі виробничої діяльності. Форми здійснення координації – наради, зустрічі, спеціальні плани координації, координаційні комітети тощо [14, с. 81].

Ринковий механізм господарювання передбачає зростання конкурентоспроможності регіонів і держави, запровадження засад інноваційної економіки. Як наголошено в Концепції створення кластерів в Україні [21], однією з характерних ознак сучасної

інноваційної економіки є кластерний розвиток країни та її регіонів. У кластери можуть об'єднуватися підприємства й установи регіонів, у т. ч. прикордонних територій різних країн для сприяння формуванню нових підприємств з урахуванням їх вигідного географічного розташування та нових робочих місць, нарощування виробництва, підвищення продуктивності праці й поліпшення якості продукції, стимулювання конкуренції та інновацій, забезпечення умов ведення підприємницької діяльності.

Ефективність кластерів забезпечується за рахунок використання географічної концентрації взаємозв'язаних галузей, консолідації зусиль промисловості, аграрного сектору і наукових центрів. Для області актуальними стають можливості створення спільних міждержавних територіального рекреаційного кластера, на базі рекреаційно-туристичних активів Закарпаття (Україна) та Саболч-Сатмарської області (Угорщина); транспортно-логістичного кластера на базі Чопського залізничного вузла (Україна) й Загонського залізничного вузла (Угорщина); кластера автомобілебудування на базі автомобільного заводу, що функціонує на території вільної економічної зони “Закарпаття”.

Створення і функціонування цих кластерів сприятиме розвитку підприємницької та інвестиційної привабливості регіонів, зростанню залучення вітчизняних й іноземних інвестицій [22].

У системі транскордонного співробітництва і зовнішньоекономічних відносин поступові перетворення та розвиток засад інтеграції й конвергенції сільських прикордонних територій забезпечує еволюція – процес, який успадковує охарактеризовані вище складники економіко-технологічних процесів господарської діяльності на сільських територіях і сприяє поступовому переходу економіки регіонів на вищі стадії розвитку.

Підсумовуючи характеристику викладених елементів економіко-технологічних процесів господарської діяльності на сільських територіях, слід наголосити, що ефективність інтеграційно-конвергенційних перетворень у межах територіальних економічних систем, у т. ч. й сільських прикордонних

територій, зумовлюється раціональністю використання потенціалу певної території, зокрема природно-ресурсного, науково-технічного, трудового, виробничого, переваг спеціалізації територій, а також їхніх специфічних властивостей, зокрема, природно-кліматичних умов, прикордонного розташування, умов гірської місцевості, що в сукупності сприятиме забезпеченню збалансованого розвитку територіальної економічної системи.

В умовах ринкової економіки, процеси інтеграції та конвергенції постають основними чинниками стабілізації соціально-економічних відносин і розвитку соціальної сфери сільських прикордонних територій. Вони забезпечують поліпшення рівня та якості життя, посилення захищеності населення, створення умов для економічного розвитку регіону.

Серед найбільш визначальних складників соціально-економічного розвитку сільських територій слід виділити такі: демографічні зміни; розвиток освіти, науки, людського та інтелектуального потенціалу; культурні зміни і транскордонне співробітництво; зайнятість та оплата праці; розвиток комунального і побутового обслуговування, забезпечення житлом, благоустрій, дороги; розвиток духовних цінностей; розвиток інформаційної інфраструктури; екологічне забезпечення процесів розвитку сільських територій; еволюційні, політичні й етнічні зміни.

Результативність реалізації процесів інтеграції та конвергенції сільських прикордонних територій, у т.ч. територіальних суб'єктів господарювання, значною мірою залежить від наявності центрів управління і виконання ними відповідних функцій щодо транскордонного співробітництва. У Закарпатській області, з урахуванням специфіки прикордонності з чотирма країнами Європейського Союзу, інституціональний вимір транскордонного співробітництва розширюється та зміцнюється. Управління транскордонним співробітництвом здійснюється на таких рівнях:

✓ міжрегіональний рівень (Обласна державна адміністрація й облрада, районні державні адміністрації і райради та їх підрозділи і структури);

✓ міжмуніципальний рівень – органи місцевого самоврядування, міські, селищні й сільські ради та їхні асоціації, бюджетні організації й установи, об'єднані громади);

✓ державні установи і організації (у т.ч. університети та інші освітні заклади, наукові й природоохоронні організації, установи тощо);

✓ господарюючі суб'єкти (підприємства і підприємці та їхні об'єднання);

✓ недержавні організації (громадські організації різного спрямування, благодійні фонди й ін.).

До суб'єктів реалізації процесів інтеграції належать різні інституції управління прикордонних територій суміжних держав і міжнародні інституції.

Реалізація процесів інтеграції й конвергенції, їхня результативність забезпечуються адміністративними, економічними, правовими та специфічними методами впливу. Адміністративні методи передбачають вплив вищих керівних органів на функціонування суб'єктів господарювання й їхні інтереси за допомогою декретів, указів Президента, постанов Уряду, прийнятих Верховною Радою України законів, обов'язкових до виконання. Важливими в адміністративній управлінській практиці є методи соціально-економічного прогнозування та управління господарським комплексом країни.

До основних економічних методів, що застосовуються в управлінні процесами інтеграції й конвергенції, належать методи аналізу, балансовий, індексний, методи групувань та статистики.

Правові методи означають прийняття системи законів (конкретизованих в юридичних нормах і правилах), які створюють юридичні форми руху реальних економічних процесів [14, с. 349]. Вищеназвані управлінські підходи доповнюються особливими специфічними методами, які характерні для чинників виробництва певної галузі, або окремої території (наприклад, території вільної економічної зони).

Адміністративні, правові й економічні методи слід розглядати в комплексі, оскільки в управлінській практиці вони взаємодоповнюються та органічно поєднуються за переважання економічних. Серед економіч-

них методів забезпечення результативності процесів інтеграції й конвергенції сільських територій найбільш уживаними є методи планування, програмування, прогнозування та здійснення SWOT-аналізу й моніторингу.

Висновки. Наукове дослідження підтверджує зростання ролі транскордонного співробітництва в соціально-економічному розвитку прикордонних територій, а взаємодія суб'єктів господарювання таких територій у кінцевому підсумку виходить на просторову інтеграцію економіки регіонів. Наступні дослідження з цієї проблематики є актуальними у зв'язку з подальшою інтеграцією України в європейський економічний простір, а також через активний розвиток у країні засад громадянського суспільства.

Окреслення загальних ознак соціально-економічної результативності засад інтегра-

ції та конвергенції сільських прикордонних територій є передумовою для визначення основних трансформаційних процесів у господарській діяльності регіону, забезпечення темпів розвитку пріоритетних галузей економіки, адаптації суб'єктів господарювання до ринкової економіки, їх вихід на міжрегіональний рівень і на міжнародну арену, підвищення рівня життя громадян.

Активізація транскордонного співробітництва й зовнішньоекономічної діяльності сільських прикордонних територій і країни загалом реалізацією процесів інтеграції та конвергенції стимулює соціально-економічний розвиток регіонів, сприяє стиранню відмінностей у рівнях економічного й соціального розвитку по різні боки кордону, відкриває нові перспективи співпраці з розвинутими країнами європейського континенту.

Список використаних джерел

1. Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці / М. П. Бутко. – К. : Знання України, 2005. – 476 с.
2. Герасимчук З. В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : моногр. / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 248 с.
3. Ковальська Л. Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення : моногр. / Л. Л. Ковальська. – Луцьк : ЛДТУ, 2007. – 386 с.
4. Лендел М. А. Регіон в системі прикордонного співробітництва : моногр. / М. А. Лендел, П. Ю. Студеняк. – Ужгород : Карпати, 2009. – 472 с.
5. Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід : моногр. / Н. В. Павліха. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 380 с.
6. Сторонянська І. Регіональний розвиток України: проблеми інтеграції та конвергенції / І. Сторонянська. – Львів : ІРД НАН України, 2010. – 324 с.
7. Філіпченко А. С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку / А. С. Філіпченко. – [2-ге вид.]. – К. : Знання України, 2002. – 190 с.
8. Бадман М. К. Территориально-производственные комплексы: прогнозирование процесса формирования с использованием сетей Петри / М. К. Бадман, О. Л. Бандман, Т. Н. Есикова; ред. А. Г. Гранберг. – Новосибирск : Наука. Сибирское отделение, 1990. – 304 с.
9. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики / А. Г. Гранберг. – М. : ГУ ВШЭ, 2006. – 496 с.
10. Селивестров В. Формы и механизмы межрегиональной интеграции / Селивестров В. – Новосибирск : Сиб. соглашение, 1999. – С. 191–198.
11. Lall S. V. Regional economic convergence : Do policy instruments make a difference? / S. V. Lall, S. Yilmaz // The annals of regional science. – 2001. – Vol. 35, №1. – P. 153–166.
12. Spilimbergo A. Structural reforms and regional convergence / A. Spilimbergo, N. Xingyuan Che // IMF Working Paper. – WP/12/106. – 2012. – 35 p.
13. Про транскордонне співробітництво [Електронний ресурс] : Закон України від 24.06.2004 р. № 1861-IV. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>.
14. Економічна енциклопедія : в 3-х т. ; [редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.), та ін.]. – К. : Академія, 2002. – Т. 3. – 952 с.
15. Газуда Л. М. Актуальні аспекти зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору прикордонного регіону / Л. М. Газуда // Сучасні проблеми та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору економіки України: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції та П'ятнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, Київ, 14 травня 2015 р. / Редкол.: Ю. О. Лупенко, Я. М. Гадзало, М. Я. Дем'яненко та ін. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2015. – С. 347–352.
16. Стратегія економічного і соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року. – Ужгород, 2006. – 48 с.
17. Стратегія розвитку України «Україна 2020: стратегія національної модернізації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.radakmu.org.ua/uk/news_and_report/1079.html
18. Економічна енциклопедія : в 3-х т. ; [редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.), та ін.]. – К. : Академія, 2002. – Т. 2. – 848 с.

19. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. – К. : Видавничий центр "Академія", 2002 / голова редакційної ради : Б. Д. Гаврилишин [та ін.]. – Т. 2 / [відп. ред. С. В. Мочерний]. – 2002. – 952 с.
20. Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем. – К. : Науково-виробниче підприємство Видавництво „Наукова думка” НАН України, 2013. – 488 с.
21. Словник іншомовних слів. – К., 1997. – 776 с.
22. Передумови і практики реалізації реформ на регіональному і місцевому рівнях / Аналітична доп. Нац. ін-т стратег. дослідж. – К., 2014. – 68 с.
23. Концепції створення кластерів в Україні [Електронний ресурс]: проект/Департамент інвестиційної та інноваційної діяльності. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=121164.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2015 р.

*

УДК 330.631:377.77:339.138

*І.М. БЕЖЕНАР, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник*

*Л.М. МАЛІК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Географічна ідентифікація продукції як чинник її конкурентоспроможності

Постановка проблеми. Виробництво сільськогосподарської продукції та продовольства в умовах ринку (початок ХХІ ст.) орієнтоване на запити споживача, який стає дедалі вибагливішим при виборі продукту. До цього спонукає наявність значної кількості конкурентної пропозиції продовольчих товарів на ринку при поступовому зростанні доходів населення у світі. Необхідність приваблення споживачів зумовила запровадження виробниками систем управління позиціонуванням та просуванням продукції на ринках.

Особливо важливим це питання є для сільськогосподарських і продовольчих товарів регіонального походження. Підвищена увага та постійно зростаючий попит на них із боку споживачів зумовлені, передусім, їхніми оригінальними (часто унікальними) характеристиками.

Зазначений аспект маркетингових стратегій є актуальним з огляду на Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сільськогосподарських продуктів та продовольчих товарів із географічними зазначеннями займаються такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як: Г. Андрощук [1], М. Архипова [2], А. Афан [3], Ю. Бошицький [4], Л. Глухівський [8], С. Горленко [9], Р. Еннан [10], М. Паладій [13] та ін. Проте недостатньо висвітленими залишаються проблеми позиціонування продукції із географічним зазначенням (ГЗ) в умовах євроінтеграції.

Мета статті – вивчити і проаналізувати питання охорони географічних зазначень на рівні України та Європейського Союзу й виявити перспективи, першочергові завдання імплементації міжнародних стандартів в українському законодавстві.

Виклад основних результатів дослідження. Дефініція «географічні зазначення походження товару» є засобом відображення зв'язку між товаром (його якістю, репутацією у споживачів) і місцем виробництва, ефективним інструментом привернення підвищеної уваги споживачів до своїх продовольчих товарів [3]. На відміну від товарних знаків, які ідентифікують підприємства, гео-

19. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. – К. : Видавничий центр "Академія", 2002 / голова редакційної ради : Б. Д. Гаврилишин [та ін.]. – Т. 2 / [відп. ред. С. В. Мочерний]. – 2002. – 952 с.
20. Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем. – К. : Науково-виробниче підприємство Видавництво „Наукова думка” НАН України, 2013. – 488 с.
21. Словник іншомовних слів. – К., 1997. – 776 с.
22. Передумови і практики реалізації реформ на регіональному і місцевому рівнях / Аналітична доп. Нац. ін-т стратег. дослідж. – К., 2014. – 68 с.
23. Концепції створення кластерів в Україні [Електронний ресурс]: проект/Департамент інвестиційної та інноваційної діяльності. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=121164.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2015 р.

*

УДК 330.631:377.77:339.138

*І.М. БЕЖЕНАР, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник*

*Л.М. МАЛІК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Географічна ідентифікація продукції як чинник її конкурентоспроможності

Постановка проблеми. Виробництво сільськогосподарської продукції та продовольства в умовах ринку (початок ХХІ ст.) орієнтоване на запити споживача, який стає дедалі вибагливішим при виборі продукту. До цього спонукає наявність значної кількості конкурентної пропозиції продовольчих товарів на ринку при поступовому зростанні доходів населення у світі. Необхідність приваблення споживачів зумовила запровадження виробниками систем управління позиціонуванням та просуванням продукції на ринках.

Особливо важливим це питання є для сільськогосподарських і продовольчих товарів регіонального походження. Підвищена увага та постійно зростаючий попит на них із боку споживачів зумовлені, передусім, їхніми оригінальними (часто унікальними) характеристиками.

Зазначений аспект маркетингових стратегій є актуальним з огляду на Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сільськогосподарських продуктів та продовольчих товарів із географічними зазначеннями займаються такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як: Г. Андрощук [1], М. Архипова [2], А. Афан [3], Ю. Бошицький [4], Л. Глухівський [8], С. Горленко [9], Р. Еннан [10], М. Паладій [13] та ін. Проте недостатньо висвітленими залишаються проблеми позиціонування продукції із географічним зазначенням (ГЗ) в умовах євроінтеграції.

Мета статті – вивчити і проаналізувати питання охорони географічних зазначень на рівні України та Європейського Союзу й виявити перспективи, першочергові завдання імплементації міжнародних стандартів в українському законодавстві.

Виклад основних результатів дослідження. Дефініція «географічні зазначення походження товару» є засобом відображення зв'язку між товаром (його якістю, репутацією у споживачів) і місцем виробництва, ефективним інструментом привернення підвищеної уваги споживачів до своїх продовольчих товарів [3]. На відміну від товарних знаків, які ідентифікують підприємства, гео-

графічне зазначення відображає район походження товару, залежність його характеристик від специфічних місцевих факторів (кліматичні й ґрунтові особливості).

Географічні зазначення належать до об'єктів інтелектуальної власності та підлягають правовій охороні й правовому захисту з метою ідентифікації певного (географічного) місця виробництва конкретної продукції та унеможливлення підробки товарів оригінальної якості [1].

Зазначений маркетинговий інструмент інтенсивно розвивається з початку XIX ст. після прийняття низки міжнародних угод: Паризької конвенції про охорону промислової власності (1883 р.); Мадридської угоди про припинення неправдивих або таких, що вводять в оману зазначень походження товарів (1891 р.); Лісабонської угоди про найменування місць походження та їх міжнародну реєстрацію (1958 р.); Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угода TRIPS – 1994 р.); багатосторонніх угод про зони вільної торгівлі тощо [2, 20].

Міжнародне законодавство у сфері охорони інтелектуальної власності, її патентування, використання й правового захисту активно розвивається з 90-х років минулого століття як наслідок активізації інтеграційних процесів і зовнішньоекономічної діяльності, зростання кількості підробок та обману споживачів.

Зокрема, згідно з Договором про функціонування Європейського Союзу (від 30.03.2010) політика якості є одним з інструментів реалізації цілей Спільної аграрної політики (ст. 39.1). Для їх досягнення запроваджуються спільні заходи, що сприяють підвищенню безпечності та поліпшенню якості агропродовольчої продукції, розширенню ареалу й збільшенню обсягів її споживання.

Нормативно-правова база ЄС щодо продуктів із географічними позначеннями включає щонайменше 10 документів, які поряд із європейським стандартом EN45011 регулюють загальносоюзний рівень охорони маркування в частині визначення, опису та презентації ароматизованих вин і спиртних напоїв, географічних зазначень та на-

йменувань походження сільськогосподарської продукції й продуктів харчування та харчових продуктів як традиційних визнаних специфічних видів продукції тощо.

Наразі виокремлено й ідентифіковано основні види якісних характеристик сільськогосподарської та харчової продукції, серед яких специфічне місце належить захищеним географічним зазначенням (*системи сертифікації*): PDO (Protected Designation of Origin); PGI (Protected Geographical indication); TSG (Traditional Specialities Guaranteed, a traditional product); Optional Quality Terms («mountain product», «product of island farming»); Organic farming (a method a production which is protective for environment and animal welfare); Label Rouge (a high quality product) [20].

Найпоширеніші PDO/PGI/TSG, які є індикатором і засобом ідентифікації продукції на ринку; символізують якість та різноманітність сільськогосподарської й харчової продукції; гарантують справедливу винагороду для виробників; забезпечують високий рівень захисту (в ЄС; на міжнародному рівні; закріплюють повагу до прав на інтелектуальну власність); підсилюють інструменти захисту культурної та гастрономічної спадщини [18].

Оскільки кількість продуктів із географічними зазначеннями зростає (у 2014 році їх нараховувалося вже 4069 (GI)), то й обсяги реалізації та прибуток у межах ЄС-27 і експорт GI-продукції за межі ЄС-27 постійно збільшується [12]. Зростає число країн, які визнають GI-продукцію: 1995 рік – 30, 2010-й – понад 160, включаючи Бразилію, Індію, Китай, Росію й ін.

Узагальнення практики країн-членів Євросоюзу доводить, що зареєстровані географічні зазначення PDO та/або PGI є ефективним інструментом підвищення конкурентоспроможності продукції на продовольчих ринках [11]. Але до визнання їх в ЄС географічні зазначення походження мають бути визнані в країні походження. Для цього необхідно довести їх традиційний характер, репутацію, простежуваність (незмінність) технологій за певний період часу та зв'язок із місцевістю, де вони виробляються. Охорона зазначень сільськогосподарських продук-

тів і продовольчих товарів у країнах-членах ЄС здійснюється на загальносоюзному рівні. Національний та загальносоюзний рівень охорони мають відмінності не лише у предметі охорони, а й у її обсягах. Контроль за специфікацією є обов'язковою умовою заявки на реєстрацію зазначення сільськогосподарського продукту або продовольчого товару і розглядається в ЄС як елемент спільної політики якості у сфері сільського господарства та захисту прав споживачів.

Угода про асоціацію Україна-ЄС (додаток XXII-С) включає 826 ГЗ сільськогосподарської та харчової продукції, з них 388 стосуються групи м'ясо-молочних, із 21 країни [14]. Відповідно до (п.2 ст. 201) цієї Угоди географічним зазначенням однієї сторони надається охорона іншою стороною, при цьому Україна на своїй території керуватиметься Законом України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» (п. 1-3 ст 202). Також у випадку, якщо в Україні випускається продукція з назвою, яка зазначена в Угоді, з моменту набрання чинності Угоди виробництво повинне бути припинене, підприємство в свою чергу може займатися тільки реалізацією залишків на складах.

Законодавча база України щодо товарів з географічними зазначеннями включає ряд нормативно-правових актів, зокрема Цивільний кодекс України (глава 45. Право інтелектуальної власності на географічні зазначення); Закон України «Про охорону прав на зазначення походження товарів»; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про перелік видових назв товару»; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про спеціально уповноважені органи для визначення та контролю особливих властивостей та інших характеристик товарів»; Наказ Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державний реєстр географічних назв» та інші [15].

Слід сказати, що у вітчизняному законодавстві розмежовують два поняття: просте зазначення походження товару (*не підлягає реєстрації*); кваліфіковане зазначення походження товару, що об'єднує два терміни – назву місця походження товару й географіч-

не зазначення походження товару, що *підлягає реєстрації* [4, 5, 6, 8, 13]. Вони в цілому зводяться до визначення «регіонального продукту» як розширеного поняття «географічного зазначення походження товару» та «назви місця походження товару» (рис. 1). Тому доцільно було б деталізувати прикметні ознаки та розкрити їх у специфікаціях сільськогосподарської та харчової продукції.

Оскільки кваліфіковані зазначення походження товарів є об'єктом інтелектуальної власності, то у зв'язку з цим виникають права на їхнє використання. Правова охорона кваліфікованих зазначень походження товарів виникає при проведенні їх реєстрації, яку здійснює уповноважений державою орган – Державний департамент інтелектуальної власності України – та засвідчується видачею відповідного свідоцтва, яке діє протягом десяти років від дати подання заявки на його реєстрацію. Існує можливість продовження терміну дії свідоцтва за умови надання власником свідоцтва підтверджуючих фактів, що він і надалі виготовляє свій товар у зазначеній в Реєстрі географічній місцевості, й характеристики відповідають тим, які зазначені в Реєстрі. Вітчизняне географічне зазначення походження товару може бути зареєстроване і в інших країнах, однак умовою іноземної реєстрації є реєстрація й одержання свідоцтва спочатку в Україні [7, 9, 10].

Вітчизняна нормативно-правова база передбачає реєстрацію географічного зазначення як виробником так і групою виробників. Порядок реєстрації географічної назви регіонального продукту в Україні зображений на рисунку 2:

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про спеціально уповноважені органи для визначення та контролю особливих властивостей та інших характеристик товарів» розподілило відповідно повноваження між: Міністерством аграрної політики та продовольства України; Міністерством культури; Міністерством екології та природних ресурсів; Міністерством охорони здоров'я.

Назва місця походження товару – назва географічного місця, яка вживається для позначення товару, що походить із зазначеного географічного місця та має особливі властивості, ... зумовлені характерними для даного географічного місця природними умовами або поєднанням цих природних умов з характерним для даного географічного місця людським фактором	Географічне зазначення походження товару – будь-яке словесне чи графічне позначення, що ... вказує на географічне місце походження товару, який має певні якості, репутацію або ін. характеристики, зумовлені характерними для даного географічного місця природними умовами чи людським фактором або поєднанням цих ... умов і людського фактора
Правова охорона надається назві місця походження товару, щодо якої виконуються такі умови: а) вона є назвою географічного місця, з якого даний товар походить; б) вона вживається як назва даного товару чи як складова частина цієї назви;	
Спільне:	
в) у географічному місці об'єктивно існують характерні природні умови чи поєднання характерних природних умов і людського фактора, що надають товару особливих властивостей порівняно з однорідними товарами з інших географічних місць; г) товар має відповідні властивості, що виключно або головним чином зумовлені характерними для даного географічного місця природними умовами чи поєднанням цих умов з характерним для даного географічного місця людським фактором;	в) у вказаному цією назвою географічному місці наявні характерні умови та/або людський фактор, що надають товару певних якостей чи інших характеристик; г) позначуваний цією назвою товар має певні якості, репутацію чи інші характеристики, в основному зумовлені характерними для даного географічного місця природними умовами та/або людським фактором;
Відміне:	
д) виробництво (видобування) і переробка позначуваного цією назвою товару здійснюються в межах зазначеного географічного місця.	д) хоча б основна складова позначуваного цією назвою товару виробляється та/або переробляється в межах зазначеного географічного місця.
Регіональний продукт – це продукт, який: - має історично-існуючу назву, що містить у своєму складі назву місця походження товару та/або географічне зазначення походження; - виробляють на певній території (чітко визначені межі виробництва, переробки, виготовлення та приготування продукту – регіон або обмежена географічна зона) - за традиційною (протягом не менше 25 років), унікальною, притаманною лише даній території технологією та незмінними методами виробництва і оригінальними способами виготовлення; - відрізняється специфічними, властивими лише йому якостями та характеристиками, виключно або головним чином зумовлені специфікою географічного середовища, у тому числі природними та людськими факторами; - сировина для виробництва товару походить із географічного місця виробництва товару; - захищений законодавством від копіювання.	

Рис. 1 Визначення дефініції «регіональний продукт»

Джерело: Сформовано на підставі Закону України «Про охорону прав на зазначення походження товарів».

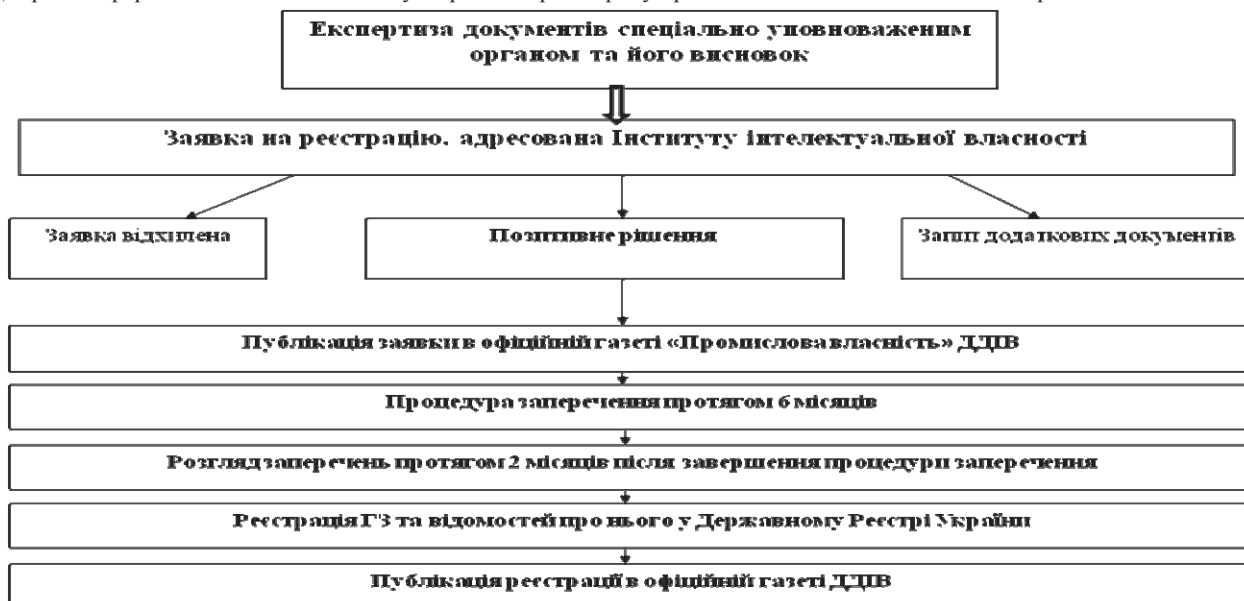

Рис. 2. Порядок реєстрації географічного зазначення продукту в Україні

Джерело: [15].

Поки що список зареєстрованих продуктів із географічним зазначенням в Україні є досить малим. За даними Державного департаменту інтелектуальної власності в Україні зареєстровано лише 20 продуктів (ГЗ), де переважають вина (7) і мінеральні води, з них – 13 українських, 4 – походження з Російської Федерації, 2 – походження з Італії [16, 17]. Не зареєстровано жодного м'ясо-молочного товару, що характеризується українським походженням. Такі тенденції є негативними, адже у разі відсутності зареєстрованих продовольчих продуктів із географічним зазначенням, вони не можуть претендувати на захист як на території України, так і на території ЄС. Це може пояснюватися складнощами, невизначеністю, непопулярністю порядку реєстрації географічних зазначень в Україні та відсутністю широкого інформування про очікувані вигоди.

Відмінність між законодавством України й ЄС полягає також у тому, що в ЄС мінеральні води регулюються окремим нормативним документом – Директивою 54/2009 від 18.06.2009 р. Європейського Парламенту та Ради щодо розробки й продажу природних мінеральних вод, яка не передбачає реєстрації зазначень мінеральних вод. Слід також згадати про вина та спиртні напої, зазначення яких мають також окремий режим правової охорони в Європейському Союзі, хоча предметом охорони Регламенту 510/2006 залишаються зазначення пива. В Україні немає чіткого поділу, тому у відомостях про зареєстровані в Україні кваліфіковані зазначення походження товарів є й вина і мінеральні води, на протипагу ЄС.

Ще одним питанням, яке досі не регулюється українським законодавством, є питання традиційних продуктів, які характеризуються оригінальними, традиційними методами виготовлення, технологією виробництва. В Україні не існує реєстру найменувань сільськогосподарських продовольчих товарів і традиційних продуктів, який міг би служити механізмом їх просування на ринках. Мало доступної інформації про них як у друкованих, так й Internet виданнях, не окреслено чіткого взаємозв'язку їхньої якості, або виняткових особливостей із застосуванням традиційних методів виготовлення.

Аналіз норм вітчизняного законодавства доводить невизначеність зв'язку між харчовим продуктом і місцем його походження. Якщо законодавство ЄС про географічні зазначення стосується тільки харчових продуктів та вин, то в Україні немає жодних обмежень щодо товарів і послуг. Відсутні також визначення детальних характеристик товарів позначених географічними зазначеннями (критерії опису товарів та процедури підтвердження їх відповідності). Такий стан суперечить ст. 4 Регламенту Ради ЄС №510/2006 (детальний опис характеристик продукту, технології й стадій виробничого процесу, пакування та маркування, зв'язку між якостями і географічним середовищем, між особливими властивостями й географічним походженням) і обмежує можливості забезпечення захисту українських брендів на території Європейського Союзу. Якщо навіть географічне зазначення походження вітчизняних товарів пройшло національну процедуру та зареєстроване в ДП «Український інститут промислової власності», воно все одно не зможе підпадати під відповідні процедури в Європейській комісії.

До того ж в Україні про переваги реєстрації продуктів із географічними зазначеннями поінформована незначна кількість виробників.

Окремої уваги потребує проблема механізмів контролю за специфікацією, що обмежує захист прав споживачів. В Україні поки що не існує дієвої системи контролю за використанням географічних зазначень. В ЄС із цією метою апробовано широкий спектр засобів і заходів, зокрема: сертифікація технологій та вироблених продуктів на відповідність вимогам чинних стандартів, запровадження виробниками контролю (само- і внутрішній контроль, органами сертифікації) за дотриманням встановлених характеристик продукції, що реалізується на ринках, широкий спектр покарань тих виробників, які не мають права використовувати захищені ГЗ для власної продукції (включаючи тривалі судові процеси за неправомірне їх використання), проведення інформаційних компаній, гастрономічних фестивалів та інших заходів із метою популяризації продуктів із захищеними ГЗ і підвищення їх конкурентоспроможності тощо.

Потрібне узгодження діяльності між Міністерством аграрної політики та продово-

льства України й Інститутом інтелектуальної власності для проведення аудиторських перевірок, видання та анулювання сертифікатів (свідоцтв), що підтверджують відповідність виробничого процесу, складу харчового продукту, традиційності.

Повертаючись до Угоди Україна-ЄС, слід зазначити, що у додатку XXII-С присутня велика кількість сирів. Зважаючи на велике поширення назв деяких сирів по території України, встановлено перехідні періоди, згідно з якими сири з географічним зазначенням Парміджіано Реджіано, Рокфор, Фета можуть виробляти в Україні протягом ще 7 років, проте реалізовувати їх можна лише на території України. Після закінчення цього періоду сири без дозволів власників сертифікатів виробляти на території України не можна.

Також Україна домовилася про 10-ти річний перехідний період і компенсаційні заходи з ребрендингу щодо таких алкогольних продуктів, які популярні в нашій країні – шампанське, коньяк, мадейра, порто, херес, шері, кальвадос, граппа, португальський аніс, арманьяк, марсала, малага й токай [14, 21].

Тому виникає нагальна потреба у реєстрації вітчизняних сільськогосподарських і продовольчих товарів із географічним зазначенням, де чітко визначені географічні межі виробництва товару, насамперед в Україні (національна частина охорони), як першого етапу загальносоюзної європейської охорони. Адже українські регіони характеризуються великою кількістю таких регіональних продуктів, особливо різних видів сирів (Рахівська бринза, Селиський сир тощо), які потенційно можуть одержати захист та охорону не тільки в Україні, а й в усьому Європейському Союзі.

Крім виробництва сирів, потенційно захищеним може стати виробництво вина (Закарпатська, Одеська області); виробництво фіточаїв, сушеної й консервованої продукції; вирощування органічної продукції сертифікованими господарствами.

Як показують дослідження, в Україні є популярні регіональні продукти, які можуть претендувати на одержання статусу продуктів із географічними зазначеннями.

На підставі досвіду Польщі можна зазначити, що охорона таких продуктів забезпечить зайнятість сільського населення та

швидкий розвиток зеленого, гастрономічного, винного, екологічного, етнографічного туризму. Для підтвердження даної тези нами було здійснено прогностичну оцінку зміни рівня зайнятості Закарпатської області як перспективного регіону для розвитку регіональних продуктів, завдяки його географічному розташуванню, природно-кліматичним факторам і традиційності виробництва деяких продуктів. За даними Державної служби статистики України рівень зайнятості в даному регіоні коливається від 56,4 до 59,9% протягом 2008-2014 років. Також спостерігається тенденція до зниження рівня зайнятості з кожним роком. Тому побудувавши на основі наміченої тенденції прогноз, можемо констатувати подальший поступовий спад до 55,3% у 2020 році.

Якщо ж Україна піде шляхом європейських країн та зареєструє свої регіональні продукти й зможе підвищити їхню популярність на міжнародному ринку як важливого елементу національної культури, то і рівень зайнятості підвищиться. Зростання ефективності виробництва продукції з ГЗ сприятиме розширенню виробничих потужностей наявних сільськогосподарських підприємств та створенню нових, і, як результат зросте кількість робочих місць.

Тому в основу оптимістичного сценарію розвитку було закладено функцію зростання, за якою рівень зайнятості підвищиться до 64% у 2020 році, що може бути повністю втіленим у життя завдяки активній державній підтримці.

Отже, розвиток в Україні географічного маркування агропродовольчої продукції та подальшого захисту їх найменувань у ЄС у перспективі вбачається на основі реалізації таких організаційно-економічних заходів:

а) гармонізація вітчизняної законодавчо-нормативної бази у сфері географічних зазначень й їх правового захисту із законодавством і практикою країн-членів ЄС;

б) виявлення традиційної регіональної продукції, ареалів поширення та її відображення на картографічних матеріалах;

в) доведення дорадчими службами до місцевих виробників, органів місцевої влади, представників галузевих структур, асоціацій перспектив реєстрації продуктів із географічними зазначеннями, допомога у складанні

й поданні заявок на реєстрацію регіональної продукції (ГЗ походження), після реєстраційний супровід і процедури по реєстрації продукту в ЄС;

г) розробка специфікації на продукцію, опис технології та етапів виробництва, систематизація основних характеристик і зв'язку між її споживчими властивостями та місцевими природними й етнічними чинниками цієї території, процедур підтвердження відповідності продукції характеристикам, які встановлені та закріплені для неї в специфікації та/або залучення для цього державної установи ринкового нагляду тощо;

д) активне просування вітчизняної продукції у країнах-членах ЄС.

Висновки. У процесі глобалізації та євроінтеграції інтерес може викликати той продукт, що наділений унікальними властивостями, які можуть бути зумовленими особливостями місцевості його виробництва. Ратифікація Угоди про асоціацію Україна-ЄС сприяла стабілізації позицій АПК на ринках ЄС. Однак загострилися проблема гарантування безпеки й якості продукції, підвищення її конкурентоспроможності в «єдиному нормативному просторі» Європи.

В Україні є достатня кількість регіональних продуктів, що потребують сертифікації. Для її популяризації необхідна ефективна інформаційна підтримка (проведенням рекламних компаній, виставкових і ярмаркових заходів із метою промоції особливостей виробництва та унікальності споживчих властивостей) і максимальне спрощення процедур їх реєстрації. Потрібно також розробити відповідний механізм контролю специфікації, щоб убезпечитися від відмови у реєстрації з боку Єврокомісії, для якої контроль поряд із охороною є частинами загальноєвропейської спільної політики якості сільськогосподарських продуктів.

Поширення вітчизняної високоякісної конкурентоспроможної продукції із географічним зазначенням сприятиме розвитку сільських територій, регіональних традицій; забезпечить приплив інвестицій у регіон, стимулюватиме створення малих форм підприємництва, кооперацію у сфері сільськогосподарського обслуговування, сільського й екотуризму тощо. Це дасть змогу Україні стати повноправною частиною Європейського Союзу, а її продуктам – зайняти чільне місце на ринку та у кошиках споживачів як вітчизняних, так і зарубіжних.

Список використаних джерел

1. Андрощук Г. Географічні зазначення: характер прав, існуючі системи охорони та захист (частина 1) / Г. Андрощук // Інтелектуальна власність. – 2005. – № 11. – С.7-13.
2. Архипова М.І. Проблеми адаптації законодавства України щодо географічних зазначень відповідно до Угоди ТРІПС / М. Архипова // Університетські наукові записки. – 2005. – Вип. 4. – С. 102-107.
3. Афан А. Проблемні аспекти правового регулювання географічних зазначень / А. Афан // Юридичний вісн. України. – 2007. – № 32. – С. 8.
4. Бошицький Ю. Л. Основні проблеми правової охорони географічних зазначень в Україні / Ю. Л. Бошицький // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 39. – С. 216-222.
5. Ващук Я. Про реєстрацію в Україні зазначень походження товарів [Електронний ресурс] / Я. Ващук. – Режим доступу: <http://patent.km.ua/ulcr/aicles/il379>.
6. Костенко В. Перспективи впровадження географічних зазначень для України / В. Костенко // ТАІЕХ-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agroosvita.com/.
7. Терес В. Огляд потенціалу якісних продуктів харчування із географічним зазначенням та попит на них в Україні. МБФ «Добробут громад (Heifer-Ukraine)» / В. Терес // ТАІЕХ-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agroosvita.com/.
8. Глухівський Л. Про стан правової охорони зазначень походження товарів в Україні / Л. Глухівський // Інтелектуальна власність. – 2007. – №1. – С. 18-23.
9. Горленко С.А. Охрана наименований мест происхождения товаров: актуальные проблемы / С. А. Горленко // Патенты и лицензии. – 2010. – № 3. – С. 3-10.
10. Еннан Р.С. Правова охорона географічного зазначення у ЄС / Р. С. Еннан // Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво: тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. – С. 170-172.
11. Лакерт К. Географічні зазначення: минуле, сьогодення, майбутнє / К. Лакерт // Захист прав інтелектуальної власності: досвід Сполучених Штатів Америки: Зб. документів, матеріалів, статей, за заг. ред. О. Д. Святоцького. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 221-229.
12. Крисанов Д. Географічні зазначення походження агропродовольчої продукції: європейський досвід і вітчизняні перспективи / Д. Крисанов // Економіст. – 2014. – № 10. – С. 18-24.
13. Паладій Н. Защита географических указаний происхождения товаров в Украине / Н. Паладій // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 5-6. – С. 3-14.

14. Проект Угоди про асоціацію України з ЄС. Додаток XXII-С. Географічні зазначення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, згадані у статті 202(3) цієї Угоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=5...

15. Розвиток законодавства у сфері охорони географічних зазначень /Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/4495>.

16. Система оцінки якості сільськогосподарської продукції за допомогою маркування географічного походження. Сайт Київської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kyiv-obl.gov.ua/.

17. Тараненко О.М. Особливості використання географічних зазначень в Україні/О. Тараненко// Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 232-235.

18. Alberto Ribeiro de Almeida. EU Legal acts – PDO, PGI and TSG// TAIEХ-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agroosvita.com/.

19. Audier J. Protection of Geographical Indications in France and Protection of French Geographical Indications in Other Countries/J.Audier// Symposium on the International Protection of Geographical Indications in the Worldwide Context. – 1999. – P.223-243.

20. Baeumer Ludwig. Protection of Geographical Indications under WIPO Treaties and Questions concerning the Relationship between those Treaties and the TRIPS Agreement // Symposium on the International Protection of Geographical Indications in the Worldwide Context. – 1999. – P. 9-39.

21. Emilie Lebrasseur. EU legislation requirements and procedures for obtaining geographical indication for agricultural products// TAIEХ-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agroosvita.com/.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2015 р.

* * *

Новини АПК

В Україні намолочено 60 млн т зерна

I. Проведення збиральних робіт

У поточному році в усіх категоріях господарств станом на 01 грудня зернові та зернобобові культури при прогнозі 14,6 млн га зібрано на площі 14,5 млн га (99% до прогнозу), намолочено 60 млн т зерна при врожайності 41,5 ц/га (у 2014 р. – 43,4 ц/га).

Найбільший вал зерна намолотили хлібороби Полтавської – 5 млн т, Харківської – 4,5, Дніпропетровської – 4,0, Вінницької – 3,8, Черкаської – 3,8, Одеської – 3,6, Кіровоградської – 3,5, Сумської – 3,3, Чернігівської – 3,2 та Миколаївської – 3,0 млн т областей.

Найвища урожайність зернових та зернобобових культур у Черкаській – 59,8 ц/га, Полтавській – 56,7, Хмельницькій – 55,2, Сумській – 54,2, Київській – 51,9 ц/га областях.

У даний час продовжується збирання пізніх культур.

Кукурудзи на зерно при прогнозі 4,1 млн га обмолочено на площі 3,9 млн га, або 96%, намолочено 22,1 млн т при врожайності 56,2 ц/га (у 2014 р. – 59,0 ц/га).

Соя при прогнозі 2,1 млн га зібрана з площі 2,1 млн га, або 100%, намолочено 3,8 млн т при врожайності 17,7 ц/га.

Цукрові буряки при прогнозі 238 тис. га викопано на площі 238 тис. га, або 100%, накопано 10,2 млн т при врожайності 429 ц/га (у 2014 р. – 463 ц/га), вивезено 9,6 млн т.

Зяблевий обробіток ґрунту проведений на площі 12,8 млн га (92% до прогнозу), у тому числі глибока оранка – 790 тис. га (114%).

II. Посів озимих культур

Посіяно близько 6,7 млн га, або 90% від запланованих площ озимих культур. Посів озимих завершено у 14 областях. Поряд із цим у Херсонській області посіяно озимих – 64%, Кіровоградській – 74%, Миколаївській та Дніпропетровській по 76% до прогнозу. По зоні Степу цей показник становить 82%, Полісся – 100%, Лісостепу – 101%.

Пшеницю та тритикале посіяно на площі 5,6 млн га, що становить 91% від запланованої площі, ячмінь – на площі 879 тис. га, або 84%, жито озиме – на площі 145 тис. га, або 92% запланованої площі.

Озимий ріпак посіяно на площі 649 тис. га, або 79% до прогнозу.

Прес-служба Мінагрополітики України

Інституційно-господарські форми інтеграції економічних суб'єктів: теоретико-функціональний зміст

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, корпоратизації міжгосподарських зв'язків створення міжрегіональних вертикально-інтегрованих аграрних структур ефективно позначається на інноваційному розвитку агробізнесу, обороті ресурсів і капіталу та зниженні рівня трансакційних витрат в аграрному секторі економіки. Керованість зазначеного досягається завдяки централізації управлінських функцій, що передбачає єдину фінансову, інвестиційну, маркетингову та цінову політику.

Пріоритетний характер механізмів ринкової інтеграції в структурній трансформації аграрного сектору економіки визначає необхідність наукового обґрунтування інституційно-господарських факторів, організаційних моделей формування інтегрованих аграрних структур. Разом із тим затребуваними залишаються механізми й інструменти регулювання інституційно-господарських форм інтеграційного об'єднання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти наукової проблеми організації міжгалузевого обміну в аграрному секторі економіки, його трансформації на основі механізмів вертикальної інтеграції знайшли відображення в роботах багатьох дослідників.

Концептуальні аспекти та теоретико-методологічні засади розвитку вертикальної інтеграції в аграрному секторі економіки, трансформації міжгалузевого обміну на основі механізмів вертикальної інтеграції до-

сліджені в наукових працях В.Г. Андрійчука [1], Г.А. Баклаженка [2], Г. Баркера [3], А.М. Гатауліна [4], О.С. Гудзь [5], В.В. Зіновчука [6], М.Й. Маліка [7], О.О. Молдован [8], Ю.О. Нестерчук [9], К.Ю. Позднякова [10], В.Г. Федоренка, О.М. Діденка, М.М. Руженського [11], А.А. Попова [12], Б.А. Райзберга [13], О.А. Родіонової [14], П.Т. Саблука [15, 16], О.О. Томіліна [17], О.І. Уільямсона [18], І.Г. Ушачова, В.П. Арашукова [19], Л.І. Федулової [20], В.Ф. Шукаловича [21, 22], О.Г. Шпикуляка [23] та зарубіжних учених [28-37].

Разом із тим багато питань щодо механізмів інтеграції аграрних структур, формування та регулювання ефективної системи міжгалузевого обміну в аграрному секторі економіки в умовах становлення процесів інтеграції залишаються маловивченими.

Мета статті – визначити й дослідити теоретико-функціональний зміст інституційно-господарських форм вертикальної інтеграції, що полягає в обґрунтуванні інституційно-економічних умов, організаційних моделей і механізмів розвитку аграрного сектору економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасний етап розвитку аграрного сектору економіки України характеризується розвитком процесів міжгосподарської кооперації, вертикальної та горизонтальної інтеграції, що ефективно позначається на структурній трансформації галузей аграрного сектору економіки, активізації інноваційно-інвестиційних процесів і модернізації агропромислового виробництва. В умовах збереження диспаритету цін на сільськогосподар-

ську і промислову продукцію, структурних диспропорцій у рівні розвитку галузей аграрного сектору економіки, нестійкого фінансового становища багатьох сільгосптоваровиробників, недоступності кредитних ресурсів, найбільш затребуваним є формування та розвиток стратегії інтегрованого зростання (вертикальної й горизонтальної інтеграції) аграрних підприємств.

Саме механізми та форми ринкової інтеграції є тим напрямом структурної модернізації, за рахунок якої створюються підприємницькі інтегровані об'єднання, суб'єкти яких утворюють повний ланцюг просування аграрної продукції до кінцевого споживача. Формування вертикально-горизонтальних інтегрованих агропідприємств сприяє консолідації капіталу, значному скороченню рівня трансакційних витрат, зростанню ефективності міжгалузевого обміну та ринкової координації, а відповідно – підвищенню конкурентоспроможності суб'єктів інтегрованої структури. Об'єднання учасників в інтегрованих структурах здійснюється "по вертикалі" або "горизонталі", що забезпечує гарантію збереження власності, впровадження новітніх технологій при плануванні "зверху-вниз". Зазначимо, що інтеграція розглядається на різних рівнях, напрямках і ступенях інтеграції.

Коротко зупинимось на економічній сутності дефініції "інтеграція", що відображено в таблиці 1.

Огляд публікацій щодо дефініції "інтеграція" уможливорює говорити про те, що не існує нині загальноприйнятого визначення зазначеного поняття інтеграції економічних суб'єктів.

Саме тому, ґрунтуючись на досліджуваних підходах до визначення феномену інтеграції, зазначимо форми інтеграції ринкових економічних суб'єктів як елемент взаємодії на основі безперервного механізму узгодження інтересів у складі інтегрованої структури з метою розширення та гармонізації виробничих і збутових ланцюгів.

Слід зауважити, що в своєму дослідженні основну увагу приділятимемо вертикальній інтеграції, під якою розглядаємо інституційно-економічний процес залучення в єдину інтеграційно-організаційно-економічну структуру підприємств, що забезпечують або забезпечуватимуть єдиний виробничо-збутовий ланцюг із визначеними функціями контролю над ними одного підприємства чи компанії, що здійснює управління. При цьому стадія виробництва розуміється як процес, у результаті якого до первинної вартості продукту приєднується додана вартість, а сам продукт переміщається по ланцюгу до кінцевого споживача. Також слід звернути увагу й на те, що основними передумовами виникнення інтеграції є: нерівномірний розвиток галузей аграрного сектору економіки; зниження норми прибутку в реальному секторі економіки та розвиток науково-технічного прогресу.

Вертикальна інтеграція є ефективним механізмом трансформації відносин міжгалузевого обміну, що лежать в основі міжгосподарських трансакцій в аграрному секторі економіки, та включають організаційно-економічний взаємозв'язок між підприємствами, що забезпечують функціонування виробничо-збутового ланцюга.

1. Теоретичні підходи до дефініції "інтеграція" щодо визначення механізмів інтеграції економічних суб'єктів

Автор	Визначення дефініції "інтеграція"
П.Т. Саблук	Охоплює широке коло різноманітних економічних явищ і процесів зближення, пристосування, узгодження діяльності, об'єднання підприємств та підприємців на основі спільних результатів господарювання
В.Г. Андрійчук	Сутність агропромислової інтеграції полягає в поєднанні окремих частин в єдине ціле, маючи на увазі розвиток виробничих і економічних зв'язків між галузями і підприємствами агропромислового комплексу, які пов'язані між собою, технологічно та об'єктивно орієнтовані на виробництво кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини
О.Є. Гудзь	Інтеграцію розглядає на рівні окремих суб'єктів господарювання як коаліційне об'єднання діяльності деяких функцій підприємств при збереженні ними юридичної та частково, економічної самостійності
А.М. Гатаулін, Ю. Р. Стратонович, Р.С. Гайсин	Інтеграція розглядає як комплекс організаційних форм розвиненої співпраці економічних суб'єктів різних сфер, галузей і видів діяльності, економічною основою якої є суспільний розподіл праці, спеціалізація і кооперація

А.А. Попов	Сукупність організаційно-економічних стосунків між господарюючими суб'єктами як елементами, що взаємодіють у складі інтегрованої структури як інтеграційного цілого, на координаційних або субкоординаційних засадах з метою встановлення стійких взаємодій, що повторюються, в процесах організації виробництва, праці і управління, обміну результатами виробництва з метою гармонізації економічних інтересів, досягнення синергетичного ефекту при спільній діяльності
Б.А. Райзберг	Об'єднання економічних ринкових суб'єктів, поглиблення їх взаємодії та розвиток зв'язків між ними. Економічна інтеграція має місце як на рівні національних господарств, окремих країн, так і між підприємствами, фірмами, компаніями, корпораціями. Вона проявляється як у розширенні й поглибленні виробничо-технологічних зв'язків, сумісному використанні ресурсів, об'єднанні капіталів, так і в створенні сприятливих умов щодо здійснення економічної діяльності

Джерело: Сформовано автором на основі проаналізованих джерел [1, 4, 5, 12, 13, 15].

Проте міжгалузевий обмін в аграрному секторі економіки не забезпечує еквівалентних умов ринкової співпраці (взаємодії та координації), відповідно до чого існують диспропорції у формуванні й розподілі доданої вартості між суб'єктами аграрного сектору економіки. Саме через тривале порушення еквівалентності міжгалузевого обміну відбувається поступове зниження обсягів агропромислового виробництва, інвестиційної активності тощо.

У цьому аспекті саме механізми та інституційно-господарські форми ринкової інтеграції забезпечують міжгалузевий (міжгосподарський) рух продукції по стадіях її просування при збереженні майнової і господарської самостійності та самозайнятості учасників інтегрованої структури.

Мотив як ефективна інституція ринку забезпечує функціонування механізму ринкової інтеграції та формує потенційні напрями функціонування цілісної інтеграційної структури, що наведені на рисинку 1.

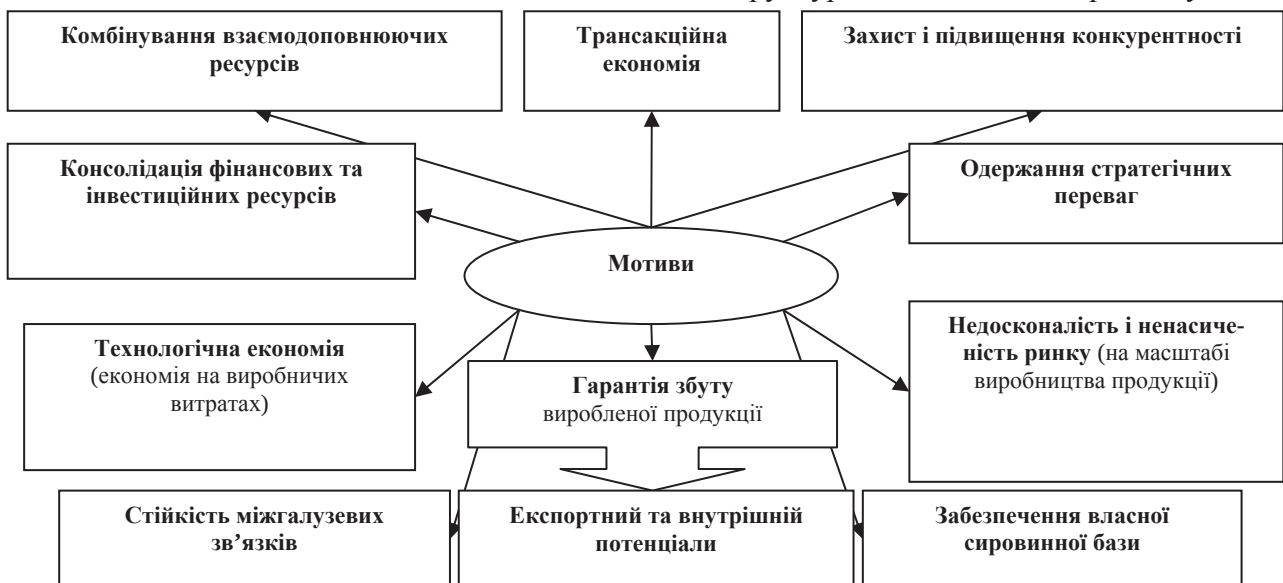

Рис. 1. Напрями функціонування інтеграційного механізму через мотив як інституцію ринку

Джерело: Сформовано автором на основі власного дослідження.

У свою чергу функціонування інтеграційного механізму забезпечує розвиток інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки, що сприяє його ефективнішому функціонуванню, а саме: формуванню інтегрованої структури відповідної інституційно-господарської форми через створення всіх ланок ринкового ланцюга (виробництво-зберігання/переробка-реалізація); підвищен-

ню ефективності управління власністю, забезпеченню еквівалентності міжгалузевого обміну в рамках інтегрованої структури; вдосконаленню організаційно-економічного механізму координації трансакцій.

Ключові концепції й теоретичні підходи до формування і розвитку вертикально-інтегрованих структур сформовані та наведені на рисунку 2.

Рис. 2. Теоретико-функціональні концепції формування та розвитку інтегрованих структур

Джерело: Сформовано автором на основі опрацьованої літератури.

Потенціал інтеграційних механізмів міжгалузевого обміну в аграрному секторі економіки передбачає формування замкнутих виробничо-збутових ланцюгів і системи інструментів та механізмів регулювання внутрішнього ринку.

Сучасний етап розвитку аграрного сектору економіки характеризується розвитком процесів вертикальної та горизонтальної інтеграції,

заснованої на інтраекономічних (корпоративних) механізмах акумуляції капіталу і централізації управлінських функцій. Інституційно-господарські форми господарюючих суб'єктів та їх взаємодія визначають правила побудови системи організаційно-економічних відносин, порядок регулювання міжгосподарських, міжгалузевих зв'язків в аграрному секторі України (рис. 3).

Рис. 3. Основні інституційно-господарські форми інтеграції економічних суб'єктів в аграрному секторі України

Джерело: Сформовано автором на основі власного дослідження.

Холдинг як вертикально-інтегроване формування в аграрному секторі економіки є інституційно-економічною системою, структурні ланки якої взаємодіють між собою при просуванні продукції по стадіях виробничо-технологічного циклу (виробництво сільськогосподарської сировини – переробка, виробництво продовольчої продукції – реалізація готової продукції). В рамках вертикально-інтегрованого формування окремі підприємства виконують певне коло функцій відповідно до стратегічного плану розвитку інтегрованого формування (між структурними ланками встановлюються функціональні зв'язки). У даному контексті вертикальна інтеграція є механізмом забезпечення саморегулювання даної інституційно-економічної системи.

Особливе місце серед інтегрованих структур саме аграрного сектору економіки займають агрохолдинги, що є сукупністю юридичних осіб (учасників), зв'язаних між собою

договірними або майновими стосунками, при управлінні діяльністю інших учасників головною компанією (інтегратором). В основі формування агрохолдингових структур лежить концентрація власності на основі механізмів злиття. Земельний чинник є визначальним для багатьох агрохолдингів в Україні. Доказом цього є формування впродовж останніх років великих агрохолдингів із розміром земельних банків, що концентруються в одних руках, до 700 тис. га (рис.4).

Як результат, можна говорити про дві функціональні особливості українських агрохолдингових формувань: перша – негативна, концентрація в одних руках значного розміру земельного ресурсу, частина з яких просто не обробляється; друга – позитивна, нарощування виробництва аграрної продукції та експорт її на зовнішні ринки, що забезпечується через можливість формування значних обсягів продукції.

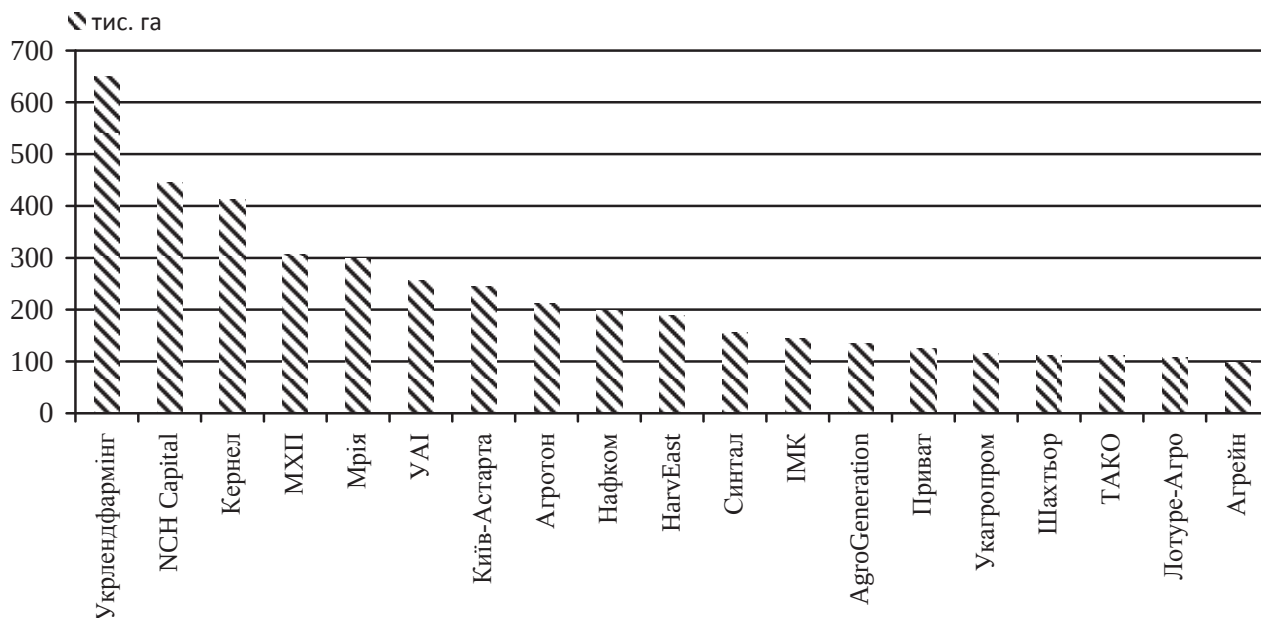

Рис. 4. Земельний фонд найбільших агрохолдингів в Україні у 2014 році

Джерело: Сформовано автором за даними національного порталу Латифундист.

Зокрема, агрохолдинг "Мрія" заявив про початок оптимізації земельного банку, в рамках якої планується припинити договори оренди землі на 4,5 тис. га, які контролюються, але не обробляються. Доказом того, що частина землі просто "відстоюється" або очікує запровадження ринку землі, який можливо почне своє функціонування із 1 січня 2016 року, та дозволить агрохолдингам її продавати, є і те, що управління агрохолдингу "Мрія" взяло на себе обов'язки в 2015/16 маркетинговому році обробити 160 тис. га, а в 2016/17 – 165 тис. га (із загального земельного банку 271 тис. га і 280 тис. га відповідно). Про це йдеться в "Стратегії розвитку грошових потоків і земельного банку до 2021 р.", опублікованій на сайті компанії. Така ж ситуація і по інших агрохолдингах.

Відповідно до генезису інтегрованих структур можна виділити чотири групи агрохолдингів: а) приватні – державного (трансрегіонального) масштабу; б) створені великими структурами, фінансовими групами, що функціонують в інших галузях; в) регіональні, створені при активній участі територіальних органів влади; г) із домінуванням іноземного капіталу (транснаціональні).

Найвищою ефективністю характеризуються агрохолдингові інтеграційні структури із замкнутим циклом виробництва і переробки продукції, на умовах вертикальних чи горизонтальних механізмів інтеграції, що створені та функціонують за принципом технологічної сполучності в єдину організаційно-виробничу систему, структурні ланки яких утворюють повний технологічно-організаційний ланцюг (виробництво - переробку - реалізацію готової продукції).

Так, вертикально-інтегрованою агропромисловою компанією що працює в агропромисловому секторі України, є ЗАТ "Кернел-Груп", яка лідирує на українського ринку серед виробників оліє-жирової галузі (питома вага 35% від загального обсягу) [24]; найбільшим гравцем на ринку м'яса птиці (утримує майже 50% вітчизняного ринку курячого м'яса) стала інтегрована структура ВАТ "Миронівський хлібопродукт", що є унікальною моделлю вертикальної інтеграції повного циклу [25]; на ринку кондитерських виробів такою інтегрованою структурою можна вважати міжнародну кондитерську корпорацію "Roshen" (26,4% ринку кондитерських виробів [26] і найбільшим оператором на ринку хліба та борошна в Україні є вертикально-інтегрована структура ЗАТ "Холдинг "Т і С" [27].

Таким чином, характерними функціональними особливостями агрохолдингових структур в Україні є: комбінування приватної форми власності (у т.ч. великими корпораціями і ФПГ); основними способами створення холдингових структур залишаються придбання активів неефективних і непрацюючих підприємств інтегратором (фінансово-стійким підприємством); домінування великотоварного виробництва у вертикально-інтегрованих структурах (у т.ч. холдингах).

Разом із тим слід виділити ряд інституційно-господарських проблем, що характеризують функціональну особливість холдингових структур у аграрному секторі економіки: незначні позиції агрохолдингів у структурі виробництва продукції аграрного сектору економіки; наявність проблем у регулюванні взаємодії підприємств-учасників – значні боргові зобов'язання організацій-інтеграторів і учасників (у серпні 2014 року агрохолдинг «Мрія» повідомив про прострочену виплату близько 9 млн дол. Процентного доходу і близько 120 млн дол. в рахунок погашення боргу за її зобов'язаннями. Сукупна заборгованість на момент оголошення дефолту становила близько 1,3 млрд дол.); нерозв'язані проблеми оподаткування в кооперативно-інтеграційних формуваннях (зокрема мова йде про кооператив, який юридично визначається як неприбуткова організація, проте на практиці це не так); необ'єктивний розподіл прибутку між учасниками структури; відсутність на законодавчому рівні визначення правової форми "агрохолдинг".

Серед основних механізмів, що забезпечують ефективність діяльності агрохолдингу, є: а) стратегічне управління; б) планування діяльності структурних підрозділів; в) розробка і контроль виконання стандартів, виводування системи кризових функцій; г) управління інвестиційними проектами.

Іншою й однією з пріоритетних інституційно-господарських форм вертикальної інтеграції учасників ринкового середовища в Україні є кластер. У нашому ж випадку характерним для аграрного сектору економіки є агропромисловий кластер, тобто територіально локалізована інтегрована структура, заснована на угоді про співпрацю юридично

незалежних суб'єктів господарювання і направлена на розвиток інноваційних процесів. Створення агрокластерів є актуальним, насамперед для регіонів, для яких агропромислове виробництво має стратегічне значення та сприяє активізації підприємницької активності суб'єктів агробізнесу, підвищенню рівня конкурентоспроможності регіону, забезпечує його інноваційний розвиток.

Особливістю кластера є зв'язок між географічною близькістю економічних агентів. До позитивних моментів можна віднести й те, що учасниками можуть бути не тільки підприємства, а також і ВНЗ, наукові установи, що часто стають їхньою основою; зниження бар'єрів для обміну знаннями; активними гравцями є малі та середні підприємства, що не мають ринкової влади; стимулювання появи нових бізнесів і розширення меж кластера; можуть мати галузевий та міжгалузевий характер; за рахунок своєї структури і механізму часто виступають чинником підвищення державної та місцевої конкурентоспроможності й розвитку території; підвищують інноваційну активність усередині кластера; малий ступінь вертикальної інтеграції полегшує входження в кластер нових фірм. Кластери особливо ефективні для створення і запровадження нововведень.

Такої ж думки дотримується і академік П.Т. Саблук, який зазначає: "... кластерні системи є втіленням комбінації наукових, виробничих і комерційних структур, та на основі використання переваг коопераційної взаємодії сприяють формуванню і ефективному використанню реальних конкурентних переваг окремих підприємств, галузей, регіонів, національних економік в умовах посилення світового конкурентного протистояння. На даному етапі розвитку економіки України кластери можуть бути ефективним інструментом інтенсифікації розвитку вітчизняного підприємництва і посилення ринкових позицій окремих економічних суб'єктів" [16, с.4].

Слід відзначити що на нинішній час в Україні функціонують агрокластери й одним із перших є "Агротехніка", основне завдання якого – виготовлення техніки для сільського господарства, до якого увійшли заводи, господарства та аграрні ВНЗ України.

На рисунку 5 нами сформовано основні функціональні ознаки кластерної інтеграції

ційної структури в аграрному секторі економіки.

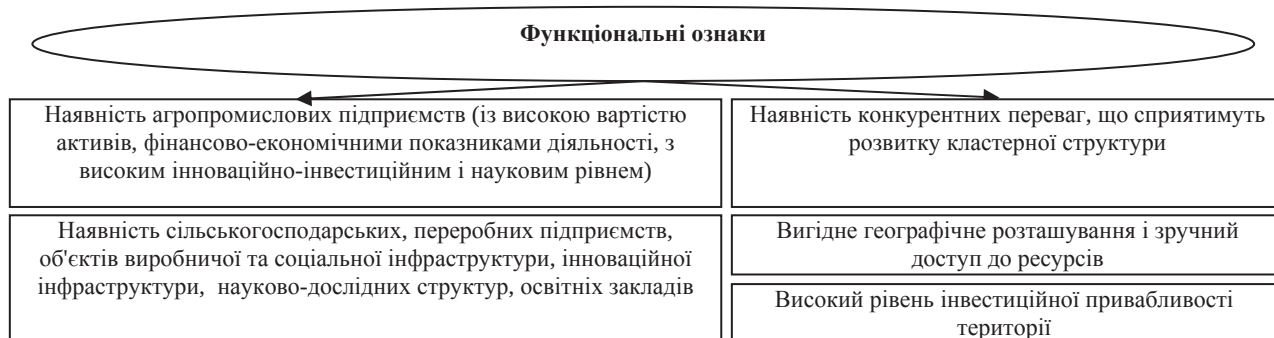

Рис. 5. Основні функціональні ознаки кластерної інтеграційної структури в аграрному секторі економіки

Джерело: Сформовано автором на основі власного дослідження.

Проте внутрішні конфлікти, домінуюча роль і абсорбція переважного числа позитивних ефектів підприємства із значною ринковою владою в рамках агрохолдингу та водночас позитивні ефекти для малих і середніх підприємств у кластері, участь у них університетів та наукових організацій роблять привабливою й обґрунтованою для інтенсифікації інноваційного процесу зазначену форму інтеграції.

Кооперація є об'єктивною необхідністю соціально-економічного розвитку як аграрного сектору економіки, так і сільських територій. Зупинимося коротко на визначенні та функціональній особливості кооперативу як інтеграційної структури.

Частково погоджуємося із поглядом О.О. Томіліна, який вважає кооперацію одним із проявів вертикальної інтеграції при міжгалузевій взаємодії. Іншим своїм твердженням автор зазначає, що "...основою функціонування організаційно-правових виробничих структур горизонтального і вертикального типів є кооперація. При кооперації основний та обіговий капітал використову-

ють спільно, розподіляючи його на більшу масу готової продукції, при цьому собівартість одиниці продукції знижується" [17, с. 40]. Мета в інтеграції та кооперації дійсно одна, проте не можна погодитися із тим, що інституціональні основи цих форм ринкової інтеграції однакові. Про відмінність показує наведено на рисунку 3 особливість інституційно-господарських форм інтеграційних структур.

Повністю погоджуємося із В. Зіновчуком, який розглядає кооперацію з позиції групових дій сільськогосподарських товаровиробників як "...процес добровільного об'єднання зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можливо одержати лише або швидше – за групових дій" [6, с. 25].

Щодо функціональних особливостей кооперативу як ринкового механізму інтеграції економічних агентів, то вона безпосередньо залежить від функціональної спрямованості. В нашій країні найбільш поширеними видами кооперативів є обслуговуючі та виробничі, що наочно зображено на рисунку 6.

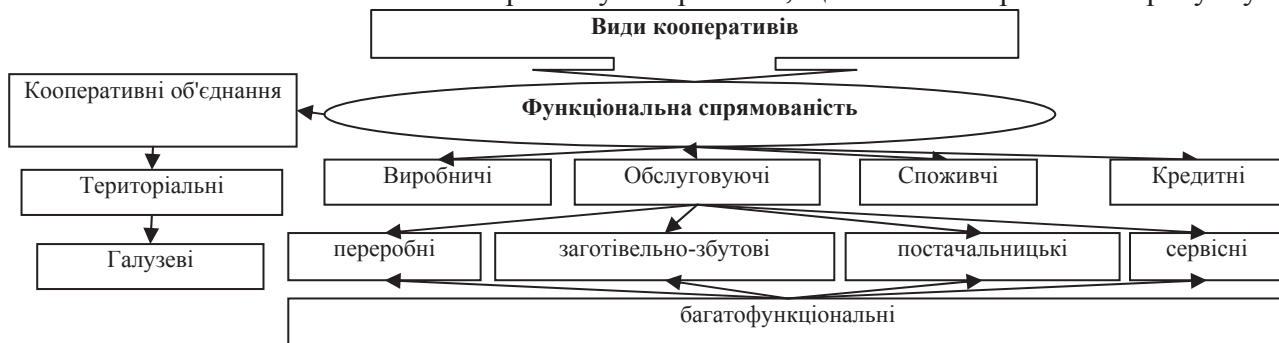

Рис. 6. Основні функціональні ознаки спрямованості кооперативів в Україні

Джерело: Сформовано автором на основі дослідження.

Динаміку формування й функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні протягом останніх десятиріч наведено в таблиці 2.

перативів в Україні протягом останніх десятиріч наведено в таблиці 2.

2. Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні

станом на 2014 рік

Функціональний напрям діяльності СОК	Кількість СОК, од.	За видами функціональної спрямованості, од.				
		переробні	заготівельно-збутові	постачальницькі	інші	багатофункціональні
З обробітку землі та збирання врожаю	157	3	12	3	30	109
Молочарські	199	7	121	3	5	63
М'ясні	16	3	3	1	3	6
Плодоовочеві	85	1	49	5	2	28
Зернові	36	6	8	1	2	19
Інші	175	8	15	3	68	81
Усього	668	28	208	16	110	306

Джерело: Сформовано автором на основі даних Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Ще однією інституційно-господарською формою ринкової інтеграції є агрофірма, яка передбачає інтеграцію та кооперацію в ланцюгу "виробництво-переробка-реалізація". Однак їхні інтеграційні механізми є недосконалими порівняно з агроформуванням холдингового, кластерного та кооперативного типів. Через нездатність агрофірми забезпечити повний виробничо-реалізаційний цикл такі підприємства змушені звертатися до інших ринкових суб'єктів для спільної взаємодії в напрямі переробки продукції, її збуту, постачання тощо, що спричинює за собою формування іншої форми інтеграційної структури. З огляду на це нами значною мірою не акцентовано увагу на цій формі ринкової інтеграції.

Дослідження сучасної практики створення і функціонування інтегрованих агропро-

мислових структур в Україні дає змогу виділити три ключові напрями ринкової інтеграції: об'єднання більшості підприємств аграрного сектору економіки регіону й формування багатогалузевої структури; створення галузевих союзів, асоціацій або інших утворень, що об'єднують учасників у рамках одного продуктового підкомплексу (молочно-го, м'ясного та ін.); розвиток кооперативних зв'язків. Даний напрям уможливорює забезпечити виробництво великих партій продовольчих товарів, запровадження капіталомістких інновацій у виробничий процес, знижуючи інтегральну конкурентоспроможність продукції інтегрованого об'єднання.

Основні функціональні завдання некомерційних форм інтеграції наведено на рисунку 7.

Рис. 7. Основні функціональні завдання некомерційних форм інтеграції в аграрному секторі економіки України

Джерело: Сформовано автором на основі власного дослідження.

Використання інтегрованих (інтраекономічних (корпоративних)) механізмів у процесі регулювання господарських процесів в аграрному секторі економіки дає змогу розв'язати такі завдання: оптимізувати між-

галузеві зв'язки й понизити рівень трансакційних витрат (за рахунок централізації управлінських функцій, впровадження ресурсозберігаючих технологій, усунення торгово-посередницьких структур і формування

у внутрішньо інтегрованому ринку повного виробничо-збутового ланцюга); забезпечити еквівалентність відносин міжгалузевого товарообміну в аграрному секторі економіки (за рахунок паритету цін на сільськогосподарську продукцію, переробних підприємств, торгово-посередницьких структур); підвищити ефективність управління власністю в інтегрованих структурах; забезпечити інноваційну модернізацію виробничих фондів підприємств-учасників інтегрованої структури за рахунок акумуляції додаткових фінансових ресурсів; збільшити обсяг продукції підприємств-учасників інтегрованої структури за рахунок посилення технологічності, ритмічності виробництва; оптимізувати сировинну зону за кількістю підприємств-учасників й обсягами продукції, що поставляється; забезпечити підвищення конкурентоспроможності продукції підприємств-учасників інтегрованої структури в аграрному секторі економіки.

Висновки. Проведений аналіз інтеграційних процесів в аграрному секторі на сучасному етапі розвитку уможливив ідентифікувати їхні специфічні характеристики: домінуючі позиції агрохолдингів, створених на основі великого корпоративного капіталу (макро-, мегарівня), а також вертикально-інтегрованих агрокомплексів, створених на основі територіального адміністративного ресурсу; монополізація локальних ринків

сільськогосподарської сировини, вертикально-інтегрованими корпораціями; низький рівень прямої державної участі в інтеграційних трансформаціях на тлі відсутності нормативно-правової бази регулювання міжгалузевого обміну в інтегрованих структурах; дефіцит досвіду участі інтегрованих структур із малими формами агробізнесу; низький рівень розвитку інституційно-економічного середовища міжгалузевого обміну у вертикально-інтегрованих агропромислових формуваннях.

Із врахуванням теоретико-функціональних особливостей формування сучасних економічних структур, стосовно аграрного сектору економіки на основі інтегрованих структур можна сказати, що інтеграційні процеси є складною інституціонально-економічною системою, з багаторівневою структурою. Проте, інтеграційні процеси достатньо мобільні, адаптивні, здатні забезпечувати конкурентні позиції суб'єктам господарювання.

Формування інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки знаходиться на стадії становлення і подальшого розвитку. Створення агроінтегрованих формувань є одним з чинників розвитку економіки регіонів країни, які здатні позитивним чином впливати на соціально-економічний розвиток в цілому.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. / В.Г. Андрійчук. – К.: ІЗМН, 1996. – С.402.
2. Баклаженко Г.А. Агропромышленные холдинги - основа хозяйственной иерархии экономики переходного периода / Г.А. Баклаженко // АПК: экономика, управление. – 2000. – № 11.
3. Баркер Г. Как успешно объединить компании/ Ганс Баккер, Джерен Хелминк; пер. с англ. Т.И. Митасова, науч.ред. Г.А. Ясницкий, А.Г. Ясницкая. – Минск: Гревцов Паблিশеп, 2008. – 288 с.
4. Гатаулин А.М. Экономическая теория. Микро- и макроэкономика: учеб. пособие / А.М. Гатаулин, Ю. Р. Стратонович, Р.С. Гайсин. – М. : Изд-во «Финансы и статистика», 2007. – 432 с.
5. Гудзь Е.Е. Рыночная интеграция в аграрной сфере Украины: тенденции, возможности, угрозы / Е. Е. Гудзь // Никоновские чтения. — 2010. — № 15. — С. 400—402.
6. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В. В. Зіновчук. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Логос, 2001. – 380 с.
7. Малік М.Й. Міжгалузева інтеграція як чинник підвищення ефективності реформованих сільськогосподарських підприємств / М.Й.Малік, М.К. Орлатий. – К.: ННЦ ІАЕ, 2000. – С. 40.
8. Молдован О.О. Вертикальна інтеграція як напрям підвищення конкурентоспроможності підприємств чорної металургії України / О.О. Молдован // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2 (11). – С. 145–151.
9. Нестерчук Ю.О. Вертикальна інтеграція у системі стратегічних цілей аграрної політики держави / Ю. О. Нестерчук // Актуальні проблеми економіки АПК: кол. моногр. / за ред. Д. Семенди, О. Здоровцова. – Умань: Видавець "Сочінський", 2009. – С. 75-135.
10. Поздняков К.Ю. Базовые теоретические основы формирования интеграционных процессов / К.Ю. Поздняков // Современные научные исследования и инновации. – 2014. – № 4. – Режим доступа: snauka.ru/issues/2014/04/32976
11. Політична економія: [підруч.] / В.Г. Федоренко, О.М. Діденко, М.М. Руженський [та ін.]; за наук. ред. д.е.н. проф. В.Г. Федоренка. – К.: Алерта, 2008. – 488 с.

12. Попов А.А. Интеграция хозяйствующих субъектов в рыночной экономике : автореф. дис. канд. экон. наук : 08.00.01 – Воронеж, 2005.
13. Райзенберг Б.А. Словарь современных экономических терминов / Б.А. Райзенберг, Л.Ш. Лозовский. – 4-е изд. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 480 с.
14. Родионова О.А. Трансформация интеграционных процессов в агропродовольственной сфере России / О.А. Родионова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2011. – № 9. – С. 37-40.
15. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3-12.
16. Саблук П.Т. Стратегічні напрями аграрних реформ – перехід на інноваційну модель розвитку / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2002. – № 12. – С. 12.
17. Томілін О.О. Обслуживающая кооперация – один из проявлений вертикальной интеграции при межгалузевых взаимодействиях / О.О. Томілін // Инновационная экономика. – 2012. – № 36. – С. 39-43.
18. Уильямсон О.И. Вертикальная интеграция производства: соображения по поводу неудач рынка / О. И. Уильямсон ; пер. с англ. // Теория фирмы ; под ред. В. М. Гальперина. – СПб. : Экономическая школа, 1995. – 534 с.
19. Ушацев И.Г. Организационно-экономический механизм развития агрохолдингов / И.Г. Ушацев, В.П. Арашуков // АПК: экономика и управление. – 2007. – № 5. – С. 9-14.
20. Федулова Л.І. Інтеграційні процеси корпоративних структур в економіці України / Л.І. Федулова // Економіка та прогнозування. – 2007. – № 3. – С. 19–28.
21. Шукалович В.Ф. До питання формування вертикальної інтеграції в агробізнесі / В. Ф. Шукалович, В. М. Трокоз // Вісн. Держ. агроекологічного у-ту. – 2011. – № 2 – С. 212– 220.
22. Шукалович В.Ф. Вертикальна інтеграція, координація та контроль в агробізнесі / В.Ф. Шукалович // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 6. – С. 194-203.
23. Шпикуляк О.Г. Інститути й інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері / О.Г. Шпикуляк, О.Ю. Лузан // Економіка АПК. – 2013. – № 4. – С. 86.
24. Офіційний сайт «Кернел Груп» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wus.kernel.ua/rus/about/about.html>.
25. Офіційний сайт ВАТ «Миронівський хлібопродукт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mhp.com.ua10>.
26. Офіційний сайт Кондитерська корпорація «Roshen» [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <http://www.roshen.ua12>.
27. Офіційний сайт «Холдинг «TiC» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.holding-tic.com.ua/ukr/about.htm/>.
28. Acemoglu D., Aghion P., Griffith R., Zilibott F., 2010. Vertical integration and technology: theory and evidence. J. Eur. Econ. Assoc. 8 (5), 989 – 1033.
29. Acemoglu D., Johnson S., Mitton T., 2009. Determinants of vertical integration: financial development and contracting costs. J. Financ. 64 (3), 1251 – 1290.
30. Hesham S. Vertically integrated management structures of oil companies. University Newsletter (The State University of Management), 2012, vol. 1, no. 8. p. 5–9.
31. Baldwin R. and Wyplosz Ch. The Economics of European Integration. – McGrawHill Education, London, 2004. – 458 p.
32. Atalay E., Hortacsu A. and Syverson Ch. (2014), “Vertical Integration and Input Flows,” American Economic Review , 104, 1120-1148.
33. Fan J.P.H., Wong T., Zhang T., 2013. Institutions and organizational structure: the case of state-owned corporate pyramids. J. Law Econ. Org. 29 (6), 1217– 1252.
34. Isayeva I.V. Formation of innovative development strategy of a vertically integrated company under informatization. Business. Education. Right. Volgograd Institute of Business Newsletter, 2011, no. 4 (17).
35. Knobel A.Yu. Vertical integration, technological connectivity of production facilities, opportunistic behavior and economic growth / Preprint # BSP / 2008/097. М.: Economic School, 2008.
36. Mizanbekova S.K., 2011. Increase of effectiveness of intersectoral cooperation in the AIC system of Kazakhstan. Herald IKTU A.Yassau. 2 (74): 101 – 105.
37. Loertscher S. and Reisinger M. (2014), “Market Structure and the Competitive Effects of Vertical Integration,” Rand Journal of Economics , 45(3), 471-494.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2015 р.

* * *

О.Д. НЕСТЕРЕНКО, аспірант*
Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі

Детермінація міжнародного досвіду застосування заходів державного регулювання зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією

Постановка проблеми. У більшості країн світу одним з пріоритетних напрямів зовнішньоекономічної політики є державне регулювання зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією. В його рамках приймаються конкретні нормативно-правові акти, на основі яких розробляються ефективні програми щодо забезпечення сталого розвитку не тільки галузей сільськогосподарського виробництва, а й усіх сфер агробізнесу, а також розвитку сільських територій.

Механізм державного регулювання зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією різниться великою кількістю використовуваних економічних і фінансових інструментів, принцип дії яких в окремих країнах має багато спільного, проте форми та методи їх застосування відрізняються своєрідністю і масштабом. Ці відмінності зумовлені національними особливостями розвитку сільського господарства, рівнем продуктивних сил, позиціями країни на світовому аграрному ринку й іншими факторами.

Водночас механізм регулювання сільського господарства в багатьох країнах світу побудований на принципах функціонування СОТ, в яких сформовані основи регулювання і підтримки цієї важливої галузі. Відтак, з огляду на низький рівень державної підтримки в Україні сільського господарства актуальності набуває детермінація позитивного досвіду регулювання зовнішньої торгівлі

продовольством, який відповідатиме особливостям розвитку вітчизняної сільськогосподарської галузі й не суперечитиме міжнародним нормам та правилам, що регламентують відповідні відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей державного регулювання зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією й аграрного ринку в цілому присвячено наукові праці провідних вітчизняних учених-економістів, зокрема М.І. Пугачова [14], С.В. Майстра [11], М.А. Латиніна [10], О.М. Могильного [13], А.Д. Діброви [8] та ін. Однак сучасні особливості розвитку сільського господарства України зумовлюють необхідність виявлення й аналізу кращих світових підходів і практик у сфері сприяння аграріям виходу на міжнародні ринки та захисту їхніх інтересів на ринку внутрішньому з боку держави, що визначає необхідність подальших досліджень.

Зважаючи на специфіку обраної теми дослідження, необхідно також відзначити вагомий внесок іноземних учених у здійснення наукових пошуків у сфері державного регулювання зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією. Зокрема, на увагу заслуговують праці Д. Блендфорда [1], Дж. Уілсона [6] та К. Девіс [2], які є базою для даного дослідження.

Мета статті – на основі передового міжнародного досвіду з побудови якісної системи державного регулювання зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією за-

---

* Науковий керівник – М.І. Пугачов, доктор економічних наук, професор.
© О.Д. Нестеренко, 2015

пропонувати ефективні для України напрями імплементації.

Виклад основних результатів дослідження. Специфіка формування світових агропродовольчих ринків полягає в їх жорсткому державному регулюванні протягом усієї історії їхнього існування. Роль і форми державного регулювання визначаються важливістю продовольчих товарів для економіки країни й для повноцінного забезпечення населення основними засобами існування. Зовнішньоторговельна політика країн в агропродовольчій сфері більшою мірою, ніж в інших галузях, пов'язана з політикою регулювання внутрішнього ринку, а її прояви зумовлені не стільки завданнями оптимізації зовнішньої торгівлі, скільки необхідністю підтримки доходів в агропродовольчому секторі, розвитку сільських територій та забезпечення охорони навколишнього середовища [3, с. 167]. Основу сучасної мотивації в проведенні політики аграрного протекціонізму становлять не стільки економічні пріоритети, скільки внутрішньополітичні фактори – необхідність захисту інтересів споживачів і задоволення вимог населення щодо забезпечення охорони природи.

Незважаючи на посилення сучасних тенденцій лібералізації світової торгівлі, протекціоністські заходи щодо агропродовольчої продукції особливо масштабно застосовуються практично кожною державою з метою захисту національних економічних інтересів та продовольчої безпеки країни, стимулювання зростання виробництва продуктів харчування й підвищення їх конкурентоспроможності. Крім того, протекціоністську політику застосовують у країнах, де здійснюються структурні та ринкові перетворення економіки, або де мають місце економічна депресія й швидке зростання конкуруючого продовольчого імпорту.

Наразі у західній ринковій аграрній політиці сформувалося два основних напрями у сфері регулювання зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією – північноамериканський і західноєвропейський. Першого напрямку дотримують основні експортери продовольства й сільськогосподарської сировини (Канада, США, Австралія, Нова Зеландія), другого – західноєвропейські дер-

жави, а також Японія та деякі інші країни-імпортери продовольства [5, с. 81].

У розвитку сільського господарства США найважливіша роль належить економічній політиці держави, яка створює сприятливі ринкові умови для інтенсифікації сільського господарства, розвитку виробничої й соціальної інфраструктури на селі. Регулювання інвестиційного процесу в сільському господарстві та інших галузях АПК здійснюється через державні програми підтримки цін на сільськогосподарські товари і доходи, організацію державної інспекції та системи загальнонаціональних стандартів. Держава бере участь як у формуванні попиту на продовольство й сировину всередині країни, так і в стимулюванні експорту сільськогосподарської продукції.

У свою чергу Європейська система державного регулювання аграрного ринку спрямована на стимулювання внутрішнього виробництва, збереження внутрішнього ринку, коригування його стану рівноваги, створення сприятливої системи формування цін для сільгоспвиробників та ефективних експортно-імпортних операцій, а також на імпортозаміщення й підтримку тих типів господарств, що виділяються за спеціалізацією, розмірами та характером власності. У результаті цього внутрішній ринок країн ЄС є досить захищеним (за допомогою як тарифних, так і нетарифних методів), а надання експортних субсидій створює можливість успішно конкурувати з іншими розвинутими країнами [7, с. 147].

Таким чином, уряди провідних розвинутих країн застосовують методи дискримінаційного характеру в зовнішній торгівлі агропродовольчою продукцією відносно інших країн не тільки з метою захисту внутрішнього ринку, а й із метою тиску на уряди зарубіжних країн для розширення доступу вітчизняних експортерів на ринки іноземних держав. У більш конкретизованому вигляді досягли успіху в цьому США, де положення протекціонізму присутні в діючій Національній експортній стратегії, а ідеї протекціоністської політики постійно фігурують у щорічних доповідях про національну безпеку. При цьому протекціонізм у зовнішньоторговельній політиці спрямований не тіль-

ки і не стільки на захист внутрішнього ринку й вітчизняних виробників продовольства від іноземної конкуренції, скільки на зміцнення позицій та зростання експансії американського аграрного бізнесу за кордоном (так званий надпротекціонізм).

Як США, так і країни Євросоюзу з метою стимулювання сільськогосподарського виробництва та експорту застосовують різні форми державної підтримки, серед яких провідну роль відіграють субсидії виробникам і експортерам сільськогосподарської продукції. Проте такі прямі державні субсидії виробникам покликані, передусім, не стимулювати виробництво, а підтримувати рівень доходів виробника, а також забезпечувати здійснення структурної, соціальної та регіональної політики, пов'язаної безпосередньо не з виробництвом, а із забезпеченням поліпшення якості життя [12].

Важливим інструментом у системі державного регулювання аграрного сектору в розвинутих країнах є також пільгове кредитування. Особливий розвиток у даному напрямі одержали непрямі форми підтримки аграріїв на зовнішньому і внутрішньому ринках. Для стабілізації та підтримки їх фінансового становища в багатьох країнах прийняті спеціальні програми з кредитування аграрного сектору економіки. Вони передбачають створення державної системи кредитування фермерів, у тому числі із залученням кооперативних банків й інших кредитних організацій, забезпечення фермерам пільгових умов одержання та виплати кредитів, активне залучення в систему кредитування коштів сільськогосподарських фермерських кооперативів і частково капіталу фірм і компаній агробізнесу.

На окрему увагу заслуговує досвід Японії, де уряд намагається максимально знизити аграрний імпорт введенням високого рівня протекціонізму. Основним напрямом регулювання зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією при цьому є державні ціни, які на сільськогосподарську продукцію встановлюються за трьома основними напрямками: на пшеницю, ячмінь і рис – тверді закупівельні ціни; яловичину, свинину, олію, сухе молоко, цукрові буряки, цукрову тростину – мінімальні гарантовані ціни, на

основі яких держава здійснює закупівельні інтервенції; на ріпак, сою, молоко для переробки – стандартні ціни, відповідно до яких визначаються різноманітні платежі виробникам.

Цінове регулювання в Японії знаходиться в тісному взаємозв'язку із зовнішньоторговельним регулюванням. Так, через встановлення високих імпорتنих бар'єрів реалізується політика обмеження на ввезення тих видів продовольства, які конкурують із внутрішнім виробництвом. Наприклад, повністю заборонений імпорт рису, незважаючи на те, що держава купує його на внутрішньому ринку за цінами, що перевищують світові в 6-8 разів. Потім рис продається споживачам за нижчою ціною, що призводить до значних витрат державного бюджету Японії [4, с. 75].

У цілому державне регулювання аграрного ринку в розвинутих країнах передбачає значні витрати, в тому числі через дії цінового механізму. Так, по країнах ОЕСР бюджетні кошти, які надходять в аграрну сферу, в 9 разів перевищують надходження до бюджету, а з урахуванням цінових субсидій – у 18 разів. При цьому майже половину бюджетних фінансових ресурсів, спрямованих у сільське господарство, становлять цінові субсидії.

Державна підтримка сільського господарства в розвинутих країнах має значну питому вагу у вартості сільгосппродукції. Так, найвищий цей показник зафіксовано у Швейцарії – 82%, Норвегії – 75, Ісландії – 73, Японії – 74, країнах ЄС – 49, США – 30%. До країн із найнижчим рівнем субсидування сільськогосподарської продукції належать Австралія (10%) і Нова Зеландія (3%). Щорічний рівень державної підтримки аграрного сектору в деяких розвинутих країнах становить, зокрема, для США – 23879 млн дол. США; ЄС – 92390; Японії – 35472; Канади – 4 650; Австралії – 460; Нової Зеландії – 210 млн. дол. Для порівняння, в Україні рівень державної підтримки аграрного сектору дорівнює 1451 млн дол. США [15, с. 21].

Таким чином, успіхи в розвитку сільського господарства країн ЄС, США та Японії пов'язані не стільки з розвитком ринкових

відносин, скільки з обмеженням дій ринкових механізмів саморегулювання з використанням зовнішніх важелів впливу, тобто державної підтримки сільського господарства через дотації, ціни, квоти, кредитну й податкову політику.

Насамкінець слід звернути увагу також на використання у міжнародній практиці традиційного інструменту забезпечення торговельного захисту сільськогосподарським виробникам – митного тарифу, який залишається особливо високим на низку видів агропродовольчої продукції в розвинутих країнах світу. Свого часу Угода про сільське господарство СОТ встановила, що всі нетарифні бар'єри, які діяли в сільськогосподарській торгівлі в так званий базовий період (1986-1988 рр.), повинні бути перетворені в еквівалентні тарифні ставки (так звана тарифікація). Одержані тарифні ставки були додані до діючих мит, а потім рівень митного оподаткування було знижено до 2000 року на 36%.

У результаті середній рівень митного оподаткування агропродовольчої продукції станом на 2000 рік виріс до 96% у Євросоюзі та 23% у США і залишається таким дотепер. Водночас ставки мит на окремі сільськогосподарські товари далеко перевищили цей розмір. Наприклад, у Японії мито становить 444%, на пшеницю – 193%; у США мита на молочні продукти – 93%, на цукор – 91%; в Євросоюзі мита на рис – 231%, на молочні продукти – 205, на цукор – 279% [9, с. 178].

До сказаного варто додати, що характерною особливістю сучасної тарифної політики є так звана «тарифна ескалація», тобто підвищення ставок мит у міру збільшення ступеня обробки товарів. Водночас попри

те, що за останні три десятиліття середній рівень мит у розвинутих країнах і в деяких країнах, що розвиваються, помітно знизився, проте значно зросла його вибірковість. Сформована таким чином диференційована товарна номенклатура митного тарифу дає змогу, при порівняно невисокому середньому рівні обкладання, встановлювати високі тарифні ставки (тарифні піки) на багато окремих товарів (передусім, продовольчих) міжнародної торгівлі.

Висновки. Для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в зарубіжних країнах використовується система прямих та непрямих важелів державного впливу: регуляція цін і фермерських доходів, бюджетне фінансування, кредитування, оподаткування тощо. При цьому практично всі розвинуті країни в питаннях експорту й імпорту сільськогосподарської сировини дотримують принципу аграрного протекціонізму.

У теорії та господарської діяльності виникла необхідність пошуку оптимальних співвідношень ступеня державного регулювання економіки та її найважливіших галузей. Як показує досвід останніх десятиліть, держава в зарубіжних країнах, поступово перейшовши від прямих до непрямих інструментів регулювання економіки в сільському господарстві, проводить високоефективну політику захисту внутрішнього виробника, навіть незважаючи на нові умови порядку, головним з яких є всесвітня глобалізація. Це зумовлює перспективи подальших досліджень у даній сфері з метою пошуку ефективних механізмів імплементації позитивного світового досвіду державного регулювання зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією в українських реаліях.

Список використаних джерел

1. Blandford D. Emerging public concerns in agriculture: domestic policies and international trade commitments / D.Blandford // *European Review of Agricultural Economics*. – 1999. – Volume 3. – Issue 3. – P. 409-424.
2. Davis C.L. International Institutions and Issue Linkage: Building Support for Agricultural Trade Liberalization / Christina L. Davis // *American Political Science Review*. – 2004. – Volume 98. – Issue. – P. 153-169.
3. Jank M.S. Agricultural Trade Liberalization: Policy and Implications for Latin America / Marcos S. Jank. – Washington: Inter-American Development Bank, 2004. – 374 p.
4. Japan Import Regulations and Procedures Handbook. Volume 1: Food and Agricultural Products / Global Investment and Business Centre. – Washington: International Business Publications, 2013. – 305 p.
5. Ruben R. Agro-Food Chains and Networks for Development / R. Ruben, M. Slingerland, H. Nijhoff. – Dordrecht: Springer, 2006. – 237 p.
6. Wilson J.S. Saving two in a billion: quantifying the trade effect of European food safety standards on African exports / John S. Wilson // *Food Policy*. – 2001. – Volume 26. – Issue 5. – P. 495-514.

7. Ганначенко С.Л. Світовий ринок агропродовольства на сучасному етапі розвитку: перспективи для України / С.Л.Ганначенко // Економіка і прогнозування. – 2010. – №1. – С. 142-153.
8. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / А.Д. Діброва. – К.: Формат, 2008. – 488 с.
9. Кудряшова И.А. Современные аспекты международной торговли на рынке продовольственных товаров / И.А. Кудряшова, В.В. Копейн // Техника и технология пищевых производств. – 2014. – №3. – С. 176-182.
10. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання / М.А. Латинін. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – 320 с.
11. Майстро С.В. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання: моногр. / С.В. Майстро. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – 240 с.
12. Михайлушкин П.В. Опыт зарубежных стран в государственной поддержке и регулировании АПК / П.В. Михайлушкин, А.А. Баранников // Научный журнал КубГАУ. – 2013. – №93. – С. 24-32.
13. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний. – Ужгород: ІВА, 2005. – 400 с.
14. Пугачов М.І. Інтеграційні альтернативи для АПК України в умовах світової економічної кризи / М.І. Пугачов, А.О.Мельник // Економіка АПК. – 2014. – № 4. – С. 28-32.
15. Чунюй Ли. Опыт зарубежных стран государственного регулирования аграрного сектора национального хозяйства / Ли Чунюй // БізнесІнформ. – 2011. – №8. – С. 20-23.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2015 р.

*

УДК 338.242:664.1

М.С. ДАНИЛИШИН, аспірант*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Державне регулювання ринку цукру в Україні та зарубіжний досвід

Постановка проблеми. На нинішній час першочерговим завданням сучасної економіки є досягнення оптимального співвідношення між державним впливом регулювання та вільними ринковими відносинами. При цьому слід виходити з того, що в умовах ринкової економіки даний баланс також може зазнавати серйозних змін. Тому найважливішим аспектом забезпечення ефективного функціонування цукрової галузі в Україні є вдосконалення системи державного регулювання ринку цукру. Одним із можливих напрямів розв'язання цих завдань має бути використання зарубіжного досвіду, зокрема країн ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження загально-теоретичних та практичних аспектів даної проблеми зробили українські вчені, зокрема: О.С. Заєць [1], М.Ю. Коденська [2], П.Т. Са-

блук [3], О.М. Шпичак [4] й інші. Є підстави вважати, що посилення ролі держави в регулюванні ринку цукру, підтримка національних виробників і використання світового досвіду регульованого ринку сприятиме підвищенню продуктивності цукробурякового виробництва в сучасних реаліях. Однак будь-яка теорія потребує подальшого дослідження з метою вдосконалення механізму державного регулювання вітчизняного ринку цукру з погляду адаптації до нового економічного середовища та практичного розв'язання конкретних проблем у галузі.

Мета статті – дослідження державного регулювання ринку цукру й розробка пропозицій щодо вдосконалення механізму його регулювання в Україні на основі використання зарубіжного досвіду.

Виклад основних результатів дослідження. На початку 90-х років ХХ ст. в Україні відбулися ринкові трансформації, що включали лібералізацію ринкової економіки, послаблення впливу держави на взаємовідносини між гравцями на ринку та змен-

---

* Науковий керівник – В.П. Саблук, кандидат економічних наук.

© М.С. Данилишин, 2015

7. Ганначенко С.Л. Світовий ринок агропродовольства на сучасному етапі розвитку: перспективи для України / С.Л.Ганначенко // Економіка і прогнозування. – 2010. – №1. – С. 142-153.
8. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / А.Д. Діброва. – К.: Формат, 2008. – 488 с.
9. Кудряшова И.А. Современные аспекты международной торговли на рынке продовольственных товаров / И.А. Кудряшова, В.В. Копеин // Техника и технология пищевых производств. – 2014. – №3. – С. 176-182.
10. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання / М.А. Латинін. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – 320 с.
11. Майстро С.В. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання: моногр. / С.В. Майстро. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – 240 с.
12. Михайлушкин П.В. Опыт зарубежных стран в государственной поддержке и регулировании АПК / П.В. Михайлушкин, А.А. Баранников // Научный журнал КубГАУ. – 2013. – №93. – С. 24-32.
13. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний. – Ужгород: ІВА, 2005. – 400 с.
14. Пугачов М.І. Інтеграційні альтернативи для АПК України в умовах світової економічної кризи / М.І. Пугачов, А.О.Мельник // Економіка АПК. – 2014. – № 4. – С. 28-32.
15. Чунюй Ли. Опыт зарубежных стран государственного регулирования аграрного сектора национального хозяйства / Ли Чунюй // БізнесІнформ. – 2011. – №8. – С. 20-23.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2015 р.

*

УДК 338.242:664.1

М.С. ДАНИЛИШИН, аспірант*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Державне регулювання ринку цукру в Україні та зарубіжний досвід

Постановка проблеми. На нинішній час першочерговим завданням сучасної економіки є досягнення оптимального співвідношення між державним впливом регулювання та вільними ринковими відносинами. При цьому слід виходити з того, що в умовах ринкової економіки даний баланс також може зазнавати серйозних змін. Тому найважливішим аспектом забезпечення ефективного функціонування цукрової галузі в Україні є вдосконалення системи державного регулювання ринку цукру. Одним із можливих напрямів розв'язання цих завдань має бути використання зарубіжного досвіду, зокрема країн ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження загально-теоретичних та практичних аспектів даної проблеми зробили українські вчені, зокрема: О.С. Заєць [1], М.Ю. Коденська [2], П.Т. Са-

блук [3], О.М. Шпичак [4] й інші. Є підстави вважати, що посилення ролі держави в регулюванні ринку цукру, підтримка національних виробників і використання світового досвіду регульованого ринку сприятиме підвищенню продуктивності цукробурякового виробництва в сучасних реаліях. Однак будь-яка теорія потребує подальшого дослідження з метою вдосконалення механізму державного регулювання вітчизняного ринку цукру з погляду адаптації до нового економічного середовища та практичного розв'язання конкретних проблем у галузі.

Мета статті – дослідження державного регулювання ринку цукру й розробка пропозицій щодо вдосконалення механізму його регулювання в Україні на основі використання зарубіжного досвіду.

Виклад основних результатів дослідження. На початку 90-х років ХХ ст. в Україні відбулися ринкові трансформації, що включали лібералізацію ринкової економіки, послаблення впливу держави на взаємовідносини між гравцями на ринку та змен-

---

* Науковий керівник – В.П. Саблук, кандидат економічних наук.

© М.С. Данилишин, 2015

шення державної фінансової підтримки. Вплив цих процесів негативно позначився на цукробуряковій галузі, що призвело до скорочення площ посівів цукрових буряків, зниження виробництва цукру, зменшення експортних поставок, дисбалансу між попитом і пропозицією на цукор і цукровмісні продукти й зумовило значні коливання цін на них та руйнування інфраструктури галузі.

Перехід до ринкової економіки показав, що механізм саморегулювання ринку спричинив зниження ефективності підприємств агропромислового комплексу. Як підтверджує досвід роботи цукробурякової галузі, а також наукові розробки, разом із ринковими важелями економіки мають бути задіяні й важелі державного регулювання для підвищення ефективності галузі та успішного функціонування підприємства.

Для подолання кризових явищ із метою призупинення спаду виробництва цукру й створення регульованого ринку 17 червня 1999 року Верховною Радою України було прийнято Закон України 758-XIV "Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру", яким передбачено: державне регулювання обсягів вирощування цукрових буряків; призначення уповноважених органів, які мають здійснювати регулювання виробництва і реалізації цукру, закупівлю його для задоволення державних потреб; квотування; встановлення мінімальних цін на цукор та цукрові буряки; попереднє фінансування витрат виробників цукру та цукрових буряків; ліцензування оптової торгівлі цукром на вітчизняному ринку та реалізація його за межі України [5].

Однак на нинішній час низка положень вказаного Закону не виконуються, зокрема, здійснення пільгового державного кредитування виробників цукру й цукрових буряків, створення державного органу з регулювання ринку цукру.

Найпроблемнішими питаннями цукрової галузі, які потребують нині законодавчого врегулювання, є питання захисту внутрішнього ринку цукру та національного товаровиробника, реалізація цукру, виробленого понад квоту «А», збереження й удосконалення механізму квотування виробництва та

поставки цукру на внутрішній ринок (квота «А»).

Головними інструментами регулювання ринку цукру в Україні є квоти «А» на виробництво цукру, мінімальні ціни реалізації цукрових буряків, для виробництва цукру квоти «А» мінімальні ціни на цукор, встановлення тарифної квоти на імпорту цукру-сирцю з тростини та ввізне мито на імпорту цукру й цукровмісних продуктів. Аналізуючи державне регулювання ринку цукру в Україні можна стверджувати, що воно подібне за інструментами впливу до країн ЄС, які використовують квоти для уникнення ситуації перевиробництва цукру. В Україні періодично загальне виробництво цукру перевищує внутрішню потребу та створюється значний його надлишок. Саме тому, в нинішній ситуації, квотування виробництва цукру як метод державного регулювання є актуальним. Квота – це інструмент, який використовує переважна більшість країн, що виробляють буряковий цукор, у тому числі всі країни Європи.

Введення механізму квотування об'єктивно зумовлено перевиробництвом, так само як і дефіцитом цукру. Встановлення квот на виробництво і поставки цукру на внутрішній ринок сприяє збалансуванню попиту та пропозиції. Квотування виробництва цукру як стимулюючий механізм забезпечує дієвість контролю з боку центральних і регіональних органів за виконання зобов'язань цукрових заводів та бурякосійних господарств.

У світі існують квоти „А”, „В” і „С”. Квота „А” – це обсяг поставки цукру, необхідний для внутрішнього споживання країни, квота „В” – це обсяг цукру, який реалізується на світовому ринку за міжнародними договорами і є резервом для поповнення квоти „А”, а квота „С” – це обсяг цукру, що реалізується товаровиробниками на зовнішньому ринку за вільними цінами.

Звичайно, квота певною мірою обмежує діяльність господарських суб'єктів цукробурякового виробництва. Але таке обмеження забезпечує водночас стабільність та ефективність функціонування бурякосійних господарств і цукрових заводів, легалізує й дисциплінує поведінку гравців на ринку цук-

ру і в кінцевому підсумку – задоволення потреб споживачів. Іншими словами, це інструмент гарантії продовольчої безпеки та безбиткового національного виробництва.

При визначенні загальної квоти необхідно враховувати:

місткість внутрішнього ринку цукру;

виробничі потужності цукрових заводів і рівень їх використання;

ринкову ціну на цукор, інтервенційну ціну на цукор, ринкову і гарантовану ціни на цукрові буряки;

рівень платоспроможності населення;

споживання цукру (загальне й промислове).

Використання квот потребує врахування специфіки країни. Якщо, наприклад, в Україні виробляється цукру понад обсяг для внутрішнього ринку, то квота застосовується для запобігання перенасиченості цукром внутрішнього ринку і недопущення зниження цін на нього нижче витрат на його виробництво.

Держава при визначенні квоти “А” враховує такі показники:

науково обґрунтовані норми споживання цукру;

очікувані залишки цукру станом на 1 вересня поточного року;

обсяги цукру, що можуть бути реалізовані протягом одного року з урахуванням попиту внутрішнього ринку;

роздрібна ціна на цукор;

обсяги виробництва цукру в середньому за останні 5 років;

обсяги імпортування цукру та цукровмісних продуктів, цукрозамінників і підсолоджувачів;

рівень попиту на цукор.

На виконання положень ЗУ "Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру" відповідними постановами Кабінету Міністрів України щорічно встановлюються граничні розміри квоти поставки цукру на внутрішній ринок (табл.).

Встановлення обсягу виробництва цукру квоти “А”, тис. т

Маркетинговий рік	Назва та реквізити регулюючого підзаконного акта (постанови Кабінету Міністрів України)	Розмір квоти “А”
2002/2003	Деякі питання державного регулювання виробництва і реалізації цукру від 15 лютого 2002 р., № 142	1800
2003/2004	Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру від 25 грудня 2002 р., № 1977	1800
2004/2005	Деякі питання державного регулювання виробництва і реалізації цукру від 4 лютого 2004 р. №117	1800
2005/2006	Про встановлення граничного розміру квоти та мінімальної ціни на виробництво і реалізацію цукру у період з 1 вересня 2005 р. до 1 вересня 2006 р. від 13 квітня 2005 р. № 289	1790
2006/2007	Про заходи щодо державного регулювання виробництва і реалізації цукру та цукрових буряків від 20 лютого 2006 р. № 171	1840
2007/2008	Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру та цукрових буряків від 7 березня 2007 р. № 404	2040
2008/2009	Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру та цукрових буряків від 23 січня 2008 р. N 20	1985
2009/2010	Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру та цукрових буряків від 4 лютого 2009 р. N 63	1984
2010/2011	Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру та цукрових буряків від 3 лютого 2010 р. N 96	1892
2011/2012	Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру та цукрових буряків від 2 березня 2011 р. № 179	1860
2012/2013	Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру та цукрових буряків від 11 квітня 2012 р. № 290	1833
2013/2014	Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру та цукрових буряків від 3 квітня 2013 р. № 223	1826
2014/2015	Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру та цукрових буряків від 11 грудня 2013 р. № 912	1811
2015/2016	Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру та цукрових буряків від 8 квітня 2015 р. № 189	1720

Джерело: Побудовано автором за даними НАЦУ «Укрцукор».

Установлення квоти «А» на виробництво й поставки цукру на внутрішній ринок

сприяє також збалансуванню попиту та пропозиції. Квота дає можливість державі моні-

торити ринок, забезпечувати гарантовану якість цього продукту. Також за допомогою квоти виробники цукру мають певні гарантії зайняти відповідну нішу на внутрішньому ринку. Ефективність цього механізму підтверджує світова практика: в більшості країн, які виробляють цукор, внутрішній ринок обмежений квотою, незважаючи на суперечливий характер такого заходу.

Квота поставки цукру на внутрішній ринок (квота „А”) – максимальна кількість цукру для поставки на внутрішній ринок з 1 вересня поточного року до 1 вересня наступного року для задоволення внутрішніх потреб. До змін закону в листопаді 2006 року, крім квоти „А”, була зазначена квота „В”, обсяги якої були призначені для поставки за межі України відповідно до міжнародних договорів, та квота „С”, яка призначалася для виробників цукру, що вироблений понад квоту „А” та „В” і призначений для реалізації за межами України. У процесі вступу України до Світової організації торгівлі, на вимогу учасників цієї організації, положення про встановлення квот „В” і „С” були скасовані внесеними змінами до цього Закону [6].

Відповідно до вимог ЗУ щорічно державою затверджуються також мінімальні ціни на цукрові буряки, які поставляються для виробництва цукру квоти «А», та на цукор квоти «А»:

мінімальна ціна на цукор – нижня межа ціни при укладенні угод купівлі-продажу на внутрішньому ринку України в обсягах квоти „А”;

мінімальна ціна на цукрові буряки – нижня межа ціни при укладенні угод купівлі-продажу цукрових буряків для виробництва цукру в межах квоти „А”.

Так, постановою Кабінету Міністрів України “Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру та цукрових буряків” від 11 грудня 2013 р. № 912 було затверджено мінімальні ціни на цукрові буряки у розмірі 343,55 грн за тону (без урахування податку на додану вартість) та на цукор із цукрових буряків – у розмірі 4722,68 грн за тону на період з 1 вересня 2014 року до 1 вересня 2015 року.

Мінімальні ціни на цукор і цукрові буряки повинні встановлюватися на рівні, що

забезпечує прибутковість виробництва відповідних видів продукції.

Недосконалість механізму державного регулювання внутрішнього ринку, неконтрольованість функціонування ринку цукру, відсутність повного обліку операцій із його реалізації, неконтрольоване (понад встановлену квоту) надходження цукру на внутрішній ринок часто призводять до різкої зміни кон’юнктури ринку, до перенасичення внутрішнього ринку та демпінгових процесів, зниження оптово-відпускних цін на цукор до рівня, який не покриває витрат на його виробництво.

У найбільших і найрозвинутіших країнах-виробників цукру регулювання ринку здійснюється економічними методами. Ці функції можуть виконувати як держава, так і недержавні організації.

На нашу думку, для України, яка є на шляху реформування цукробурякової галузі та зближення з Європейським Союзом, досвід функціонування ринку цукру в ЄС необхідно вивчати й запроваджувати у національну стратегію розвитку цукробурякової галузі та розробку моделі регулювання ринку цукру в Україні.

Європейський Союз поряд із Бразилією й Індією є найбільшим виробником цукру. Щорічне виробництво його в ЄС-27 коливається в межах 13-15 млн т [7].

Найбільшими виробниками цукру в ЄС є Франція, Німеччина Великобританія та Польща: на їхню частку припадає, приблизно, половина обсягів виробленої продукції [8].

Відкриття ринку цукру ЄС завжди було актуальним питанням для експортерів тростинного цукру. У середині 2001 року Бразилія як лідер «Тройського цукрового союзу» звернулася до СОТ за фактом порушення ЄС «Уругвайського договору про вільну конкуренцію» [9]. У 2005 році після підтвердження Світової організації торгівлі про порушення Європейським Союзом міжнародних торгових норм, Рада Міністрів ЄС прийняла рішення про реформування ринку цукру Євросоюзу. Пакет законопроектів був офіційно прийнятий Радою Міністрів 20 лютого 2006 року.

Вплив реформи відображається на країнах-виробниках цукру Євросоюзу по-

різному – залежно від їх можливостей у виробництві продукції та політико-економічних переваг. Країни з особливими перевагами, такі як Австрія, Бельгія, Франція, Німеччина, Нідерланди, Польща, Швеція й Великобританія, відчули вплив реформи найменше, тоді як цукрова галузь менш розвинутих країн, таких як Литва, Латвія та інші, вже не існує [10].

В Європейському Союзі після проведення реформ продовжували діяти низькі ціни для країн, які завозять цукор в ЄС на пільгових умовах. ЄС також розробляє заходи допомоги найменш розвинутим країнам, з яких цукор імпортуватимуть відповідно до плану «Все, крім зброї» і купуватимуть за цінами не нижче, ніж гарантована ціна для країн Африки, Карибського басейну й Тихоокеанського регіону та Індії [11].

Основна мета реструктуризації – стимулювання найнеефективніших виробників залишити цукровий сектор в обмін на грошову компенсацію, що виплачується як переробникам буряків, так і виробникам цукру. Цей пункт є стимулом для неконкурентоспроможних виробників цукру згорнути його виробництво. Це вже відбувається, оскільки деякі цукрові компанії й навіть країни, які вирощують цукрові буряки, відмовилися від виробництва цукру [12]. П'ять країн, а саме — Болгарія, Ірландія, Латвія, Португалія та Словенія повністю відмовилися від вирощування цукрових буряків, у Фінляндії, Греції, Італії, Литві, Чехії й Словаччині посіви площі під цукровими буряками скоротилися на більше, ніж 50%.

Європейський Союз у ході проведення реформ у цукровій галузі прийняв рішення щодо закриття цукрових заводів у країнах ЄС із менш сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами, і навпаки, будівництва нових та збільшення потужності існуючих заводів у зонах бурякосіяння з кращими показниками для вирощування цукрових буряків. Реформування ринку цукру ЄС, який функціонував протягом 40 років, спрямоване на підвищення ефективності підприємств цукрової галузі, збільшення потужностей заводів, зниження собівартості виробництва й збереження довкілля.

Лібералізація світової торгівлі вимагала значного зниження державного впливу на ринок, а саме цукровий ринок. ЄС почав реформування останнього зі зниження цін на цукор, добровільної реструктуризації цукрових заводів, введення прямих і додаткових платежів виробникам цукрових буряків, стимулювання приватного зберігання цукру [13].

Основними факторами реформування цукрової галузі Євросоюзу є:

- зниження ціни на цукор та цукрові буряки;
- створення фонду реконструкції цукрової галузі, який формується на основі внесків виробників цукру, що мають квоту;

- розробка і запровадження схеми добровільної реструктуризації цукрових заводів: підтримка цукрових виробників, які вирішили припинити виробництво;

- виплата додаткових платежів виробникам цукрових буряків: виробники цукрових буряків одержують принаймні 10% реструктуризаційної підтримки виробникам цукру;

- стимулювання приватного зберігання цукру: введення приватної системи збереження запасів цукру та заміни інтервенційних цін рекомендаційними (механізм інтервенцій буде скасовано після чотирирічного періоду поступової відміни) [14].

Усі ці дії сприяли підвищенню конкурентоспроможності найбільших країн-виробників (Німеччина, Франція, Велика Британія) і переміщенню виробничих потужностей до найсприятливіших регіонів виробництва цукру. З часу реформування галузі знизилася виробництво цукру в країнах Північної та Південної Європи, а деякі країни взагалі припинили його виробляти.

Під час реформування ринку цукру в ЄС відбулося скорочення виробництва цукру й закриття цукрових заводів і в Польщі. Головними заходами у реформуванні галузі було:

- скорочення кількості цукрових заводів;
- інвестиції у збільшення потужностей, зберігання, ефективного використання енергії та якості;

- підвищення продуктивності праці й збільшення інвестицій у розвиток людського капіталу;

- підвищення врожайності цукрових буряків [15].

Саме досвід Франції у збалансованому розвитку та регулюванні ринку цукру може бути дуже важливим у процесі реформування цукробурякової галузі України. Адже Франція має подібний до України за розмірами цукробуряковий комплекс і кліматичні умови, тому вивчення французького досвіду регулювання ринку цукру має велике значення для українського виробництва.

Франція – один із найбільших виробників цукру в ЄС, де регулювання ринку цукру здійснюється з дотриманням загальноєвропейських правил, а саме: гарантованої ціни на обмежену кількість продукції, що надходить на ринок. А також за принципом колективного фінансування витрат, пов'язаних із реалізацією цукру, за допомогою платежів, що надходять від цукрових заводів та фермерських господарств. Цукрові буряки вирощують господарства на площах від 40 до 400 га. Завдяки регулюванню ринку цукру, вирощування цукрових буряків є прибутковим бізнесом [16].

Французькі буряківники об'єднані у 15 регіональних синдикатів, які у свою чергу входять до складу Національної конфедерації фермерів-буряківників. Зв'язки із синдикатом цукровиків підтримуються через постійно діючі змішані комісії. Національний синдикат буряківників Франції входить в інтернаціональну організацію буряківників Європи. Основна мета його діяльності – захист економічних, правових інтересів виробників цукру, ведення переговорів із державними організаціями і буряківниками [17].

Організація, що виконує рішення уряду Франції та ЄС із питань функціонування цукрової галузі, це фонд регулювання ринку цукру. Фонд одержує внески від цукрових заводів, а при необхідності реконструкції чи інших цілей виплачує кошти заводам. Кожного тижня фонд проводить торги, учасники-виробники цукру вносять свої пропозиції щодо можливої кількості цукру на експорт і бажаний розмір компенсації. Ці дані фонд передає в комітет управління цукровим рин-

ком ЄС, який визначає суму компенсації. Експортери, які подали заявки з нижчою сумою компенсації, одержують сертифікат на експорт. Фонд регулювання ринку цукру збирає, аналізує й оприлюднює дані щодо виробництва, споживання, торгівлі цукром у Франції.

Отже, в цілому державне регулювання повинно бути відкритим і зрозумілим для учасників ринку. Для підвищення конкурентоспроможності цукрової галузі має бути передбачено опрацювання економічно обґрунтованих механізмів відновлення збалансованих обсягів виробництва цукру відповідно до попиту на цей продукт. На сучасному етапі розвитку цукробурякової галузі України найважливішим аспектом забезпечення ефективного функціонування ринку цукру є вдосконалення системи державного регулювання з використанням світового досвіду.

Висновки. Аналіз державного регулювання ринку цукру показує, що складна ситуація на ньому значною мірою є наслідком проблем, сформованих на законодавчому та адміністративному рівнях. Проаналізувавши досвід державного регулювання ринку цукру, бачимо, що більшість країн світу, які його виробляють, вживають заходів протекціоністської політики прямими й непрямими методами регулювання економіки, здійснюють регулювання внутрішнього ринку через квоти та гарантування цін на цукор і сировину. Законодавче регулювання ринку цукру в Україні передбачає використання інструментарію, подібного до країн ЄС, що сприяють збалансуванню попиту та пропозиції, ефективність якого підтверджує світова практика. Цукрова галузь у країнах Європи захищена інструментами тарифного й нетарифного регулювання і майже всі держави підтримують національних товаровиробників через установа митних обмежень. Саме досвід країн Європейського Союзу у регулюванні ринку цукру може бути дуже важливим у процесі реформування цукробурякової галузі України.

Список використаних джерел

1. Заец А.С. Методологические проблемы создания регулируемого рынка сахара / А. С. Заец // Хранение и переработка сельхозсырья. – 1999. – №2. – С. 7–11.
2. Про результативність і доцільність квотування ринку цукру в Україні / М. Ю. Коденська, Л. М. Пархоменко // Цукор України. – 2012. – №6-7. – С. 42–46.

3. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку / Саблук П.Т., Коденська М.Ю., Власов В.І. та ін.; за ред. П.Т. Саблука, М.Ю. Коденської. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2007. – 390 с.
4. Шпичак О. Методи регулювання ринку цукру в Україні / О. Шпичак // Вісник аграрної науки. – 2002. – № 8. – С. 76–78.
5. Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру: Закон України від 17 червня 1999 р. // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1999. – № 32. – С.158 (із змінами, внесеними згідно із Законом №762-IV 9762-15) від 15.05.2003. – Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2003. – № 30. – С. 247.
6. Граничні розміри квоти „А” визначаються щорічно Кабінетом Міністрів України. Обсяги виробництва цукру в межах квоти „А” мають розподілятися на конкурсних засадах між цукровими заводами органом, уповноваженим Кабінетом Міністрів України. Розподіл обсягів виробництва цукру в межах квоти „А” здійснюється не пізніше 1 січня поточного року.
7. *Walter-Jørgensen A. Reform af EU's sukkerpolitik – konsekvenser for EU og udviklingslandene / A.Walter-Jørgensen, H.G. Jensen, S.E. Frandsen. – Danish Research Institute of Food Economics (FOI) . – Rapport nr. 126. – 2001. – 82 p*
8. *Harris Simon, Swinbank Alan and Wilkkinson Guy. The food and farm polities of the European Community / Simon Harris, Alan Swinbank, Guy Wilkkinson. – British Sugar review. – 2010, 50(4). – P. 11-15.*
9. *Sturgess I.M. The EU Sugar Beet Regime: Prospects for Reform / I.M.Sturgess // Paper presented to the Agricultural Economics Society Annual Conference. – Cambridge. – 2005. – 45 p.*
10. *Asher M.J.C. Research to contain beet rthizomania in the UK. Monograph / M.J.C. Asher, C.M. Henry. – №54. – 2009. – 21 p.*
11. *Frandsen S.E. Modelling the EU sugar policy – a study of policy reform scenarios / S.E. Frandsen, H.G. Jensen, W. Yu, A. Walter-Jorgensen. – Danish Research Institute of Food Economics (FOI). – 13/2009. – 21 p.*
12. EU Formally Adopts Radical Sugar Reform // The Sugarbeet Grower. — 2010. — March. — P. 14.
13. *Фурса А.В. Реформа ринку цукру в ЄС / А. В. Фурса // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 143–148.*
14. Звіт про науково-дослідну роботу „Розробка комплексної державної програми розвитку цукробурякової галузі України на період до 2015 року” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sugarua.com/ua/40/lists/134>.
15. Політика України у сфері сільського господарства, біоенергетики та харчової промисловості – дослідження, висновки та рекомендації ; за ред. Х. Штубенхоффа, В. Мовчан, І. Бураковського]. – К.: Видавничий дім „АДЕФ – Україна”, 2009. – 384 с.
16. *Михайлов Ю. Цукрова промисловість Франції: реформа без істерії / Ю. Михайлов // Пропозиція – 2008. – № 5. – С. 18–19.*
17. *Осика С.Г. Світова організація торгівлі / С.Г. Осика, В. Т. Пятницький; 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: К.Т.С., 2005. – 514 с.*

Стаття надійшла до редакції 2.11.2015 р.

* * *

Новини АПК

Україна нарощує експорт агропродукції до країн Азії

Україна активно нарощує експорт агропродукції до країн Азії – на 7,8% порівняно з аналогічним періодом минулого року. В цілому географічна структура показує експортну переорієнтацію до країн Азії (частка експорту – майже 47%) та збереження основних позицій у торгівлі з країнами ЄС (частка – 26,4%). Про це повідомив Перший заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Ярослав Краснопольський під час Години запитань до Уряду у Верховній Раді України 27 листопада 2015 року.

«До десятки країн – найбільших імпортерів української сільськогосподарської продукції, увійшли: Китай, Індія, Єгипет, Іспанія, Туреччина, Нідерланди, Італія, Саудівська Аравія, Іран та Польща. За десять місяців 2015 року до цих країн було експортовано продукції на 6 млрд дол. США, що становить 51,1% загального експорту сільськогосподарської продукції», – розповів Перший заступник Міністра.

Водночас ведеться робота з відкриття нових ринків збуту та розширення експортних видів продукції. «Зокрема відзначається зростання експорту по деяких товарних позиціях до країн ЄС, Азії, Близького Сходу та Африки. Для вітчизняних підприємств-виробників яєць було відкрито ринок Ізраїлю, відновлено експорт м'яса та м'ясних продуктів до Молдови, Вірменії, Узбекистану, Киргизії, молочної продукції – до Казахстану та Китаю», – зазначив Ярослав Краснопольський.

Прес-служба Мінагрополітики України